DET ROMSKA SPRÅKET OCH ROMSK SPRÅKVÅRD I SVERIGE 2007

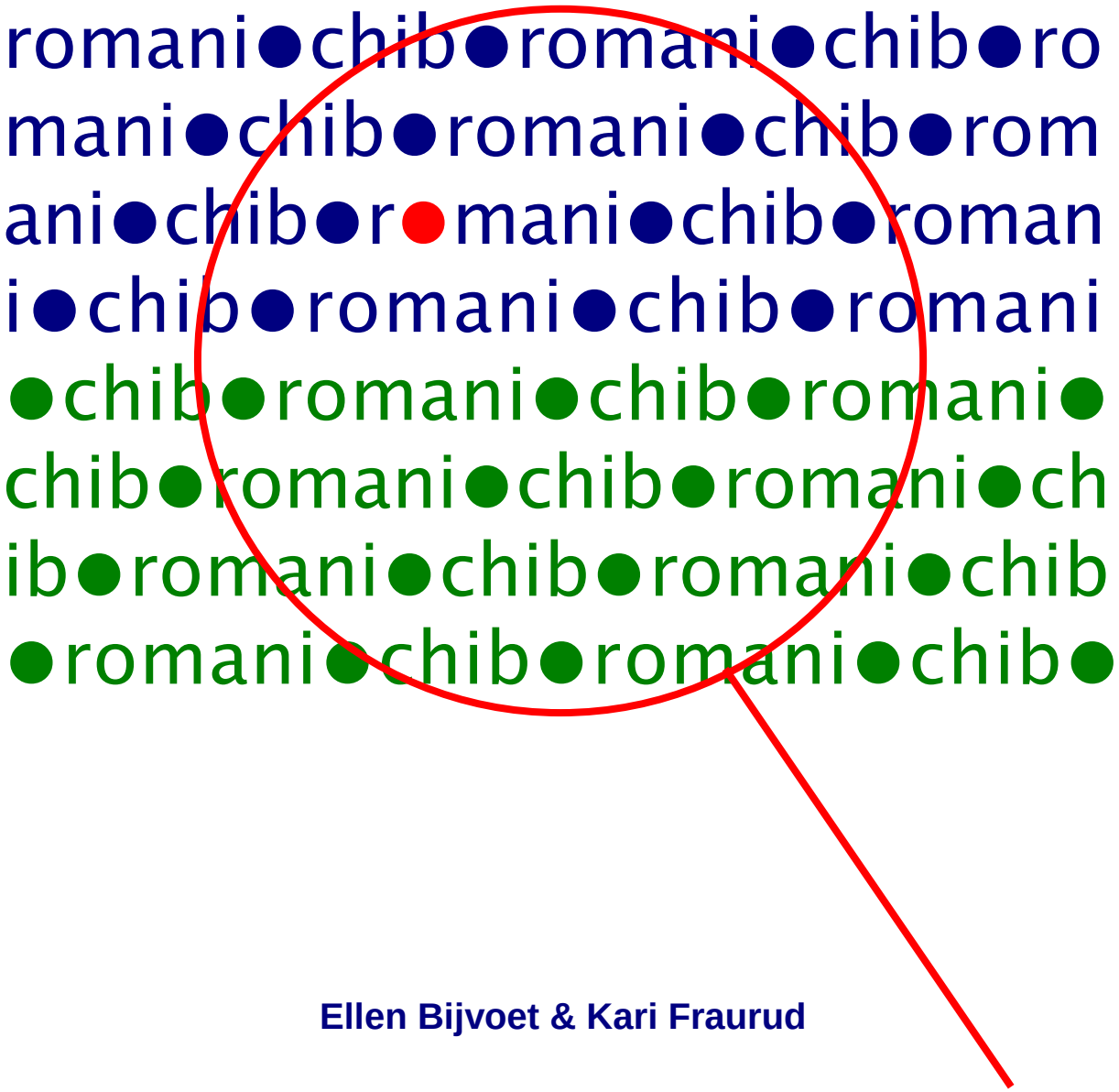

Ellen Bijvoet & Kari Fraurud

Undersökningen har planerats och genomförts i samarbete med Dimitri Florin, Baki Hasan och Romska referensgruppen vid Språkrådet vid Institutet för språk och folkminnen. Författarna har sammanställt materialet och skrivit rapporten.

Innehållsförteckning

1. Inledning ... 3
1.1. Uppdrag ... 3
1.2. Bakgrund ... 3
1.2.1. Romer och romsktalande i Sverige och världen ... 4
1.2.2. (O)befintlig statistik ... 4
1.2.3. Minoritetsspråkskonventionen ... 5
1.3. Underlag ... 8
2. Romska varieteter ... 9
2.1. Distinktionen språk–dialekt ... 9
2.2. Relationer mellan varieteter ... 10
2.2.1. Språklig närhet ... 11
2.2.2. Ömsesidig förståelighet ... 13
2.3. Romska varieteter i Sverige idag ... 14
3. Språkbevarande ... 16
3.1. Faktorer som påverkar språkbevarande ... 16
3.2. Språkanvändning bland romer i Sverige ... 18
3.2.1. Arli, gurbeti, djambazi och romungri ... 18
3.2.2. Kelderash och lovari ... 19
3.2.3. Kaale ... 20
3.2.4. Svensk romani ... 21
3.2.5. SAMMANFATTNING ... 22
3.3. Romska organisationer, media, läromedel m.m. ... 22
3.3.1. Organisationer och föreningar ... 22
3.3.2. Romska massmedier ... 23
3.3.3. Romska läromedel och andra publikationer ... 24
3.3.4. SAMMANFATTNING ... 27
3.4. Utbildning och forskning om och på romska ... 27
3.4.1. Grundskola och gymnasium ... 28
3.4.2. Universitet och högskolor ... 30
3.4.3. SAMMANFATTNING ... 34
3.5. Internationella resurser för romska ... 34
3.5.1. Institutioner och forskare ... 34
3.5.2. Ordböcker, grammatikor och andra språkbeskrivningar ... 36
3.5.3. SAMMANFATTNING ... 38
3.6. Romsk språkvård ... 38
3.6.1. Romska internationellt ... 39
3.6.2. Romska i Sverige ... 40
3.6.3. Språkrådet ... 43
3.6.4. SAMMANFATTNING ... 44
3.7. Den romska frågan i majoritetssamhället ... 44
3.7.1. Kunskap om romska i majoritetssamhället ... 44
3.7.2. Myndigheternas insatser för romskan ... 46
3.7.3. SAMMANFATTNING ... 47
4. Förslag till åtgärder för främjande av romska i Sverige ... 48
Bilaga 1: Frågeguide för intervjuer ... 50
Bilaga 2: Språkbytes-/språkbevarandefaktorer ... 51
Bilaga 3: Ett urval av språkbeskrivningar för aktuella romska varieteter ... 52
Bilaga 4: Läromedel och andra publikationer helt eller delvis på romska utgivna i Sverige ... 54
Bilaga 5: Kursplaner för romska vid LiU ... 56
Bilaga 6: Policydokument om romska från ERTF ... 60

1. Inledning

1.1. Uppdrag

I december 2006 uppdrog regeringen, Enheten för demokratiutveckling, mänskliga rättigheter, nationella minoriteter, folkrörelsefrågor och idrott vid Justitiedepartementet, till Språkrådet vid Institutet för språk och folkminnen att genomföra en undersökning om den aktuella situationen för romani chib i Sverige.[1] Föreliggande rapport har sammanställts under hösten–vintern 2007 av Ellen Bijvoet och Kari Fraurud, tvåspråkighetsforskare vid Stockholms universitet. Undersökningen har planerats och genomförts i samarbete med Dimitri Florin, Baki Hasan och Romska referensgruppen vid Språkrådet vid Institutet för språk och folkminnen.

Uppdraget bestod i att genomföra en fördjupad studie av situationen för romani chib i Sverige år 2007, med tonvikt på följande tre uppgifter:

1. att kartlägga vilka varieteter av romani chib som talas i Sverige och i vilken omfattning respektive varietet används,
2. att undersöka om det i Sverige eller i andra länder finns ordböcker, skrivregelsamlingar och grammatikor för de i Sverige talade varieteterna av romani chib,
3. att lämna förslag om hur det fortsatta språkvårdsarbetet[2] skall bedrivas för de i Sverige talade varieteterna av romani chib.

Kartläggningen av romska varieteter i Sverige och deras användning sker här framför allt på basis av intervjuer med romer i olika delar av landet, med stöd av tidigare undersökningar (avsnitt 2 och 3.2). Uppgiften att inventera tillgängliga språkbeskrivningar har här tolkats något vidare till att även peka på några andra viktiga resurser för att bevara och utveckla det romska språket, som romska publikationer och medier, samt högre utbildning och forskning om och på romska – nationellt och delvis internationellt (avsnitt 3.3–3.5). Stöd till resurser som dessa bör alltså också ses som en del av språkvårdsarbetet i vid mening. Men huvudfokus vad gäller förslagen om det fortsatta romska språkvårdsarbetet och andra åtgärder för att främja romska i Sverige (avsnitt 4) ligger på språkvård i mer avgränsad betydelse.

Rapporten inriktas alltså på att inventera befintliga nationella och delvis internationella resurser för romsk språkvård i Sverige, samt att identifiera problem, behov och möjliga framgångsvägar i detta arbete.

1.2. Bakgrund

I enlighet med uppdraget omfattar denna rapport inte någon utförlig bakgrundsbeskrivning om romer eller romani chib i Sverige. En kortfattad beskrivning ges i nästa avsnitt (1.2.1) och en utförligare finns bland annat i en rapport som utarbetades för Minoritetsspråkskommittén i slutet av 1990-talet.[3] Därefter kommenteras och förklaras frånvaron av exakta uppgifter när det gäller antal romer eller antal talare av romska (1.2.2). Slutligen ges en sammanfattning av de åtaganden för stöd åt romska som Sverige gjort i och med ratificeringen av Europarådets minoritetsspråkskonvention och hur dessa hittills har uppfyllts (1.2.3).

---

[1] Brev från Justitiedepartementet, Enheten för demokratiutveckling, mänskliga rättigheter, nationella minoriteter, folkrörelsfrågor och idrott, till Institutet för språk och folkminnen 2006-12-14.

[2] Termen språkvård används här, liksom vid Språkrådet, i en vid betydelse som även innefattar sådant som annars kallas språkplanering.

[3] Fraurud, K. & Hyltenstam, K. (1997). Romani i Sverige. Rapport för Minoritetsspråkskommittén JO1995:03. I: *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. Betänkande av minoritetsspråkskommittén. SOU 1997: 192*. Stockholm: Jordbruksdepartementet, 389–445; Se även Fraurud, K. & Hyltenstam, K. (1999). Språkkontakt och språkbevarande: Romani i Sverige. I: Hyltenstam, K. (red.). *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur, 241–298.

1.2.1. Romer och romsktalande i Sverige och världen

Romani (chib)[4] eller, med en nyare beteckning, *romska* är ett av världens hundra största språk, med ett stort antal dialekter eller varieteter. Romska talas i många länder över hela världen och är därmed ett betydelsefullt transnationellt språk. Samtidigt är romska överallt där det talas ett minoritetsspråk, och alla dess talare använder även ett eller flera andra språk; de är flerspråkiga. Detta har också haft stor betydelse för hur de olika varieteterna av romska har utvecklats.

De flesta romer lever idag i Europa, men det finns också betydande grupper i Syd- och Nordamerika samt mindre grupper i bland annat Australien och Sydafrika. Deras totala antal har uppskattats till mellan 10 och 20 miljoner. Vi vill här endast understryka att det av flera skäl är svårt att beräkna såväl antalet romer som talare av språket. Liksom många andra minoriteter är romerna fortfarande ofta en stigmatiserad grupp som under århundraden har varit utsatt för olika former av förtryck från majoritetssamhällena. Detta gör att man måste räkna med stora mörkertal även i de fall där statistiska uppgifter föreligger. Dessutom skiljer sig beräkningarna beroende på vilka som räknas med. Det finns till exempel olika sätt att räkna personer som tillhör de grupper som i England kallas *travellers* och i Sverige *de resande* eller *resandefolket*. Många (men inte alla) inom dessa grupper identifierar sig som romer, härstammande från de allra första romska grupper som migrerade till norra Europa på 1500-talet. I vissa internationella beräkningar har man försökt uppskatta, inte bara antal romer, utan även antal talare av romska, dvs. hur stor andel av romerna som talar språket.[5] Vi ställer oss mycket tveksamma till dessa beräkningar, som i avsaknad av undersökningar av språkbevarandegrad blir ännu mer hypotetiska än uppskattningarna av antal romer. Dessutom är det principiellt mycket svårt att avgöra vem som ska räknas som talare av språket eller ej. Att räkna talare av ett visst språk förutsätter att varje individ antingen talar eller inte talar språket. Man bortser då från att språklig kompetens är en fråga både om grader och om olika kvalitativa aspekter, samt från att även en mer begränsad behärskning av ett språk kan fylla en viktig funktion för kommunikation och identifikation inom språkgemenskapen.

Det bor idag romer i de flesta av Sveriges kommuner. Uppskattningar om antalet romer i landet varierar mycket. Enligt en uppgift från Socialstyrelsen kan det röra sig om mellan 40 000 och 100 000 personer.[6] Delegationen för romska frågor uppskattar antalet till omkring 50 000, varav ungefär hälften resande och hälften tillhörande grupperna kelderasha, lovara, kaale, arli med flera (se avsnitt 2.3).[7] Av de skäl vi angett är det alltså inte meningsfullt att försöka beräkna antalet talare av romska. Här ska endast påpekas att graden av språkbevarande, dvs. i vilken mån romskan används aktivt och i olika funktioner, naturligt nog varierar mellan olika grupper (och individer) beroende på bland annat hur länge de har levt i Sverige och vilka möjligheter de genom historien har haft att överföra språket till sina barn (se avsnitt 3.2).

1.2.2. (O)befintlig statistik

Eftersom uppgifter om antal talare etc. ofta efterfrågas, är det på sin plats att kort kommentera situationen när det gäller statistiska uppgifter om Sveriges romska befolkning. Liksom när det gäller många andra minoriteter saknar romerna befolkningsstatistik. Mot bakgrund av en lång historia av förföljelse och diskriminering finns det bland många romer en stark misstro mot

---

[4] *(É) romani chib* betyder ’det romska språket’ (femininform av adjektivet ’romsk’ + *chib* ’tunga’/’språk’).

[5] Bakker, P., Hübschmannová, M., Kalinin, V., Kenrick, D., Kyuchukov, H., Matras, Y. & Soravia, G. (2000). *What is the Romani language?* Hatfield: University of Hertfordshire Press.

[6] Socialstyrelsen (2006). *Omhändertaganden av romska barn,* Artikelnummer 2006-131-36. (http://www.socialstyrelsen.se).

[7] Delegationen för romska frågor (2007). [informationsbroschyr].

kartläggningar av befolkningsantal och bostadsorter. Statistik om romer är alltså ännu en kontroversiell och känslig fråga. Språkrådets romska referensgrupp enades vid ett planeringsmöte våren 2007 om att det aktuella uppdragets fråga 1 (vilka romska varieteter som talas i Sverige och i vilken omfattning de används) inte skulle tolkas som en uppmaning att göra några vidare försök till beräkningar av antal talare utöver de mycket generella som finns redovisade i tidigare rapporter.

I likhet med ett flertal andra europeiska stater för inte Sverige någon officiell statistik som omfattar uppgifter om vare sig etnicitet, modersmål, språkbehärskning eller språkanvändning. Den i Sverige enda tillgängliga officiella statistik som relaterar till det romska språket finns i Skolverkets uppgifter om antal elever som är berättigade till att delta eller deltar i ämnena modersmål och svenska som andraspråk. Den enda anledningen att här nämna denna statistik är vår önskan att uppmärksamma att den uppenbart är mycket bristfällig, samtidigt som just avsaknaden av andra statistiska uppgifter gör att det finns risk att den kommer till användning i olika sammanhang. Låt oss som exempel betrakta statistiken över modersmålsberättigande 1997–2006.[8] Enligt dessa uppgifter skulle det år 2006 finnas endast 1181 plus 216, totalt 1397, elever berättigade till modersmålsundervisning i kelderash/lovari respektive kaale. SCB uppger generellt om skolstatistiken: ”Uppgiften om antalet elever som är berättigade till undervisning i annat modersmål än svenska är troligen underskattad p.g.a. bristande kännedom om faktiska förhållanden hos uppgiftslämnarna”.[9] Detta påpekande är särskilt giltigt när det gäller romska. För det första saknas redovisning om andra varieteter än kelderash, lovari och kaale; elever med andra varieteter, som till exempel arli, gurbeti, romungri och svensk romani finns överhuvud taget inte med i statistiken. För det andra kan man på säker grund anta att det finns ett stort mörkertal även när det gäller de inkluderade varieteterna kelderash, lovari och kaale.

Diskussionen om befolkningsstatistik för de romska minoriteterna förs också bland romer i andra europeiska länder och inom internationella organisationer. Vid en Europeisk konferens om romer och statistik i maj 2000, arrangerad av Project on Ethnic Relations i samarbete med Europarådet,[10] diskuterades för- och nackdelar med insamlandet av demografiska data om romer. De romska representanterna vid mötet enades bland annat om att romerna kan ha nytta av att det finns tillförlitlig information om den romska befolkningen när man vill driva olika romska frågor, men att all insamling, lagring och användning av sådana uppgifter måste ske i samarbete med romerna.

1.2.3. Minoritetsspråkskonventionen

Bilden av romskans officiella status i olika länder är komplex. För att få en helhetsbild av situationen för romska i ett land behöver man även studera nationell språklagstiftning, skollagstiftning etc. Som exempel kan nämnas att Rumänien är det land som ger starkast stöd åt romska i utbildningssystemet – från grundskola till högre studier – trots att man varken har ratificerat Europarådets minoritetsspråkskonvention för romska eller erkänt romska konstitutionellt.[11]

Sverige undertecknade minoritetsspråkskonventionen i februari 2000 och har i samband med detta erkänt finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska som nationella minoritetsspråk.

På regeringens hemsida finns inte specifikt beskrivit vilka åtaganden som Sverige förbinder sig till vad gäller romani chib; där finns endast den allmänna konventionstexten. Här återges

[8] SCB (2007): http://www.scb.se/.
[9] SCB (2007). Beskrivning av statistiken, 2007-07-03. Grundskolan: elever per 15 oktober 2006. UF 0104, 5.
[10] Project on Ethnic Relations (2000). Roma and Statistics. Strasbourg, France, May 22-23, 2000. (http://www.romnews.com/a/pdf/coeStatistics.PDF).
[11] Matras, Y. (2005). The status of Romani in Europe. Report submitted to the Council of Europe’s Language Policy Division, October 2005. (http://romani.humanities.manchester.ac.uk/downloads/1/statusofromani.pdf).

denna text, men för läsbarhetens skull har vi ersatt samtliga förekomster av ”landsdels- eller minoritetsspråk” med ”romani chib”, av ”parterna” o.dyl. med ”Sverige” etc.[12]

Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk, tillämpad på romani chib

Del II Mål och principer enligt artikel 2, punkt 1
Artikel 7 Mål och principer

1. I fråga om romani chib inom de territorier där romani chib används, och i enlighet med situationen för romani chib, skall Sverige bygga sin politik, lagstiftning och praxis på följande mål och principer:
a) erkännande av romani chib som uttryck för kulturell rikedom,
b) respekt för det geografiska området för romani chib för att trygga att gällande eller ny administrativ indelning inte utgör hinder mot främjande av romani chib,
c) behov av beslutsamma åtgärder för att främja romani chib i syfte att skydda det,
d) underlättande och/eller uppmuntran av användning av romani chib i tal och skrift i det offentliga och privata livet,
e) upprätthållande och utveckling av förbindelser inom de områden som omfattas av denna stadga mellan grupper som använder romani chib och andra grupper i samma stat som använder ett språk som brukas i identiskt samma eller liknande form, samt upprättande av kulturella förbindelser med andra grupper i staten som använder andra språk,
f) tillhandahållande av lämpliga former och medel för undervisning i och studier av romani chib på alla vederbörliga nivåer,
g) tillhandahållande av möjligheter för dem som inte talar romani chib som bor i det område där det används, att lära sig detta om de så önskar,
h) främjande av studier och forskning om romani chib vid universitet eller motsvarande läroanstalter,
i) främjande av transnationellt utbyte i lämpliga former inom de områden som omfattas av denna stadga för romani chib, som används i identiskt samma eller liknande form i två eller flera stater.

2. Sverige förbinder sig att, om så inte redan har skett, avskaffa alla oberättigade åtskillnader, undantag, restriktioner eller preferenser som gäller användning av romani chib och som syftar till att motverka eller äventyra dess fortbestånd eller utveckling. Vidtagande av särskilda åtgärder till förmån för romani chib som syftar till att främja likhet mellan användarna av romani chib och resten av befolkningen, eller som tar behörig hänsyn till deras särskilda förhållanden, skall inte betraktas som diskriminering mot dem som brukar mera allmänt använda språk.

3. Sverige förbinder sig att med lämpliga åtgärder främja ömsesidig förståelse mellan alla språkliga grupper i landet och särskilt verka för att respekt, förståelse och tolerans med avseende på romani chib inkluderas bland målen för olika slag av undervisning och utbildning i landet samt att uppmuntra massmedia att sträva mot samma mål.

4. Vid fastläggande av sin politik i fråga om romani chib skall Sverige ta hänsyn till de behov och önskemål som uttrycks av de grupper som använder romani chib. Det uppmuntras att i mån av behov upprätta organ för att ge råd till myndigheterna i alla frågor som sammanhänger med romani chib.

5. Sverige förbinder sig att i vederbörliga delar tillämpa principerna i punkt 1 - 4 ovan på romani chib som ett territoriellt obundet språk. I fråga om romani chib skall emellertid arten och omfattningen av de åtgärder som skall vidtas för att verkställa denna stadga bestämmas på ett flexibelt sätt, med beaktande av behoven och önskemålen hos de grupper som använder romani chib och med respekt för deras traditioner och egenart.

Genom ratificering av minoritetsspråksstadgan har Sverige alltså åtagit sig att främja och skydda romani chib, vilket innebär att genom olika typer av åtgärder vårda och utveckla detta språk och att ge den generation som berövats sina språkliga rötter stöd i att återerövra det.[13]

[12] Detta är gjort i analogi med den engelska text som finns tillgänglig på en ungersk hemsida publicerad av Public Foundation for European Comparative Minority Research; hemsidan stöds av Europarådet och det ungerska utrikesministeriet. (http://www.languagecharter.eokik.hu/AppliedToLanguages_PII-NT9.htm 2007-01-11).
[13] En genomgång av utvärderingsdokumenten stödjer en tolkning där §1g även omfattar åtgärder för revitalisering av icke-regionala minoritetsspråk.

Sverige har också åtagit sig att avlägsna diskriminerande åtgärder, att öka förståelsen mellan olika språkgrupper och man har lovat att ta hänsyn till önskemål från talarna.

Sedan ratificeringen har Sveriges genomförande av stadgan hittills granskats och utvärderats vid två tillfällen av Europarådets expertkommitté för minoritetskonventionen (2003 och 2006).[14] I sin första rapport uppmanar expertkommittén Sverige att utöka samarbetet med romska organisationer i arbetet med att bevara och främja det romska språket. Kommittén noterade också att det romska språket i stort sett inte syns i det offentliga livet. Det finns stor brist på tolkar, vilket leder till problem vid användningen av romska inom rättsväsen och offentliga myndigheter. Bristen på utbildade modersmålslärare och läromedel påtalades också, samt avsaknaden av högre utbildning i romska. Ytterligare en punkt för kritik gäller romska massmedier. I dagens samhälle spelar media en viktig roll för att främja användningen av minoritetsspråk. Kommittén konstaterar att program på romska inte får speciellt mycket utrymme i Sveriges Radio och att det saknas TV och råder brist på tidningar på romska.

I sin andra rapport betonar expertkommittén än en gång att det romska språket fortfarande knappt syns i det offentliga livet i Sverige. Men man noterar att romsk radio har fått ett lite större utrymme, att regeringen inrättat en delegation för romska frågor, samt att Stockholm stad har gett stöd åt ett romskt kulturcentrum (RKC). Dessa insatser värderas positivt. Problemen i fråga om utbildning i och på romska kvarstår: efterfrågan på modersmålsundervisning är stor men det finns för få utbildade modersmålslärare. Sverige rekommenderas att vidta praktiska åtgärder för att förstärka tillgången till undervisning på romska genom att avhjälpa de rådande strukturella problemen och resursproblemen och att utforma strategier för att öka tillgången till lärare.[15] Det finns fortfarande ingen universitetsutbildning i och forskning om romska, påpekar expertkommittén i sin andra rapport. Man konstaterar även att kunskapen om romer och det romska språket i majoritetssamhället i det närmaste är obefintlig.

I och med att Sverige har undertecknat minoritetsspråkskonventionen har de bestämmelser som reglerar rätten till modersmålsundervisning i dessa språk ändrats och blivit gynnsammare, vilket den svenska staten har påpekat i tidigare rapporteringar till Europarådet (2001 och 2004).[16] För minoritetsspråk som inte har denna speciella status gäller att en skolelev har rätt till undervisning i modersmål om en eller båda vårdnadshavare har annat språk än svenska som modersmål och om språket utgör dagligt umgängesspråk för eleven. En kommun är skyldig att

---

[14] European Charter for Regional or Minority Languages (2003). Application of the Charter in Sweden. Committee of Experts' Evaluation Report 2003.
(http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/2_monitoring/2.3_Committee_of_Experts%27_Reports/Sweden_1st_report.pdf).
European Charter for Regional or Minority Languages (2006). Application of the Charter in Sweden. Committee of Experts' Evaluation Report 2006.
(http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/2_monitoring/2.3_Committee_of_Experts%27_Reports/Sweden_2nd_report.pdf).

[15] Vid DO pågår f.n. ett projekt om diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet, *Nationella minoriteters rättigheter inom utbildningsväsendet ur ett diskrimineringsperspektiv* (sept. 2007 – juni 2008). Ett av syftena med projektet är att sätta individuell och strukturell diskriminering i relation till nationella minoriteters särskilda rättigheter och den nationella diskrimineringslagstiftningen.

[16] European Charter for Regional or Minority Languages (2001). Initial Periodical Report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter. Sweden. State Periodical Report 2001.
(http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/2_monitoring/2.2_States_Reports/Sweden_report1.pdf).
European Charter for Regional or Minority Languages (2004). Second Periodical Report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter. Sweden. State Periodical Report 2004.
(http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/2_monitoring/2.2_States_Reports/Sweden_report2.pdf).

anordna modersmålsundervisning i ett språk om det finns en lämplig lärare. Vidare ska minst fem elever i kommunen önska undervisning i språket. Modersmålsundervisning får inte omfatta mer än ett språk för en elev.[17]

För en romsk elev ska modersmålsundervisning erbjudas även om språket inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet. Det räcker om eleven har grundläggande kunskaper i språket. Dessutom gäller kravet på minsta elevantal inte för romska elever. En romsk elev som kommer från utlandet kan också få modersmålsundervisning i två språk om det finns särskilda skäl.

Föreliggande kartläggning visar att ytterligare en del åtgärder har vidtagits för att förbättra situationen för romani chib i Sverige. Till exempel har två halvtidstjänster för romskt språkvård inrättats vid Språkrådet (se avsnitt 3.6.3.). Men många problem kvarstår och mycket återstår att göra.

1.3. Underlag

Den här rapporten baseras dels på skriftliga källor (tryckta publikationer och aktuella hemsidor), dels på samtal och korrespondens med företrädare för olika institutioner samt på intervjuer och enkäter med romska företrädare som har olika erfarenheter relevanta för romskt språkvårdsarbete. Syftet med intervjuerna och enkäten var att få in synpunkter och erfarenheter från romer i Sverige om bland annat förhållanden som gynnar och som missgynnar användningen av romska här i landet idag. Denna information är oumbärlig för att få en bild av den aktuella situationen för romska och hur den kan förbättras.

För att undersöka ett språks situation vad gäller språkbyte och språkbevarande brukar man antingen skicka ut enkäter om språkanvändning till en större mängd personer eller göra ett färre antal fallstudier med några personer baserade på observationer och djupintervjuer. Inom ramen för det här uppdraget ryms inte någon sådan större vetenskaplig undersökning.

Vi har dock genomfört längre intervjuer med 26 företrädare som identifierar sig som talare av följande romska varieteter: arli, djambazi, gurbeti, kaale, kelderash, lovari, romungri och svensk romani. Både urval av vilka som skulle intervjuas och genomförande av intervjuerna har skett i samarbete med de romska språkvårdarna vid Språkrådet, Dimitri Florin och Baki Hasan. De intervjuade fick svara på ett 25-tal frågor som på olika sätt berör kunskap om och kontakt med olika romska varieteter som talas i Sverige idag, tillgång till massmedia och litteratur på romska, språkanvändning och språkfrämjande åtgärder (se bilaga 1). Bland de intervjuade finns journalister, tjänstemän vid olika typer av myndigheter och förvaltningar på statlig och kommunal nivå, modersmålslärare, lärarassistenter och föräldrar. De intervjuade bor på olika orter i Sverige och intervjuerna genomfördes oftast på den intervjuades arbetsplats. I de flesta fall intervjuades en person i taget, men i några intervjuer deltar två eller tre personer samtidigt. En person lämnade skriftliga svar. Den sammanlagda tiden för intervjuerna är ca 21,5 timmar.

En kortare skriftlig enkät med frågor om språkanvändning delades ut och samlades in av några medlemmar i Språkrådets referensgrupp. Denna enkät besvarades av elva personer.

I tabellen nedan ges en översikt över intervjumaterialet:

[17] Modersmålsundervisning i grundskolan regleras i 2 kap. 9–14 §§ i grundskoleförordningen (1994:1194) och modersmålsundervisning i gymnasieskolan regleras i 5 kap. 7–13§§ i gymnasieförordningen (1992:394). Studiehandledning på modersmålet regleras i 5 kap. 2 § i grundskoleförordningen (1994:1194).

Varietet	Antal intervjuade	Antal skriftliga enkäter
arli	8	
arli & gurbeti	2	
djambazi	1	
kaale	5	
kelderash	4	3
lovari	3	
romungri	1	
svensk romani	2	11

2. Romska varieteter

Kunskap om vilka varieteter av romska som talas i Sverige och hur de förhåller sig till varandra är av betydelse för planering av såväl modersmålsundervisning, tolk- och översättningsverksamhet och utveckling av romska massmedia, som för framställandet av språkbeskrivningar (lexikon och grammatikor) och läromedel. Denna kunskap är också viktig för utvecklandet av skriftspråket och – på längre sikt – harmonisering av romska varieteter i Sverige (se avsnitt 3.6). Vi vill redan här understryka att när vi talar om relationen mellan olika varieteter handlar det lika mycket om talarnas språkliga kompetens, bredd och förhållningssätt som om rent språkliga förhållanden.

Vi inleder med en kortfattad allmän bakgrund om några aspekter av språk och språkbeskrivning som är relevanta för diskussionen om romska varieteter i Sverige: dels om distinktionen språk–dialekt, dels om olika sätt att bedöma relationer mellan språk/varieteter – bland annat i termer av ömsesidig förståelighet.

2.1. Distinktionen språk–dialekt

Det gäller generellt att gränsdragningen mellan språk och dialekt på goda grunder kan ifrågasättas. Vad som betraktas som skilda språk eller som dialekter av samma språk beror – tvärtemot en vanlig uppfattning – snarare av politiska och sociala förhållanden än av rent språkliga.[18] Att till exempel svenska, norska och danska betraktas som skilda språk istället för som dialekter av ett gemensamt skandinaviskt språk har alltså mer att göra med att de är knutna till olika statsbildningar än med de faktiska språkliga avstånden mellan språken. Dessutom är språklig närhet alltid en fråga om gradskillnader snarare än skarpa gränser.

Som ett kriterium för att skilja språk från dialekt har ibland föreslagits grad av ömsesidig förståelighet, dvs. hur väl talare av olika varieteter förstår varandra. Trots de invändningar som kan resas mot distinktionen språk–dialekt generellt, har forskare som använt detta kriterium försökt att på olika sätt mäta den ömsesidiga förståeligheten mellan olika varieteter. Några har till och med, något godtyckligt (och mycket svårmätt), velat precisera en viss bestämd procent av ömsesidig förståelighet som gräns mellan vad som räknas som dialekt och eget språk.[19] Den amerikanske språkforskaren Charles Ferguson, som i närmare ett halvt sekel har studerat språklig variation och språkvarieteter, påpekar att det bland språkforskare varken finns någon gemensam uppfattning om kriterierna för vad som skulle utgöra ett språk snarare än en dialekt av ett språk eller om hur man objektivt skulle kunna mäta avstånd mellan två varieteter. Däremot, menar han, är det nu allmänt erkänt att ömsesidig förståelighet mellan olika varieteter

[18] Se till exempel Hyltenstam, K. (1999). Begreppen språk och dialekt – om meänkielis utveckling till eget språk. I: Hyltenstam, K. (red.). *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur, 98–137.

[19] Till exempel 77% i Collins, W. M. (1989). Summary Report of 'A Dialect Survey in the Mam Area of Guatemala'. *Notes on Linguistics*, 46, July, 4–11.

inte enbart beror av rent språkliga skillnader, utan också påverkas av sådant som vilka attityder och relationer som finns mellan talare av de olika varieteterna.[20]

Mot bakgrund av vad vi sagt om distinktionen språk–dialekt är det inte förvånande att det finns en diskussion om huruvida romerna, som saknar en egen nation, talar olika språk eller dialekter av ett och samma språk. Såväl bland talarna själva som bland språkforskare är det dock nu ganska etablerat att betrakta romska som ett språk med olika dialekter, eller varieteter. I den språkvetenskapliga litteraturen om romska uppges ibland att språket har omkring 60 dialekter. Men det måste ses som en ganska godtycklig siffra, eftersom det – av samma skäl som gränsdragningen mellan språk och dialekt kan ifrågasättas – ofta är problematiskt att dra gränserna mellan olika dialekter och underdialekter, dvs. att svara på frågan om två varieteter är ”samma dialekt” eller inte.

Istället för ”dialekt”, föredrar vi att använda begreppet *varietet*. Det har flera fördelar: varietet förknippas inte såsom dialekt med regionala skillnader och tillhörigheter, och inte heller med den kontrast gentemot standardspråk eller rikspråk som förekommer i en vanlig användning av termen dialekt. Varietet kan dessutom användas i en vidare betydelse, innefattande både det som kallas språk och dialekt – något som är motiverat utifrån det generella problemet med gränsdragningen språk–dialekt.

2.2. Relationer mellan varieteter

Frågan om hur olika språkliga varieteter förhåller sig till varandra är naturligtvis inte specifik för de romska varieteterna i Sverige. I alla sammanhang där det bedrivs språkvård för ett antal närliggande varieteter måste man söka svar på frågor som hur lika eller olika varandra varieteterna är, hur stor den ömsesidiga förståeligheten är, hur detta kan mätas, och vilka konsekvenser det bör få i språkvårdsarbetet. Det gäller särskilt språk som huvudsakligen har varit muntliga och som har saknat konventionaliserade skriftsystem. Som ett närliggande exempel kan nämnas arbetet med de skilda samiska varieteterna i de nordiska länderna.[21] Andra aktuella exempel finner vi i Sydafrika efter apartheid, där det pågår ett intensivt språkvårdsarbete för de inhemska språk/varieteter som nu erkänts och räknas bland de elva officiella språken. En undersökning av förhållandet mellan olika varieteter av sotho har till exempel lett fram till att man nu arbetar med att utforma en gemensam ortografi för varieteter som tidigare betraktades som skilda språk.[22] På basis av nationell och internationell erfarenhet av och forskning kring sådant språkvårdsarbete kan vi urskilja flera olika aspekter av relationen mellan olika varieteter som bör tas i beaktande vid beslut i olika språkvårdsfrågor.

På frågan om hur nära varandra två varieteter är tänker de flesta kanske först och främst på rent språkliga likheter och skillnader: Hur lika/olika är varieteterna vad gäller uttal, grammatik, ordförråd? – dvs. det som kan kallas *språkstrukturell närhet*. Det är också en vanlig uppfattning att språkstrukturell närhet är lätt att beskriva objektivt genom kvantitativa mätningar. Men för det första visar sig den språkstrukturella närheten vara mer komplex och svårmätbar än man ofta tror. Dessutom måste den relateras till språkhistoriska och geografiska samband. Och för det andra är det i ett språkvårdsperspektiv ofta viktigare att försöka få en uppfattning om hur kommunikationen mellan talare av olika varieteter faktiskt fungerar i den

[20] Ferguson, Ch. (1992). Foreword. I: Casad, E. H. (red.), *Windows on Bilingualism*. Dallas, TX: Summer Institute of Linguistics & The Univeristy of Texas at Arlington, (ix–x).

[21] Svonni, M. (1997). Bevarande av samernas språk: en fråga om tradition och nytänkande. Föredrag vid seminariet *Traditionell samisk kunskap*, Kiruna, 9–10 dec. 1997; Hyltenstam, K., Stroud, Ch.. & Svonni, M. (1999). Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Saminskans ställning i svenska Sápmi. I: Hyltenstam, K. (red.). *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur, 41–97.

[22] Makalela, L. (2005). *Language Harmonization in South Africa: Practices and Attitudes of University Students*. PhD., Michigan State University.

aktuella situationen. Alltså: I vilken grad kan (olika) talare av olika varieteter förstå varandra – i tal och i skrift? För att svara på den frågan räcker det inte att titta enbart på till exempel andel gemensamt ordförråd. Forskning om *ömsesidig förståelighet* mellan olika varieteter har visat att det utöver den rent språkstrukturella närheten finns flera andra faktorer som har stor betydelse för förståeligheten.

Vi ska här se lite närmare dels på språklig närhet, dels på ömsesidig förståelighet och de ytterligare faktorer som bidrar till denna.

2.2.1. Språklig närhet

En språkvetenskaplig klassificering av olika varieteter kan omfatta analyser av bland annat språksläktskap (genetisk klassificering), språkstruktur (typologisk klassificering) och geografisk utbredning (areal klassificering).

Studiet av *språksläktskap* går tillbaka på en tradition inom historiskt jämförande lingvistik där förhållanden mellan språk liknas vid mänskliga släktskapsrelationer. Metaforen bygger på tanken att besläktade språk härstammar från ett gemensamt urspråk (modersspråk), som i nedstigande led har överförts från föräldrar till barn. Från urspråket har skilda språkgrenar (och dotterspråk) utvecklats, bland annat genom att dess talare har spritt sig till olika regioner, bosatt sig där och fortsatt att utveckla språket i en egen riktning. Utvecklingen av de olika språkgrenarna kan följas genom att man jämför systematiska historiska förändringar av bland annat språkens ljudsystem. Det är sådana historisk språkjämförande analyser som ligger till grund för den genetiska klassifikationen av romska som ett indiskt språk besläktat med det klassiska kulturspråket sanskrit och dagens hindi, gujarati med flera, alla tillhörande den indoiranska språkgruppen inom den indoeuropeiska språkfamiljen.

Vid bedömningar av språksläktskap lägger man också särskild vikt vid det centrala ordförrådet eller basordförrådet, som omfattar grundläggande ord för vardagliga och i alla samhällen förekommande företeelser. Detta är de ord som brukar leva kvar i ett språk även vid långvarig kontakt med andra språk, eftersom det främst är för nya företeelser som talare får behov att låna in ord. Släktskapen mellan de olika romska varieteterna syns särskilt tydligt i basordförrådet, något som gäller alla de romska varieteter som talas i Sverige, inklusive resanderomani.

Utanför basordförrådet och i delar av grammatiken kan man spåra de romska varieteternas långa historia av kontakter med andra språk. Först har vi de gamla, gemensamma, lånen från persiska, kurdiska, grekiska och armeniska, som avspeglar hur romernas migration från Indien för omkring tusen år sedan under de närmaste århundradena fortsatt över bland annat Persien och Mindre Asien till Balkan. Sedan kommer de senaste 500 årens skilda lån i olika varieteter från slaviska språk, rumänska och andra språk på den europeiska kontinenten. En traditionell indelning av romska i valakiska och icke-valakiska varieteter bygger på antaganden om olika varieteters utvecklingshistoria efter migrationen till Balkan. De valakiska kallas så därför att deras ursprungliga talare i flera århundraden efter migrationen från Indien till Europa levde kvar i dåvarande Valakiet och Moldavien – till skillnad från de romer som fortsatte sin migration över den europeiska kontinenten redan på 1400 och 1500-talen.

Likheter och skillnader mellan språk såsom de ser ut idag vad gäller uttal (fonetisk/fonologisk närhet), grammatik (morfologisk-syntaktisk närhet) och ordförråd (lexikal närhet) studeras systematiskt inom den språktypologiska forskningen, där man klassificerar språk utifrån generella drag som till exempel typ av böjningssystem eller grundläggande ordföljd, men också inom allmänlingvistiken och inom filologin (som specialiserar sig på ett visst språk).

Inom språkvetenskapen har man på senare tid fokuserat mindre på de likheter mellan språk som beror på gemensamt ursprung och mer på dem som beror på språkkontakt, dvs. att språken eller rättare sagt talarna av språken har kontakt och i olika grad lär sig varandras språk. Så kallad areal lingvistik studerar likheter mellan språk inom ett visst geografiskt område som beror på en långvarig kontakt – ibland mellan språk med helt skilda ursprung. Balkan är ett område som är speciellt känt för hur genetiskt skilda språk på grund av språkkontakt kan komma att dela många så kallade areala drag. Som exempel på effekten av nära språkkontakt kan nämnas den romska varieteten gurbeti, som av språkforskare genetiskt har klassificeras som en valakisk varietet, men som liksom flera icke-valakiska varieteter (till exempel arli) talas i sydvästra Balkan och som upplevs som mer närstående dessa.

Att två språk eller varieteter klassificeras som genetisk närliggande behöver inte betyda att de ligger nära varandra språkstrukturellt. För den som inte är bekant med de romska förhållandena kan här en jämförelse med de skandinaviska språken vara upplysande. Enligt *historiskt* jämförande studier är svenska närmare släkt med danska än med norska. Svenska har, liksom danska, utvecklats ur ett vikingatida östnordiskt språk, medan norska, liksom senare isländska och färöiska, har utvecklats ur västnordiska. Den *språkstrukturella* skiljelinjen idag går däremot mellan å ena sidan svenska, norska och danska, och å den andra färöiska och isländska. Och när det gäller *ömsesidig förståelighet*, åtminstone i talat språk, upplever nog de flesta svensktalande norskan som mer närstående än danskan. En liknande komplexitet bör vi vara beredda på att möta när det gäller det romska språket och dess varieteter.

När det gäller romska finns det bland språkforskarna inte någon fullständig enighet om hur romska varieteter bör klassificeras.[23] De flesta klassifikationerna bygger på en kombination av genetiska, språkstrukturella och areala kriterier. Det tycks också delvis gälla den praxis som nu är vanlig bland ledande romaniforskare, där de romska varieteterna delas in i fyra eller fem huvudgrupper (med undergrupper): sydbalkanska, valakiska, centrala och nordliga, till vilka kan läggas "övriga", samt några isolerade varieteter.[24] I tabellen nedan ges endast några exempel på varieteter som i litteraturen brukar räknas till de olika (under)grupperna.

balkanska	sydbalkanska 1:	arli, erli, metjkar, sepetji, ursari, krimsk r., zargari
	sydbalkanska 2:	bugurdji/kovatjki, drandari/drindari, kalajdji
valakiska	sydvalakiska:	gurbeti/djambazi, kalburdju
	nordvalakiska:	kelderash, lovari, tjurari, matjvaja
centrala	sydcentrala:	romungri, vend, burgenland r.
	nordcentrala:	östslovakisk r., bergitka r.
nordliga	nordvästliga:	sinti, manusch, kaale
	nordöstliga:	polsk r., chaladitki/russka/nordrysk r., lettisk r., litauisk r.
övriga	övriga:	angloromani, caló, norsk och svensk resanderomani

r. = romani/romska

[23] Detta gäller inte bara det romska språket. För en diskussion av problem kring den genetiska klassificeringen av indoariska språk generellt se Masica, C. P. (1991). *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. Masica tar också upp frågan om distinktionen språk–dialekt baserad på olika kriterier som lexikostatistik, ömsesidig förståelighet etc.

[24] Denna indelning ersätter alltså den tidigare tudelningen mellan valakiska–icke-valakiska varieteter som introducerades av Gilliat-Smith 1915 (Matras, Y. 2005. The classification of Romani dialects: A geographic-historical perspective. I: Schrammel, B. & Halwachs, D. W. & Ambrosch, G., red., *General and Applied Romani Linguistics*. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics. München: Lincom Europa, 7–26).

Det bör framhållas att en sådan här indelning på sin höjd kan ge en viss vägledning om vilka varieteter som är mer eller mindre närliggande språkligt sett. När det gäller många av de enskilda varieteterna saknas ännu tillräckligt detaljerad kunskap. Gränserna mellan olika varieteter är dessutom inte skarpa; ofta handlar det om vad som brukar beskrivas som ett dialektkontinuum, dvs. gradvisa övergångar mellan olika varieteter som delar fler och fler språkdrag.[25] Man ska också vara medveten om att många av beteckningarna för varieteter, liksom för grupper av romer, har myntats utifrån/uppifrån och vissa, som 'romungri', förkastas av en del av talarna medan andra använder dem.

2.2.2. Ömsesidig förståelighet

Som redan delvis framgått kan sådant som användbarheten av läromedel, undervisning och tolktjänster på andra romska varieteter än den egna inte bedömas enbart utifrån rent "objektiva" språkliga kriterier byggda på genetiska, strukturella eller areala klassifikationer. Relationer mellan varieteter handlar lika mycket om sådant som har med talarna själva att göra: Hur väl kan talare av olika varieteter förstå och göra sig förstådda med varandra på sin respektive romska varietet? Vilka kompetenser och strategier använder talare i kommunikationen med talare av andra varieteter? Hur ser relationerna mellan olika (grupper av) talare ut?

När det gäller romska i Europa, menar språkforskaren Yaron Matras att närhet mellan varieteter oftast hänger samman med geografisk närhet. Han identifierar tre större områden i Europa inom vilka de flesta av de varieteter som talas är ömsesidigt begripliga: sydöst (Rumänien, delar av Ungern och i de övriga länder mellan Turkiet och Slovenien), central-öst (norra Slovenien, Tjeckien, Slovakien, södra Polen och västra Ukraina), samt Ryssland, Baltikum och centrala Polen. Varieteter utanför dessa områden, till exempel i Finland och Tyskland, skiljer sig mer från övriga. Senare decenniers migration komplicerar dock denna bild, påpekar Matras.[26]

Som nämnts i inledningen till detta avsnitt är det också viktigt att notera att graden av faktisk ömsesidig förståelighet beror av annat än den rent språkstrukturella närheten. Forskningen har pekat på flera viktiga faktorer. En sådan är kulturell närhet: Hur lika/olika är varieteterna vad gäller sådant som talarnas mönster för interaktion, berättartraditioner, skriftsystem, litteracitet, kulturella ramar etc.? En annan faktor rör attityder och relationer: Hur förhåller sig talarna av olika varieteter till varandra? En talares attityd till andra varieteter och dess talare påverkar bland annat viljan att på olika sätt anpassa sitt sätt att prata. En helt avgörande faktor handlar om talarnas kunskap i och om andra varieteter än den egna, baserad på bland annat erfarenheter av kommunikation och kontakter med talare av andra varieteter.

Den sistnämnda faktorn kan exemplifieras med resultaten av en undersökning om nordisk språkförståelse. Språkforskaren Ulla Börestam[27] beskriver med utgångspunkt i data från denna studie olika svenskspråkiga informanters förståelse av talad danska. Undersökningen visar att Malmöbor förstår talad danska dubbelt så bra som Stockholmsbor. Även Malmö-informanter med svenska som andraspråk har en bättre förståelse av danska än Stockholmare med svenska som modersmål (men inte dubbelt så bra). De geografiska förutsättningarna för grannspråks-kontakt spelar alltså en viktig roll för språkförståelsen. Studien visar också att undervisning om

[25] Matras, Y. (ibid.).
[26] Ibid.
[27] Börestam, U. (2006). Olika vägar till Rom? I: Ivars, A.-M., Reuter, M., Westerberg, P. & Ådahl-Sundgren, U. (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt den 21 december 2006.* Helsingfors: Svenska handelshögskolan, 74–83.

grannspråken ger effekt: de informanter som haft en sådan undervisning klarade hörförståelsetestet bättre än de som inte har haft det.

Bedömningar av ömsesidig förståelighet mellan två språkvarieteter har alltså två sidor: en ”objektiv”, som har att göra med språkstruktur, och en ”subjektiv”, som handlar om språkbrukarna och deras kompetenser och viljor. För att undersöka den första görs jämförande beskrivningar av språkens grammatik, ordförråd m.m. För att undersöka den faktiska ömsesidiga förståeligheten har forskare använt sig av intervjuer, lyssnarbedömningar samt tester av hör- och läsförståelse av listor med ord eller sammanhängande text/tal. Den här forskningen har bland annat visat att ett stort gemensamt ordförråd hos två varieteter inte är någon garanti för en stor grad av ömsesidig förståelighet, eftersom andra faktorer också kan påverka förståeligheten, till exempel skillnader i uttal eller grammatik. Däremot är förstås ett delvis delat ordförråd en förutsättning för ömsesidig förståelighet; en forskare föreslår att om varieteterna delar mindre än 60% av orden är det mindre troligt att talarna förstår varandra.[28] Men alla sådana beräkningar bygger på antagandet att talarna inte skulle ha någon kunskap i och om varandras varieteter, vilket är mindre troligt i alla de situationer där talare av olika varieteter faktiskt har kontakt och kommunicerar med varandra. Om man grundar bedömningen av ömsesidig förståelighet mellan varieteter enbart på ”objektiva” jämförelser av språkstruktur utgår man alltså felaktigt från att talare i normalfallet är enspråkiga och förbiser den breda språkliga kompetens som många har. Enspråkighetsnormen är fortfarande inflytelserik både bland forskare och lekmän, trots att enspråkighet idag snarast är sällsynt. Här kan majoritetssamhället lära av minoriteter rom romerna med större erfarenheter både av flerspråkighet och av kommunikation mellan skilda varieteter.

2.3. Romska varieteter i Sverige idag

På basis av den litteratur som finns om romernas svenska migrationshistoria kan man få en ungefärlig uppfattning om vilka varieteter av romska som talas i Sverige och hur länge de har funnits i landet. Men det finns inga säkra uppgifter om exakt antal varieteter (något som också har att göra med problemet att skilja mellan dialekter och underdialekter som nämnts ovan) och det finns inte heller någon överensstämmelse i fråga om hur varieteterna betecknas.

Äldre svenska beteckningar för grupper av romer och romska varieteter, som ”tattare” (för de resande) och ”svenska, finska och utomnordiska zigenare” (för senare anlända grupper av romer) myntades utifrån, av myndigheter och majoritetsbefolkning. I dessa avspeglas dels historien av immigration i olika skeden och från olika länder, dels tidiga felaktiga föreställningar om romers ursprung.

Säkert är att romska har talats i Sverige sedan minst 500 år. De första historiska beläggen från år 1512 nämner ett folk ”som fara omkring ifrå thet ena landet til thet andra, them man kallar Tatare”. Det är i sådana tidiga romska invandrares språk som man får söka rötterna till både *svensk resanderomani* och *kaale* – två varieteter som idag på olika sätt har präglats av den långa kontakten med bland annat svenska och finska.

Från senare delen av 1800-talet och en bit in på 1900-talet anlände nya grupper av romer som talade valakiska varieteter som *kelderash*, *lovari* och *tjurari*. Dessa grupper har alltså en mer än sekellång historia av svensk språkkontakt och kallades länge för ”svenska zigenare”.

När passtvånget mellan de nordiska länderna upphörde 1954, öppnades åter möjligheten att resa mellan Finland och Sverige för de romer som i och med nationsgränsen 1809 avskiljts i den östra riksdelen och som nu talade *kaale*. Denna grupp kallas ofta ”finska romer”.

[28] Grimes, J. E. (1992). Correlations between vocabulary similarity and intelligibility. I: Casad, E. H. (red.), *Windows on Bilingualism*. Dallas, TX: Summer Institute of Linguistics & The Univeristy of Texas at Arlington, 17–32.

Under 1960- och 70-talet kom romer från flera länder på kontinenten till Sverige. Dessa ”utomnordiska romer” talade olika varieteter av romska med rötter i Frankrike, Spanien, Polen, Ryssland, Bulgarien och Jugoslavien, bland annat *kelderash*, *lovari*, *arli* och *romungri*.

Den senaste invandringen av romer har skett sedan 1980-talet, framför allt som en följd av Balkankrigen. Den har medfört både en förstärkning av tidigare talade varieteter och ett tillskott av nya varieteter, bland annat *arli*, *bugurdji* och *gurbeti*. Denna – lika heterogena ”grupp” – får ofta beteckningen ”nyanlända romer”.

För alla som har att göra med romska frågor av olika slag är det viktigt att inte ha en förenklad syn på romska grupper och varieteter. I en kartläggning som denna är det angeläget att lyfta fram både det stora antalet varieteter av romska som talas i Sverige idag och den variation som finns inom dessa. Denna mångfald ställer speciella krav på de åtgärder som måste tas för att främja det romska språket, till exempel när det gäller språkvård, utbildning av lärare och framställning av läromedel. I intervjuerna har vi därför försökt få fram uppgifter om vilka romska varieteter som talas i Sverige idag. I runda tal kan det enligt flera som vi har talat med röra sig om ett tjugotal varieteter. Följande specifika beteckningar har nämnts av de intervjuade (här i alfabetisk ordning): arli, bugurdji/kovatji, chaladitki, gurbeti/djambazi, kaale, kelderash, lovari, manusch, romungri, sinti, svensk resanderomani och tjurari. Utan att alltså kunna göra anspråk på att vara uttömmande kan denna uppräkning antas omfatta åtminstone de viktigaste större varieteterna och undervarieteterna som är representerade i Sverige idag.

Vad gäller den ömsesidiga förståeligheten mellan varieteterna var den samlade uppfattning som kom fram i intervjumaterialet att talare av kelderash, lovari och tjurari kan förstå varandras varieteter. De utgör så att säga en grupp. På samma sätt utgör arli, bugurdji/kovatjki och gurbeti/djambazi en grupp, och talare av dessa varieteter kan utan större problem kommunicera med varandra. Kelderash respektive arli verkar uppfattas som de mer centrala varieteterna i dessa två grupper. Avståndet mellan kelderash och arli jämförs av någon av de intervjuade med avståndet mellan svenska och isländska, medan någon annan snarare tror att det går att jämföra med avståndet mellan svenska och norska. Parallellen med den interskandinaviska språkförståelsen dyker upp i flera av intervjuerna, till exempel ”Man kan ju säga att det är som svenska, norska och danska”. Varken kaale eller svensk romani placeras lika entydigt i någon grupp. Det som är närmast kaale är enligt några av de intervjuade arli, medan någon annan tror att kaale, sinti, manusch och romungri ligger rätt nära varandra.

För dem som tillhör resandefolket har frågan om ömsesidig förståelighet inte riktigt samma innebörd: svensk romani har under de 500 år det har talats i Sverige i hög grad påverkats av svenskan. Språket är idag grammatiskt så gott som helt svenskt och lexikalt är det en kombination av svenska och romska. Det finns ett begränsat romskt ordförråd och några enstaka romska böjningsändelser. Många resande kan alltså förstå enstaka ord och fraser när romer från andra grupper talar, men man kan inte förstå sammanhanget. Detsamma gäller för en del romer från till exempel kaalegruppen (främst ungdomar men även medelålders) som av olika anledningar mer eller mindre har förlorat språket eller endast har ytterst begränsade kunskaper i det (se avsnitt 3.2).

Nästan samtliga intervjuade betonar att den ömsesidiga förståeligheten hänger ihop med i vilken grad grupperna har varit i kontakt med varandra. Talare av arli, gurbeti, djambazi och bugurdji har till exempel levt nära varandra på Balkan i flera hundra år, vilket gör att talarna känner till och förstår varandras varieteter. Någon som i sitt yrke reser mycket och kommer i kontakt med talare från andra varieteter ökar också sin förmåga att förstå och kunna kommunicera med andra grupper. Det är alltså en förmåga som man kan träna upp. Önskan att kommunicera är en annan faktor som nämns flera gånger: vill man kommunicera och talar man tydligt och sakta, så går det. Man skulle kunna jämföra med kommunikationen mellan en

svensk och en dansk: om båda är intresserade av att samtala, om båda talar tydligt och sakta och undviker en del ord som kan missförstås, så går det. Ju mer kontakt svensken och dansken har med varandra, desto lättare det blir med kommunikationen och förståelsen. Förmågan kan övas upp.

Något som försvårar den ömsesidiga förståeligheten mellan talare av olika romska varieteter är enligt de intervjuade de många lånorden från andra språk. Det faktum att romerna i alla länder är och alltid har varit en minoritet, i kombination med det faktum att det romska ordförrådet saknar ord för många moderna företeelser har lett till att de har lånat in ord från de aktuella majoritetsspråken; romer i Serbien använder en del serbiska ord, romer i Ungern lånar in ungerska ord, romer i Polen polska, osv. De ”främmande” orden, de nya lånorden, bidrar till att det kan vara svårt för romer från olika länder att förstå varandra.

En annan faktor som kan försvåra den ömsesidiga förståeligheten är att uttalet av det romska språket i de olika länderna har påverkats av uttalsmönster från landets majoritetsspråk. Det tydligaste exempel är det finska uttalet av kaalevarieteten som gör det svårt för icke-kaaleromer att förstå språket när det talas, samtidigt som man uppger att man inte har några problem att läsa det.

Vi har här kunnat sammanställa erfarenheter från de romer vi intervjuat, men detta ger förstås inte hela bilden. Hur det är med den ömsesidiga förståeligheten mer brett inom den romska gemenskapen går inte att fastställa här. Den kunskapen finns bara i den samlade erfarenheten hos alla talare av olika romska varieteter. Men de erfarenheter som återgetts här kan ändå tjäna som en utgångspunkt för den vidare diskussionen om romskt språkvårdsarbete.

I den här diskussionen är det vidare viktigt att komma ihåg att förhållandet mellan varieteter (liksom språk) inte är en gång för alla givet, utan kontinuerligt förändras. Det är inte uteslutet att de romska varieteterna i Sverige och även internationellt på sikt kommer att närmar sig varandra, konvergera, som följd av ökande kontakter mellan talarna och en önskan att etablera vissa gemensamma konventioner för skrift och för lexikonutbyggnad. En annan, och åtminstone på kortare sikt mer trolig följd av den ökade kommunikationen över varietetsgränserna, är ett fortsatt stärkande av den ömsesidiga förståeligheten baserat på talarnas ökande kunskap om andra varieteter och deras strategier för interaktion med talare av de andra varieteterna (se vidare avsnitt 3.6).

3. Språkbevarande

På basis av forskning om både romska och andra minoritetsspråk världen runt vet man en hel del om de faktorer som kan vara avgörande för om ett språk ska kunna bevaras och utvecklas. I detta avsnitt ges först en kort allmän sammanfattning av dessa faktorer och hur de kan tänkas ha betydelse för romskan i Sverige. Därefter ges en inblick i romsk språkanvändning i Sverige idag, följd av en inventering av olika andra resurser av betydelse för vården av romska.

3.1. Faktorer som påverkar språkbevarande

Det finns såväl i Sverige som internationellt en omfattande erfarenhet och forskning om språkbyte och språkbevarande. Med stöd i både egen forskning om samernas språksituation och andras forskning har tvåspråkighetsforskarna Kenneth Hyltenstam och Christopher Stroud[29] gjort en sammanställning av faktorer som har visats sig ha betydelserna för ett språks

[29] Hyltenstam, K. & Stroud, Ch. 1991. *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.

möjligheter att bevaras och utvecklas (se bilaga 2). Faktorerna kan grupperas i tre nivåer: samhällsnivå, gruppnivå och individnivå. I en rapport sammanfattas dessa på följande sätt:[30]

> ”Faktorer på samhällsnivå beskriver fenomen som speglar och i viss utsträckning bestämmer minoritetens status i förhållande till majoriteten eller inom samhället i stort. […] En minoritetsgrupp som har en stigmatiserad identitet i samhället, som har tillgång till få lagliga medel för att hävda sina intressen, som lever i ett samhälle som är karakteriserat av en assimilatorisk ideologi och som är missgynnad i förhållande till majoriteten med avseende på ekonomiska och utbildningsmässiga resurser kan förväntas ha jämförelsevis större svårigheter att i det långa loppet bevara sitt språk.
>
> Faktorer på gruppnivå berör de interna förhållandena inom minoritetsgruppen. […] Allmänt kan sägas att en stor, väl sammanhållen och geografiskt avgränsad befolkningsgrupp med en väl utvecklad inre organisation, med egna institutioner och media och vars språk, både av gruppen själv och av utomstående, uppfattas ha prestige – pga. att det har formell status och är standardiserat – har jämförelsevis större möjligheter att bevara sitt språk. Om språket dessutom är en viktig symbol för etnisk identitet och om det används i de näringsfång eller den religiösa utövning som är speciell för gruppen, är chanserna för språkbevarande ännu mer gynnsamma.
>
> Faktorer på individnivå handlar om den individuella minoritetsmedlemmens språkliga beteende […]. I vilken utsträckning individuella minoritetsmedlemmar använder minoritetsspråket är inte uteslutande, eller ens huvudsakligen, en fråga om individuella, kommunikativa eller attitydbaserade val, utan snarare en spegling av den status språken har i gruppen och i samhället i stort.”

Om vi granskar dessa faktorer när det gäller den romska gruppen, ser vi en stark övervikt för omständigheter som verkar negativt på romskans möjlighet att bevaras och utvecklas. Romska har alltid varit ett språk utan egen nation; det är inte majoritetsspråk i något land utan överallt där det talas är det ett minoritetsspråk som genom århundradena har varit mer eller mindre undertryckt eller missgynnat. Det romska språket har en unik historia av lång och nära kontakt med andra språk som det har befunnit sig i underordnad ställning till. I de flesta länder där romer bor har gruppen tills för några år sedan inte haft några lagliga medel för att hävda sina intressen, och gruppen är fortfarande missgynnad i fråga om tillgång till utbildning och arbete, också i Sverige.

Ytterligare förhållanden som försvårar möjligheterna till språkbevarande är att romer i Sverige inte har något geografiskt kärnområde. De bor spridda över hela landet, och har dessutom få egna institutioner och endast ytterst begränsade mediaresurser. Som redan framkommit i tidigare avsnitt av den här rapporten finns det en stor variation inom det romska språket, både mellan och inom de olika varieteterna, vilket kan utgöra ett ytterligare hinder för språkbevarandet. Romska har dessutom länge huvudsakligen varit ett muntligt språk, det är fortfarande relativt få som använder det i skrift till exempel i utbildning och andra sammanhang och det saknar ett gemensamt skriftspråk. Överföringen av språket från föräldrar till barn har ibland försvårats på grund av att barnen har omhändertagits av sociala myndigheter och därmed skiljts från föräldrarna. Fördomar om och diskriminering av romer i majoritetssamhället har vidare lett till att man i många situationer inte kunnat använda språket.

---

[30] Hyltenstam, K. (2002). Språks sociopolitiska dynamik. Med exempel på globala trender från det svenska minoritetsspråkslandskapet. I: Engen, T-O. (red.), *Kulturell identitet og regional utvikling*. Høgskolan i Hedmark, 49–67.

Trots detta har det romska språket visat en anmärkningsvärd förmåga att överleva. Romernas långa erfarenheter av förtryck och diskriminering och den påföljande segregationen i alla länder där romer lever har paradoxalt nog också bidragit till att romskan bevarats. I internationell språkvetenskaplig litteratur omnämns romska som ett exceptionellt fall av språköverlevnad mot alla odds.[31] För många romer har det romska språket, den romska kulturen och traditionerna ett mycket starkt symbolvärde och en stor del av den romska identiteten kretsar kring språket. Det faktum att så många olika varieteter av romska har bevarats trots århundraden av förföljelse och förtryck visar på styrka och livskraft.

Men hur ser framtiden ut? Utifrån erfarenheter från andra språk vet vi att minoritetsspråk i princip alltid är hotade. Vi vet dessutom att dagens moderna samhällen ställer betydligt högre krav på språk än någonsin tidigare, vilket gör att det blir ännu svårare för ett minoritetsspråk som romska att överleva. Minoritetsspråkskonventionen handlar bland annat om att uppmärksamma och larma när ett minoritetsspråk är hotat och man kan behöva sätta in extra kraftfulla åtgärder.

En första förutsättning för att romska (liksom alla andra språk) ska bevaras och utvecklas är att det används, inte bara inom släkten och i samband med vissa aktiviteter eller samtalsämnen utan i många olika sammanhang, både muntligt och skriftligt. Dessutom behövs det en hel del andra resurser och insatser, såsom tillgång till och utbyggnad av massmedier, läromedel, egna institutioner, utbildning, forskning och språkvårdsarbete. Detta kommer att diskuteras i det följande.

3.2. Språkanvändning bland romer i Sverige

Ett tiotal frågor i intervjun handlade om användningen av romska i Sverige idag. Här rapporterades stora skillnader mellan olika romska grupper i fråga om hur och hur mycket språket används och hur starkt språket är hos talarna. Vi delar därför upp redogörelsen nedan i skilda avsnitt för några (grupper av) varieteter. Men något som alla romska grupper – trots skillnaderna – verkar ha gemensamt är att man sätter högt pris på det egna språket; även för dem som förlorat mycket av språket har det ett viktigt symbolvärde. En annan sak som är gemensam är den utbredda flerspråkigheten: de flesta romer talar minst fyra olika språk: romska, svenska, engelska och ytterligare ett språk (ofta det majoritetsspråket i det/de länder där släkten kommer ifrån). Det finns en vana att lära sig språk säger en av de intervjuade och en annan menar att de flesta romer är lite av språkgenier – åtminstone när det gäller det talade språket. Även romer som inte kan skriva talar oftast flera olika språk.

3.2.1. Arli, gurbeti, djambazi och romungri

För den intervjuade romungritalaren och för de intervjuade med bakgrund i Balkan (talare av varieteterna arli, gurbeti, djambazi) är det romska språket i hög grad ett levande språk. Det talas i hemmet och förs över från föräldrar till barn, det talas när man är ute på stan med familjen och det talas när man träffar andra romer, på fester och på arbetet. Få upplever att det skulle finnas hinder att tala romska utanför hemmet. ”Här i Norrköping pratar alla sitt eget språk och de är inte blyga. De säger att de är romer och de använder sitt språk”, säger en av de intervjuade. Däremot betonar en del av de intervjuade att de undviker att tala romska när det finns personer närvarande som inte talar språket – för att inte utestänga dem från samtalet. Ändå kommer det under intervjuerna fram att flera av de intervjuade känner personer som i

[31] Som exempel kan nämnas den framstående tysk-australiensiske språkforskaren Michael Clynes bok om språkkontakt, där romska nämns två gånger och båda gångerna som exempel på framgångsrikt språkbevarande trots många motverkande faktorer. (Clyne, M. 2003. *Dynamics of Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.)

vissa situationer döljer att de är romer på grund av rädsla för fördomar och diskriminering. Man berättar till exempel på en anställningsintervju inte att man är rom, utan säger att man är från Bosnien.

De flesta av de intervjuade från dessa grupper anser inte att det finns ämnen som är svårare att tala om på romska, även om man upplever att det saknas en del ord i det romska språket. Det kan kanske vara svårt att hitta vissa specifika ord som har att göra med till exempel ens yrkesutövning. Då lånar man in dessa ord från svenska (eller från ett annat språk som serbiska om man vet att ens samtalspartner också behärskar detta språk). Ämnen som ligger en nära (traditioner, familjen, döden, känslor) ”lockar fram” det romska språket, säger några av de intervjuade.

Även om romska är ett starkt språk i de flesta hem är det vanligt att barnen talar svenska, eller en blandning av svenska och romska, sinsemellan och med romska jämnåriga. Här skiljer sig de romska familjerna alltså inte från andra minoritetsfamiljer i Sverige. Det betonas dock ett flertal gånger under intervjuerna att det finns många ungdomar som är intresserade av sin romska bakgrund.

De flesta familjer som bor i storstäderna vet om att barnen har rätt till modersmåls-undervisning i romska i grundskolan, tror de intervjuade. Däremot känner inte många föräldrar till att man har rätt till modersmålsundervisning redan i förskolan, och att romska barn kan läsa både romska och ytterligare ett språk som modersmål. Då blir det tyvärr så att många föräldrar väljer det andra språket, till exempel bosniska eller polska. De modersmålslärare vi har talat med satsar mycket tid på att sprida information om dessa rättigheter till föräldrarna. Även i sändningar från Radio Romano försöker man nå ut med denna information.

En del av de elever som har modersmålsundervisning får även studiehandledning på romska någon timme i veckan. På vissa av de orter där vi genomförde intervjuer har man lyckats – genom modersmålslärarnas enastående insatser och uppsökandeverksamhet, och genom ett gott samarbete med skolledningen – att få många eller ibland t.o.m. majoriteten av alla romska barn i kommunen att läsa romska som modersmål. Detta är dock ovanligt. Många barn som har rätt till modersmål får det inte av olika anledningar. Den romungritalare som vi intervjuade kände till exempel inte till någon i hans grupp som får modersmålsundervisning. I många kommuner anordnas ingen undervisning i romska med hänvisning till att det inte finns utbildade lärare eller att det inte finns resurser. En del föräldrar vet inte vad som gäller och man vet inte heller vart man ska vända sig när man får avslag på sin ansökan om modersmålsundervisning. Det förekommer även att det finns en modersmålslärare men att han/hon inte talar den varietet som föräldrarna talar. En djambazitalande förälder vi intervjuade berättar att hennes barn fick en lärare som talade kaale; hon tackade då nej till modersmålsundervisning eftersom hon ansåg att det inte skulle hjälpa barnen. Nu har barnen fått en arlitalande modersmålslärare och det fungerar bra.

3.2.2. Kelderash och lovari

Bland de personer vi har intervjuat som talar kelderash eller lovari finns lite mer varierande svar om språkanvändning i hemmet. En del av de intervjuade berättar att romska är det språk som talas hemma hos dem och även hos deras bekanta: ”Vi lever romanés och talar romanés ständigt”.[32] Andra menar att det talas både romska och svenska.

Några av de intervjuade är mycket medvetna om de fördomar som finns bland majoritetsbefolkningen gentemot romer och de upplever att användning av romska bland icke-romer kan skapa misstänksamhet. ”Som rom blir man ju alltid sedd ned på liksom”, säger en av

[32] Formen *romanés* är ett adverb som betyder ’romskt, dvs. ’på romskt sätt’, och används som en beteckning på språket av bland andra kelderasha.

de intervjuade. Andra menar dock att det inte finns några begränsningar i fråga om var man kan tala romska. Däremot bör man av artighetsskäl inte tala romska när någon som inte kan språket är närvarande.

De intervjuade kelderash- och lovaritalarna är överens om att det är helt naturligt att prata romska i hemmet, med familjen, på fester och överhuvudtaget när man träffar andra romer. En av de intervjuade berättar att det betraktas som väldigt ohyfsat att inte välja romska när man möter andra romer. Man ska åtminstone hälsa på romska. Sedan kan man – om man märker att man talar olika varieteter och det försvårar kommunikationen – övergå till ett annat gemensamt språk.

Ord och begrepp som har att göra med modern teknik, samhällsfrågor, medicinska frågor och olika byråkratiska frågor finns inte alltid på romska; det bekräftas även i dessa intervjuer. Då är det enklare att tala svenska eller romska med svenska ordlån.

Även i kelderash- och lovaritalande familjer är det vanligt att barnen talar svenska sinsemellan och med jämnåriga, eller en blandning av svenska och romska. Därför är det så oerhört viktigt att det romska språket lyfts fram i skolan och att barnen får modersmålsundervisning säger en av de intervjuade. Kunskap om att barnen har rätt till modersmålsundervisning finns. Men av liknande orsaker som nämnts i avsnittet ovan är det väldigt få elever som deltar.

3.2.3. Kaale

Situationen för kaalegruppen skiljer sig mycket från de ovan beskrivna grupperna. Kaalegruppen kom till Norden för ca 500 år sedan. Till följd av förföljelse, diskriminering och en förtryckande assimileringspolitik ända fram i modern tid har språket tappat mark. Idag är språket med få undantag levande endast i den äldre generationen. Flera av de intervjuade vittnar om att deras föräldrar och far- och morföräldrar var tvungna att prata romska i smyg. Därför har många idag vuxna kaaleromer inte lärt sig språket alls eller endast i begränsad utsträckning. ”Man förbjöd ju i Finland romerna att prata sitt språk. Därmed har det blivit så som det är nu idag. Nu ser man ju följden av det i vår generation”. En av de intervjuade drar en parallell med finska invandrare i Sverige som bara har umgåtts med andra finskspråkiga och som efter 20 år fortfarande inte kan svenska. Han betonar att man måste vara tillsammans med folk som kan språket för att kunna lära sig det.

Några av de medelålders kaaletalare vi har träffat berättar att de har lärt sig en del romska genom att lyssna på när de äldre talar och en av de intervjuade berättar att han aktivt har sökt upp språket (frågat ut äldre personer, antecknat, läst böcker m.m.). Idag har han ett stort ordförråd, men han vågar inte använda det när han träffar romer från andra grupper, säger han. Han är rädd att han uttalar fel och använder fel konstruktioner: “Det förekommer nämligen enorm diskriminering [även bland romer]; kan du inte romanés, då är du ingen rom, då är du en gajo”.

Den romska som en del medelålders kaaleromer har består främst av en uppsättning romska ord och fraser. Denna kunskap är alltså begränsad men samtidigt mycket viktig att äga och kunna använda till exempel när man träffar de äldre i gruppen (på sammankomster och fester); det är viktigt att kunna hälsa på romska, fråga hur vederbörande mår, osv.

Ingen av de romer som vi har träffat känner till någon kaalefamilj där föräldrarna talar romska med barnen: “Dessvärre har vi ju inte möjligheter att kommunicera på romanés med våra barn eftersom vi saknar språket”. Enligt de intervjuade är det också ovanligt att barn från kaalefamiljer får modersmålsundervisning i romska. (Däremot är det vanligt att de läser finska som modersmål).

Flera av de intervjuade uttrycker en stor sorg över att inte kunna tala romska. Man ser språkkunskaper som en viktig del av den romska identiteten. Speciellt ungdomar som är födda och uppvuxna i Sverige med svenska som sitt starkaste språk känner sig vilse, anser flera av de intervjuade. En av dem säger: ”Då känner vi samtidigt att vi är inga svenskar, vi är inga finländare, och vi är inte heller romer. Vad är vi för nånting? Vi har inget språk, och språken är nyckeln till den egna identiteten och själva integrationen”. I intervjuerna kommer det också fram att många är oroliga för att språket kommer att försvinna helt när den äldre generationen går bort: “De här äldre personerna skulle vilja att man satsar på ungdomarna och lär dem, därför att det här språket, det börjar ta slut”.

Man har mycket höga förväntningar på att myndigheterna ska hjälpa kaalegruppen att återerövra språket i och med att romska har fått status som nationellt minoritetsspråk. Det som framför allt behövs är undervisning i romska, inte bara för barn och ungdomar utan också för medelålders personer, så att de kan börja tala romska med sina barn.

3.2.4. Svensk romani

Även resandefolket har varit utsatt för förföljelse, diskriminering och assimilation under sin 500-åriga historia i Sverige. År 1948 inträffade en händelse som bidrog till att det för många resande blev i det närmaste omöjligt och otänkbart att tala svensk romani. Det var de så kallade kravallerna i Jönköping då 200 resandefamiljer jagades ut ur staden av majoritetsbefolkningen med påkar och järnrör. Det var hat och fördomar mot resande som låg bakom denna händelse, säger en av de intervjuade och han berättar att ingen vågade tala resesanderomani längre därefter: ”Då var det så att man blev jagad med blåslampa både av myndigheterna och befolkningen. När grannarna fick reda på att man var resande, så hade man inte bott länge i sin lägenhet förrän man blev utsparkad. Och det gjorde att folk slutade att prata romani”. Många resande är ännu idag påverkade av gruppens långa historia av förföljelse och vågar fortfarande inte använda språket öppet av rädsla att bli diskriminerade.

Det som är kvar av språket idag är ett begränsat romskt ordförråd och några enstaka böjningsändelser. Grammatiskt är språket huvudsakligen svenskt. Någon av de intervjuade påpekar att det är bråttom att dokumentera det som är kvar av språket för snart går de gamla som fortfarande har en rikare ordkunskap bort.[33]

Det finns inga resande som har svensk romani som sitt första språk, utan alla har svenska som modersmål. En av de intervjuade berättar att han själv frågade sina föräldrar mycket om romska då han var liten. Ibland svarade föräldrarna, ibland ville de inte svara för ”det ska man inte fråga om”. Det fanns en slags dubbelhet hos föräldrarna gentemot den romska bakgrunden ”och den dubbelheten tror jag alla romer har med sig lite; det har att göra med självbild och den plats man har i samhället och så”. En annan resande berättar att det idag är så att barnen får lära sig lite romska först när de är så gamla att de är medvetna om att användningen av romska är begränsad till vissa sammanhang. ”Det är den dolda diskrimineringen, det är ju den man är rädd för när barnen går på dagis och i skolan”, säger han.

För många resande har språket en stark symbolfunktion. Tidigare fanns det en del tillfällen då det var helt naturligt att tala svensk romani. Ett sådant tillfälle var vid hästmarknaden i Sjöbo. Den finns inte längre kvar, men det finns andra tillfällen då språket används: på fester, campingplatser och på släktsammankomster. Musik med allsång, tal om äldre tider och ”hästeriet” är också områden som lockar fram språket.

[33] Av resande som vi har haft kontakt med i andra sammanhang framgår också att det länge har varit så att det funnits vissa personer med djupare kunskaper om romani, vars språk är viktigt att dokumentera i tid. För ett exempel på ett sådant dokumentationsarbete, se avsnitt 3.5.2.

Inga resandebarn får modersmålsundervisning i svensk romani idag. Det finns några som har ansökt om det men fått avslag eftersom det inte finns lärare, berättar en av de intervjuade. Men det finns ett stort intresse hos resande att ta tag i sitt språk och sin historia. Sedan ungefär tio år tillbaka har flera föreningar bildats. Resandefolkets riksorganisation anordnar kurser i svensk romani. Inom ramen för nykterhetsrörelsen NBV har tio studieledare utbildats som ska arbeta i hela landet. Man har även sammanställt ett kursmaterial bestående av ett häfte och en CD.

3.2.5. SAMMANFATTNING

Romska skiljer sig på flera sätt från andra minoritetsspråk i Sverige. Till följd av romskans långa historia som minoritetsspråk i kontakt med olika europeiska majoritetsspråk har språket utvecklat ett stort antal varieteter, varav flera också uppvisar intern variation. Även graden av språkbevarande hos talarna skiftar mycket, både mellan och inom de olika romska grupperna.

För att det romska språket i Sverige ska kunna bevaras och utvecklas krävs:

- språkvårdande åtgärder för *alla* grupper efter deras aktuella behov; heterogeniteten bland grupperna kräver en *olik men likvärdig* behandling. För till exempel dem som nästan har förlorat sitt språk handlar det om att ta vara på de kunskaper som finns och bygga vidare på dem (revitalisering), medan det för dem för vilka romska är ett i högsta grad levande språk kan handla om att utöka möjligheterna att använda språket i fler situationer och i både tal och skrift.

3.3. Romska organisationer, media, läromedel m.m.

För bevarandet och utvecklandet av ett minoritetsspråk som romska, vilket saknar de flesta av majoritetsspråkets institutioner och organ, spelar de egna organisationerna och föreningarna en viktig roll, liksom massmedier, läromedel och andra publikationer på det egna språket. Vi ska här kort beskriva situationen vad gäller några av dessa resurser för romskan i Sverige.

3.3.1. Organisationer och föreningar

Det finns idag ett stort antal romska organisationer både på riksnivå och regionalt, innefattande flera riksförbund, kvinnoorganisationer, ungdomsorganisationer och kulturföreningar. De romska organisationerna och föreningarna kan utgöra en viktig resurs för romsk språkvård och för utbyte mellan språkvårdare och bredare grupper av talare. Utöver kulturella och sociala verksamheter av olika slag har flera föreningar också engagerat sig i aktiviteter specifikt inriktade på språket, som till exempel framställning av romska ordlistor och CD-skivor med romskt tal och sång, samt organiserande av studiecirklar i olika romska varieteter. Bibliotek med romsk litteratur finns bland annat vid Romska kulturcentret i Malmö sedan 1998 och Romskt kulturcentrum, RKC, i Gubbängen, Stockholm sedan 2004.

De romer vi har intervjuat bekräftar att romska organisationer erbjuder möjligheter att förkovra sig i det romska språket och den romska kulturen genom olika typer av kvällsaktiviteter. Många uttrycker en stark önska om att få mer riktade satsningar än vad som finns idag framför allt mot ungdomar, men också mot vuxna.

En annan sak som nämns i flera av intervjuerna är att de romska organisationerna skulle behöva arbeta ännu mer aktivt för att väcka intresse för romska frågor och förmedla kunskap om romer och deras kultur till både myndigheter och institutioner.

Man borde också arbeta med att upplysa de egna romska medlemmarna om romskans status som nationellt minoritetsspråk och vilka rättigheter det för med sig. Det räcker inte att ge ut broschyrer; det måste till muntlig information om sådana frågor på till exempel föreningsmöten: ”Vi romer har en muntlig kultur. Vi har det mycket faktiskt. Och därför behöver vi överföra det här muntligt till varandra på något vis”. Idag har många romer bristande kunskaper om samhället, myndigheter och institutioner – till exempel om vart ska man vända sig om något händer. Det är vanligt att man inte känner till sina rättigheter exempelvis i fråga om modersmålsundervisning, vilket gör att det är lätt att ignorera romer. Får de ett ’nej’ hos kommunen så accepterar de det, säger en av de intervjuade: ”Romerna vet inte riktigt själva sina rättigheter än. Jag tror att romerna fortfarande känner sig så här rotlösa”. Men även de som känner till vilka rättigheter man som rom har kan ligga lågt med att ställa krav på kommunen och skola på grund av rädsla för att bli registrerad. En av de intervjuade kommenterar detta: ”Vi behöver ju också flera romer som kan komma ut och som vågar fråga”.

Några av de romer vi har träffat betonar också vikten av att upplysa romska familjer om att de måste fortsätta tala det romska språket med barnen. Att öka medvetenheten om detta är angeläget för barnens tvåspråkighet, för en stark identitet och för det romska språkets framtid. Detta är också en fråga som man skulle kunna arbeta med i de olika romska organisationerna.

Man skulle kunna tänka sig ett samarbete mellan de romska riksorganisationerna kring dessa frågor, påpekar några av de intervjuade. Uppmärksamhet och gemensam hållning i språkbevarandefrågor och rättighetsfrågor skulle gynna alla.

Det vore värdefullt att få en mer systematisk uppföljning och utvärdering av de olika insatser för språket som gjorts och görs av romska organisationer och föreningar. En sådan fördjupad studie ryms dock inte inom vårt uppdrag här, men bör föras till förslagen om åtgärder.

3.3.2. Romska massmedier

I Sverige finns det sedan sju år tillbaka radiosändningar på romska. Radio Romano började med en halv timme/vecka och har idag utökat sändningstiden till 2,5 timme/vecka. De har 2,75 heltidstjänster.

Radio Romano har från regeringen fått i uppdrag att arbeta med språkbevarande och kulturbevarande, att förmedla samhällsinformation samt att främja delaktighet och demokrati. Idag ingår Radio Romano i SR-International, men man skulle gärna ha en egen redaktion (såsom Sisuradio och Sameradion), fler medarbetare och utökat sändningstid.

Radio Romano har ett begränsat samarbete med UR (Utbildningsradion), vilket har resulterat i fem sagor för programmet ”Världens sagor”. Sagorna kan beställas från Mediecentralen och från UR, och de ligger under begränsad tid på UR:s hemsida. Alla fem sagorna finns på arli (totalt 67 min.), två av sagorna finns på kelderash (totalt 22 minuter) och tre av sagorna finns på lovari (33 min.). Sammanlagt handlar det om 2:02 timmar. Journalisterna på Radio Romano tycker att det är alldeles för lite. De jämför med UR:s sändningar på samiska: 16:05 timmar radioprogram och ytterligare 6:55 timmar TV-program.

Det finns ingen TV-programverksamhet på romska. Många av de romer vi har talat med önskar romska TV-program, framför allt nyhetsprogram och barnprogram. Om det fanns TV på romska skulle också intresset och status för romerna höjas, vilket skulle vara positiv för romernas självkänsla. ”Vi saknar det här med TV. TV är jätteviktig för att sprida information. Jag tror att det når fram något oerhört; TV:s makt är ju väldigt stor”, säger en av de intervjuade.

Det finns idag två tidskrifter för romer, om och delvis på romska: É Romani Glinda och Le Romané Nevimata. É Romani Glinda (red. Fred Taikon) startade 1998 och kommer ut sex ggr/år. Tidningen är politiskt och religiöst oberoende. Den vänder sig i första hand till romer,

men även till olika organisationer och myndigheter, samt till andra intresserade. É Romani Glinda tar upp frågor och aktuella händelser som rör romer (främst i Sverige, men även i andra delar av världen). Tidningen bevakar diskrimineringsfrågor tillsammans med Diskrimineringsombudsmannen (DO), den arbetar för romers integration i samhället och lyfter fram den romska kulturen i olika artiklar och reportage. Tidningen har även ett nära samarbete med Radio Romano. Från början innehöll É Romani Glinda flera texter på kelderash men idag är tidningen i stort sett svenskspråkig. Redaktör Fred Taikon uppger att detta, förutom på tidsbrist, beror på att man vill att informationen i tidningen även ska vara tillgänglig för de romska grupper som har svårt att förstå kelderashvarieteten. Tidningen är den enda romska tidskriften som når romer i hela Sverige. Alla romer har rätt att få tidningen gratis. É Romani Glinda får stöd av Integrationsförvaltningen och Statens kulturråd. Det statliga stödet är dock begränsat och arbetet med tidningen är i stor utsträckning beroende av ideella insatser.

Le Romané Nevimata (red. Kati Dimiter-Taikon) startade 2007 och kommer ut fyra ggr/år. Tidningen är politiskt och religiöst oberoende. Le Romané Nevimata är en ungdomstidning. Den innehåller förutom nyheter också reportage om bl.a. mode, musik och romska evenemang. De redaktionella texterna i tidningen är tvåspråkiga (svenska och kelderash), men tidningen publicerar insändare på alla olika varieteter som används av romer i Sverige (även på svenska och finska). Redaktionen har också skapat ett nätverk med romska ungdomar i andra europeiska länder som inbjuds att lämna bidrag till tidningen. Redaktör Kati Dimiter-Taikon försöker i tidningen arbeta för att öka ungdomars kunskaper i det romska språket. Det romska språket är i hög grad ett muntligt språk, berättar hon. Men tack vare datorer och Internet börjar allt fler använda det i skrift. Det var så hon fick idén om en tidning; hon vill utöka läs- och skrivförståelse i det romska språket. ”Meningen är att uppmuntra till läsande både för att romer inte är vana att läsa på sitt språk och för att man ska vänja sig vid andra dialekter.”

Många av de intervjuade önskar sig tidningar och tidskrifter på flera olika varieteter, även med översatta texter. Kalle Anka på romska är ett förslag som nämns flera gånger och även andra sagor och filmer. Barnlitteratur på romska och filmer med romskt tal skulle stimulera barnen att lära sig språket. För ungdomar skulle det behövas fler ungdomstidningar med artiklar om musik, artister, filmer osv. – vanliga ungdomstidningar men på olika romska varieteter. Och för de vuxna efterfrågas veckotidningar som tar upp aktuella nyheter och samhällsinformation. Tillgång till olika material är viktigt för att romska ska utvecklas och användas, sammanfattar en av de intervjuade.

3.3.3. Romska läromedel och andra publikationer

Skolöverstyrelsen och senare Skolverket och Myndigheten för skolutveckling har i nära trettio år bedrivit ett arbete med att utveckla läromedel på olika modersmål, däribland romska. Den första romska läseboken i Sverige, *Amari śib*, utkom 1979. Efter en period med mindre aktivitet har, från 1996 och fram till idag, ytterligare ett tjugotal publikationer på romska getts ut av dessa institutioner eller av förlag med stöd av olika myndigheter. Större delen av dessa är böcker tänkta att kunna användas i undervisningen. Den oftast använda romska varieteten i läromedel och annan litteratur är fram till idag kelderash. Lovari finns också representerat i några läromedel, arli i ett par, resanderomani i ett, men kaale ännu inte i något läromedel. Några av läromedlen inbegriper samtidigt flera varieteter av romani. (För en förteckning över läromedel och andra publikationer helt eller delvis på romska, se bilaga 3.)[34] Värt att notera är att utvecklandet av läromedel på romska har haft betydelse även för vuxna romer: “många

[34] Några fler böcker utkom under SÖ-tiden, men dessa finns inte tillgängliga längre.

personer, som i åratal deltagit i alfabetisering för vuxna på svenska utan att ha lärt sig läsa, ”knäckte läskoden” snabbt med hjälp av denna bok [Amari śib, 1979].”[35]

Mai Beijer vid Myndigheten för skolutveckling, som haft en ledande roll i det mesta av läromedelsarbetet, berättar att det i de flesta fall varit enskilda romer som tagit initiativet och ansvarat för utvecklingen av materialet under handledning av personer med erfarenhet av läromedelsutveckling. Myndighetens policy vad gäller utarbetandet av ortografi, lexikon och grammatik i dessa publikationer har hela tiden varit att uppmuntra de romska medarbetarna att göra egna val; det enda kravet har varit konsekvens inom en och samma publikation.

Myndigheten för skolutveckling har fortsatt ansvar för läromedelsutveckling för romska, men det är ännu ovisst vad sammanslagningen med Skolverket den 1 oktober 2008 kommer att innebära. Ansvaret för utvecklandet av språkbeskrivning och terminologi inom romska ligger nu på Språkrådet. Exakt hur gränsen dras mellan de två institutionernas ansvarsområden är dock ännu inte helt klart. Några av läromedlen innehåller till exempel ordlistor och minigrammatikor. I samband med ordboksarbete inom Lexin-projektet[36] har också Myndigheten tillsammans med representanter för olika romska varieteter arbetat med terminologi inom särskilda ämnesområden som grammatik, skola och ekonomi (så kallade domänordlistor).

På Myndigheten för skolutveckling och bland de romer som medverkat vid framställningen av olika material finns en stor samlad erfarenhet, som bör tas tillvara. Vad gäller det framtida språkvårdsarbetet, framhåller Mai Beijer behovet av att utveckla en systematisk beskrivning av romsk grammatik, där såväl likheter som skillnader mellan olika romska varieteter beskrivs. Hon påpekar också att behovet av resurser för arbetet med romska som modersmål måste beaktas vid den förestående sammanslagningen av Skolverket och Myndigheten för skolutveckling.[37]

Flera av dem vi intervjuat uttrycker en oro för vad som ska hända med den romska läromedelsutvecklingen efter 1 juli 2008, då Mai Beijer går i pension och myndigheterna snart därefter slås samman. Det är av största vikt att inte förlora kontinuiteten i detta arbete. Det finns stora behov att fylla. Trots det arbete som gjorts under tre decennier, finns det fortfarande en allvarlig brist på läromedel för romska elever, vilket upprepade gånger har påpekats i tidigare rapporter från Skolverket (Skolverket 2005, 2007). I rapporten från 2007 nämns inget om det fortsatta ansvaret för läromedelsutveckling, förutom att man föreslår att Myndigheten för skolutveckling bör få fortsatt stöd för att utveckla nya former av modersmålsundervisning i romska på distans. Under webbplatsen Tema Modersmål på myndigheten finns sedan ett par år hemsidor för arli och lovari, och arbete pågår med utveckling av en hemsida för kelderash. Hemsidorna kan fungera som platser både för information och kommunikation om språket.

Från höstterminen 2007 erbjuds modersmålsundervisning via Internet i regi av Sofia Distans[38] i arli, lovari och kelderash för elever i grundskolan år 1–9. Hittills har inga kommuner/skolor anmält några elever, men man räknar med att det kan ta fart under 2008.[39]

Våren 2007 tog Europarådet i samarbete med den internationella romska organisationen European Roma and Travellers Forum (ERTF)[40] fram ett förslag till en kursplan för

---

[35] Beijer, M. (under utgivning, prel. maj 2008). *Mest språk – Språk- och kulturkunskap i ett alltmer gränsöverskridande samhälle*. Dokumentation av arbetet med modersmål och svenska. Myndigheten för skolutveckling.

[36] Lexin är ett ordboksprojekt vid Myndigheten för skolutveckling som har gett ut en serie ordböcker från svenska till olika minoritetsspråk. Ansvaret för Lexin har nu överförts till Språkrådet.

[37] Samtal med Mai Beijer, Myndigheten för skolutveckling, 2007-11-23, samt Beijer (ibid.).

[38] Sofia Distans har sedan 1994 haft Skolverkets uppdrag att via dator undervisa ca 500 elever på svenska per år, världen över i grundskolans alla ämnen.

[39] E-postmeddelande från Mai Beijer 2008-02-01.

undervisning i det romska språket och i romskt levnadssätt. Kursplanen är tänkt att vara en gemensam bas för utveckling och framställning av uppslagsböcker, textböcker, arbetshäften, examinationsuppgifter osv. i hela Europa. Kursplanen omfattar tre åldersgrupper: 3–6 år, 7–10 år och 11–14 år. Den tar även hänsyn till elevernas olika förkunskaper i romska och skiljer mellan (i) elever i vars hem det inte talas romska; (ii) elever som själva inte talar romska men vars föräldrar gör det; (iii) elever som är flytande i språket. Sverige är ett av nio länder som ska presentera och utprova kursplanen bland lärare och elever. Myndigheten för skolutveckling ansvarar för detta uppdrag. Myndigheten har påbörjat utveckling av metodiska anvisningar för lärare (alla varieteter, alla åldrar, alla språkfärdighetsnivåer) utifrån kursplanens olika teman. Man räknar med att kunna presentera en preliminär version vid Europarådets konferens i Strasbourg i maj-juni 2008.[41]

Dagens brist på läromedel kommer upp gång på gång i våra intervjuer med romer. Trots att det har publicerats en del böcker i Sverige, handlar det trots allt bara om ett fåtal per varietet – och inte ens det för till exempel kaale och svensk romani. Framför allt modersmålslärarna och lärarassistenterna som vi har talat med betonar att det också skulle behövas olika typer av läromedel, anpassade till elever i olika åldrar och på olika stadier. De läromedel som finns tillgängliga idag består mest av textsamlingar; det behövs också övningsböcker för barnen samt lärarhandledningar med instruktioner om hur barnen ska arbeta med texterna.

Idag går mycket av de romska pedagogernas tid åt att själv sätta ihop övningar, översätta texter till romska, göra romska ordlistor till svenska lärobokstexter, klippa och klistra. Några av lärarna tar hem böcker från andra länder, men det går sällan att använda dem som de är. Det krävs omarbetningar och anpassningar, både språkligt och innehållsligt, till den svenska situationen.

I till exempel det undervisningsmaterial på kaale som har gjorts i Finland har det finska språket varit utgångspunkten. Detta material kan inte användas för undervisning i kaaleromska i Sverige, eftersom det finns många kaaleungdomar här som inte kan tillräckligt med finska. Det finns också stora skillnader i uttal mellan finsk kaale och svensk kaale. Svenska kaaleungdomar i Sverige måste få lära sig svensk kaale så att de kan förstås av romer från andra grupper i Sverige. Vid Myndigheten för skolutvecklingen arbetar man för närvarande med att framställa en lärobok på kaale, med planerad utgivning någon gång under 2008.

Förutom läroböcker för barn som talar romska skulle det även behövas läroböcker i romska som C-språk, för nybörjare, vuxna och andra som inte har några förkunskaper i språket. Det finns ju en hel del romer (framför allt bland resande och kaale) som inte talar romska alls, säger en av de intervjuade. Han har i sitt arbete med undervisning för vuxna romer från olika grupper lagt märke till att det finns romer som är analfabeter men som talar både romska och ett eller flera andra språk, medan till exempel många i kaalegruppen är läskunniga men inte talar romska.

Några av de romer vi har träffat påpekar att det är viktigt att vara medveten om att det inte går att jämställa romska med andra minoritetsspråk i Sverige. De är nästan alla standardiserade och kodifierade, det finns undervisningsmaterial och litteratur osv., det finns kanske t.o.m. läroplaner från det land där det aktuella språket är huvudspråk. Som modersmålslärare har man då mycket att luta sig mot. Men när det gäller romska finns inget sådant.

---

[40] ERTF samlar sedan 2004 representanter för romska politiska, religiösa och andra organisationer från hela Europa för att i samarbete med Europarådet arbeta mot rasism och diskriminering och för politiska, sociala och språkliga rättigheter för romer och relaterade grupper. (På hemsidan nämns ”Roma groups such as Kelderas, Lovara, Sinti, Kale, Beas, Jenish, Resande, Pavees/Travellers, and more than twenty others” http://www.ertf.org 2008-01-07).

[41] E-postmeddelande från Mai Beijer 2008-02-01.

Ytterligare en sak som är mycket viktigt är litteraturproduktion utanför läromedelsystemet, påpekar flera av de romer som vi har intervjuat. Man måste stödja utgivning av skönlitteratur för både barn och vuxna. I denna fråga skulle man också gärna se ett samarbete mellan Språkrådet och Kulturrådet. Romska har länge varit ett talat språk, nu måste man börja satsa på ”den andra biten”, dvs. skrivandet och läsandet, säger en av de intervjuade.

3.3.4. SAMMANFATTNING

Som en viktig resurs för det romska språket finns ett stort antal romska organisationer och föreningar, såväl på riksnivå som lokalt. Språkriktade verksamheter har dock ofta tillkommit på enskilda initiativ och med tidsbegränsad projektfinansiering, vilket kan medföra en brist på kontinuitet. Vad gäller media, finns radiosändningar på romska, men endast i begränsat omfång, och inga TV-sändningar. Det ges ut två romska tidningar om romska frågor och delvis på romska. Detta är mycket otillräckligt med tanke på den romska befolkningens storlek och spridning och det stora antalet romska varieteter i Sverige. Ett tjugotal läromedel på olika romska varieteter har getts ut sedan 1996, men behovet av fler läromedel är akut. Den svenska utgivningen av skönlitteratur på romska är fortfarande mycket begränsad.

För att det romska språket i Sverige ska kunna bevaras och utvecklas krävs:

- systematiska uppföljningar och utvärderingar av de olika insatser för språket som görs på projektbasis av bland annat romska organisationer
- satsningar på riktade kurser som ökar romernas möjlighet till inflytande och makt över sin egen situation, till exempel kurser i medieproduktion, föreningskunskap och minoritets-rättigheter
- ökade anslag till romska medier: utökad sändningstid och en egen redaktion för Radio Romano, TV-sändningar på romska, samt utökat samarbete med UR
- ökade anslag till tidskrifter och tidningar – på olika varieteter och för olika målgrupper
- framställning av romska läromedel för alla nivåer från förskola och uppåt (även för vuxna) och av olika typer: textböcker, övningsböcker, lärarhandledningar
- ett tydliggörande av vilken myndighet som ansvarar för läromedelsutveckling samt ett ökat internationellt samarbete och utbyte vid framställning av läromedel
- öronmärkta anslag till utgivning av romsk litteratur – för alla åldrar – och stöd åt samarbete med den internationella författarföreningen IRWA
- samordning av råd och rekommendationer till bibliotek i fråga om inköp

3.4. Utbildning och forskning om och på romska

Situationen för undervisning i romska som modersmål inom förskola, grund- och gymnasieskola har utretts senast av Skolverket 2007[42] och omfattas inte av detta uppdrag. Avsikten med detta avsnitt var därför från början alltså framför allt att inventera resurser i form av forskning och högre utbildning av direkt relevans för romsk språkvård i Sverige. Men de problem och brister som konstateras när det gäller den högre utbildningen kan inte ses isolerat från andra former av undervisning. Även om det idag är fler romska ungdomar som avslutar gymnasieskolan och går vidare till högre utbildning, behövs det fortfarande särskilda insatser

[42] Skolverket (2007). *Romer i skolan – en fördjupad studie*, Rapport 292, Best.nr. 07:978; se också Skolverket (2005). *De nationella minoriteternas utbildningssituation*, Rapport 272, Best.nr. 05:929.

för att garantera den breddade rekryteringsbas som krävs bland annat för ett framgångsrikt romskt språkvårdsarbete där romer är involverade på alla nivåer.

Att den grundläggande utbildningen ses som central var också tydligt i våra intervjuer. Romska elevers skolgång kom ofta upp i diskussionerna om hur det romska språket kan främjas – inte bara genom modersmålsundervisningen i sig utan också genom dess positiva effekter för elevernas självkänsla och allmänna skolprestationer. Därför refereras först kort dels några aktuella rapporter om grund- och gymnasieskola, dels de intervjuade romernas synpunkter och erfarenheter om dessa frågor. Därefter diskuteras den i Sverige ännu mycket begränsade forskningen och högre utbildningen om romska.

3.4.1. Grundskola och gymnasium

Av Skolverkets rapporter 2005 och 2007 kan konstateras att det fortfarande finns problem med hög frånvaro bland romska elever, att många elever inte har fullständiga betyg när de lämnar grundskolan och att få går vidare till ett nationellt program i gymnasieskolan. Få elever deltar i modersmålsundervisning. Det krävs bättre information till föräldrarna om rätten till och värdet av en sådan undervisning, menar Skolverket.

Men i rapporterna betonas också att det finns exempel på goda skolsituationer med engagerade lärare och nöjda elever och föräldrar. Skolverket påpekar att aktiva insatser från skolorna ger resultat. En sådan insats är att anställa romska assistenter som fungerar som en bro mellan hem och skola, och som stödjer eleverna i skolan. Erfarenheterna av att ha romska assistenter på skolan är genomgående mycket positiva, men tyvärr handlar det ofta om tillfälliga satsningar. Skolverket menar att särskilda satsningar för romska elever är motiverade och bör ha långsiktig karaktär. Man konstaterar: ”Romerna är sammanfattningsvis en heterogen grupp med olika bakgrund, dialekter, vistelsetid i Sverige etc. Utifrån detta konstaterande måste insatserna differentieras och ske i nära samverkan med romerna själva. Även om majoritetssamhällets mål att bidra till att höja utbildningsnivån för ungdomar och vuxna, häva utanförskapet och bidra till ökad jämställdhet mellan könen, är legitima, måste det finnas respekt för att romer kan se andra lösningar och vägar än de som erbjuds”.[43]

Den romska minoritetens relation till majoritetssamhällets skola beskrivs även i en relativ nyutkommen doktorsavhandling av pedagogen Christina Rodell Olgaç.[44] Avhandlingen är skriven ur romernas perspektiv och tar bland annat upp hur erfarenheter av diskriminering och förföljelse har bidragit till att många romer intar en avvaktande hållning till majoritetssamhället. Rodell Olgaç beskriver hur den svenska skolan av en del romer har upplevts som ett hot gentemot den romska kulturen. Men hon betonar att det idag finns en ökad förståelse bland romska familjer när det gäller vikten av skola och utbildning.

Romska barns erfarenheter av den svenska skolan kom ofta upp i våra intervjuer. De romer som vi har intervjuat betonar att det är mycket angeläget med en kvalificerad modersmåls-undervisning på alla de olika varieteterna och mer studiestöd på romska. Detta är viktiga förutsättningar för att barn och ungdomar ska fortsätta utveckla och använda det romska språket. Det behövs mer tid för modersmålsundervisning – de flesta barn som läser romska får endast 40 minuter i veckan – och det behövs fler lärare och lärarassistenter.

Idag råder det stor brist på utbildade romska lärare. Den bristande tillgången på lärare tas ofta som ett argument för kommuner att slippa ordna med modersmålsundervisning. Kommunen är nämligen enligt lagen endast skyldig att anordna undervisning om det finns en lämplig lärare (trots att Sverige genom ratificeringen av minoritetsspråkskonventionen har

[43] Skolverket (2007, ibid.), 54.

[44] Rodell Olgaç, Ch. (2006). *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola. Från hot till möjlighet*. Doktorsavhandling. Stockholm: HLS förlag.

förbundit sig att erbjuda undervisning antingen i eller på romska). I många kommuner efterlevs alltså inte de romska skolelevernas rättigheter.

Det är mycket viktigt med romska pedagoger i skolan, menar flera av de intervjuade; barnen behöver sådana förebilder och pedagogerna fungerar också som brobryggare mellan skola och hem. En av modersmålslärarna vi träffade berättar: ”Jag är en bro mellan skolan och föräldrarna. I varje situation som på något sätt påverkar barnen här i skolan väntar lärarna på mig här på morgonen ’hej XX go’morron jag behöver prata med dig om det här’”.

Det finns idag i hela Sverige en (1) romsk klass med enbart romska barn och romsk personal, Roma Kulturklass vid **Nytorpsskolan i Stockholm**. Det är en F-9 klass. Föreståndare och lärare är Angelina Dimiter Taikon och Mikael Demetri samt IT-läraren Kati Dimiter-Taikon. Klassen har funnits sedan början av 1990-talet. Undervisningen följer läroplanen men med romsk inriktning. Från början var undervisningsspråket svenska med modersmålstimmar och studiehandledning på romska, men sedan 2003 är undervisningen helt tvåspråkig på svenska och romska, främst kelderash.

Inom ramen för denna studie intervjuade vi Angelina Dimiter Taikon. Hon berättar att det just nu går 14 barn i Roma Kulturklassen. Det är stora skillnader i elevernas åldrar men det är inget problem, menar Angelina Dimiter Taikon; romer är vana vid att umgås åldersblandade. Men det blir mycket individuell undervisning, betonar hon. Hon berättar om upplägget på skoldagen. Man börjar på romska fram till lunch, sedan byter man till svenska; studiehandledning sker alltid på romska. Man har valt detta upplägg för att man vill ge barnen en mjukstart på morgonen. När barnen lämnar hemmet är de romer och romsktänkande, de ska inte behöva byta identitet så snart de kommer till skolan. Man arbetar mycket med att ge barnen en stark identitet och ett starkt språk. Man satsar hårt på läsning, både på romska och på svenska. Resultaten är positiva: barnen har höjt sin kunskapsnivå i båda språken och fler barn än tidigare klarar nu nationella provet i svenska år 9.

Verksamheten med Roma Kulturklass har nyligen utvärderats av Christina Rodell Olgaç på uppdrag av Enskede/Årsta stadsdelsnämnd (med finansiering av Stockholms Stads Kompetensfond).[45] Rodell Olgaçs slutsats är att verksamheten är mycket framgångsrik. Hon sammanfattar (s. 76): ”[…] det arbete som pågår i Roma Kulturklass är på många sätt unikt och banbrytande, när det gäller romska elevers skolgång. Det är önskvärt att verksamheten får fortsatt stöd samt att erfarenheterna kan komma andra till del […].”

Några av de intervjuade skulle gärna se fler skolor, förskolor och fritidshem med romsk personal för romska barn, samt romska sommarläger med språkbad för hela familjen. En av de intervjuade betonar att det vore positivt att få en romsk högstadieskola. Det är på högstadiet som – av olika orsaker – frånvaron ökar och avhoppen sker, menar han. Han tror att det är viktigt att ungdomarna i den där sårbara perioden får gå på en romsk skola med romska lärare. Där kan de känna sig trygga i sin identitet, där har de modeller (i form av de romska vuxna som finns i skolan), och där kan de utveckla en stark självkänsla.

Utöver den ordinarie grund- och gymnasieskolan ska också nämnas folkhögskolorna, som dels ger kurser för kontakttolkar (se nedan), dels riktade kurser för vuxna romer. Som exempel kan nämnas **Sundbybergs folkhögskola**, som sedan flera år ger kurser speciellt avsedda för romer bosatta i Stockholms stad: en 1,5-årig grundläggande utbildning i svenska, engelska, matematik och samhällorientering (grundskolekompetens), samt utbildningar till behandlings-

[45] Rodell Olgaç, Ch (2006). *Föräldrasamarbete, tvåspråkighet och kulturell revitalisering i Roma Kulturklass*. Stockholm: Kompetensfonden.
(http://www.stockholm.se/upload/Fackforvaltningar/Stadsledningskontoret/Kompetensfonden/Rapporter%20pdf/Pedagog/SLUTVERSION%20-%20rapport%20%20Roma%20Kulturklass%20Rodell-Olgac.pdf).

assistent, lärarassistent, barnskötare och barn- och ungdomsledare. Även i skolans allmänna kurser för grundläggande behörighet till högskolestudier deltar många romer. Av särskilt intresse är **Agnesbergs folkhögskola** i Göteborg, som är en helt romsk folkhögskola och som sådan Nordens första. Den invigdes 21 september 2007 och har idag fyrtiotalet elever mellan 18 och 50 år från olika romska grupper som arli, lovari, kelderash, romungri och kaale. Skolan ger kurser upp till gymnasienivå.

3.4.2. Universitet och högskolor

I det följande inventeras befintliga och planerade resurser för romska i form av undervisning och forskning vid högskolor och universitet. Högre undervisning i, på och om romska är i det närmaste obefintlig i Sverige. Detta är också något som framhålls som ett problem av flera av dem vi intervjuat, och bristen på högre utbildning och forskning har också uppmärksammats av Europarådet. En genomgång av verksamheten vid landets universitet och högskolor visar att det endast – vid ett par högskolor/universitet – ges kortare fristående allmänna kurser om romsk kultur och historia med vissa inslag om språket, samt att forskning om romska bara förekommer i mycket begränsad omfattning. Nyligen har medel tilldelats ett universitet för uppbyggnad av undervinsing i romska, men satsningen har flera svagheter.

Södertörns högskola (SH), Samtidshistoriska institutet, har gett den fristående kursen *Romernas historia* (7,5 hp, 10 veckor halvtid, kvällstid) under ht 2006 och ht 2007. Kursen planerades i samarbete med Romskt kulturcentrum i Gubbängen, RKC, och är uppbyggd kring gästföreläsningar av romer och icke-romer med eller utan akademisk utbildning. Universitetslektor Christina Rodell Olgaç, som är kursansvarig, menar att kursen har ett högt symbolvärde och att den också kan fungera som ett första steg till akademisk utbildning för romer. Flera av kursdeltagarna har varit romer.[46]

Inom lärarutbildningen vid SH erbjuds föreläsningar av romska företrädare. Föreläsningarna är icke-obligatoriska, men Rodell Olgaç bedömer att ett större antal av lärarkandidaterna åtminstone någon gång under sin utbildning ändå därigenom fått möta någon romsk föreläsare och hon menar att de har tagit ett starkt intryck av dessa föreläsningar.

Centrum för multietnisk forskning (CMF) vid Uppsala universitet är ett tvärvetenskapligt forum som integrerar språkliga, kulturella, religiösa och historiska perspektiv och har en verksamhet inriktad på forskning, forskarutbildning, dokumentation och information. Knutet till CMF finns nätverket Forum för nationella minoriteter i Sverige (NAMIS), vars målsättningen bland annat är att ”fungera som forum för kunskapsutbyte med minoritetsorganisationer, statliga organ och myndigheter som sysslar med språkliga och kulturella frågor samt med praktiker verksamma inom området kulturell och språklig revitalisering”.[47] CMF/NAMIS har anordnat en rad konferenser och seminarier om de nationella minoriteterna, varav flera med inriktning på romska frågor och/eller språkfrågor. CMF har även på egna medel påbörjat en forskningsöversikt över aktuell litteratur om romer.[48]

Från och med ht 2004 ger CMF den fristående kursen *Romsk kultur* (7,5 hp), med ett likartat brett innehåll som kursen Romernas historia vid SH.

Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms universitet bedriver forskning och undervisning inom ett brett tvärvetenskapligt fält av tvåspråkighet hos individen och i samhället. Centret erbjuder utbildning av allmän relevans för ett minoritetsspråkvårdsarbete, men ger inga kurser med särskild inriktning på romer eller romska. Forskare vid centret har på regeringens uppdrag genomfört flera utredningar om minoritetsspråk i Sverige och Norge

[46] http://webappo.web.sh.se/; Samtal med Christina Rodell Olgaç 2007-10-29.
[47] http://www.multietn.uu.se/ (2007-10-29).
[48] Samtal med Satu Gröndahl, föreståndare för CMF, 2007-10-29.

(samiska, kvenska, meänkieli och romani chib) och även medverkat i utveckling av läromedel och olika slags informationsmaterial om romska.

Utöver de begränsade utrednings-, forsknings- och utbildningsinsatserna för romska vid nämnda institutioner, finns ett fåtal enskilda forskare som har arbetat med forskning och utredningsarbete om romska vid olika institutioner, till exempel Språk- och litteraturcentrum vid **Lunds universitet** (se avsnitt 3.5.2).

Tolk- och översättarinstitutet, Stockholms universitet (TÖI) har i uppdrag att anordna tolk- och översättarutbildning för samhällets behov. Sverige har ingen auktoriserad tolk eller translator i någon varietet av romska. Något tolkauktorisationsprov för romska finns ännu inte hos Kammarkollegiet och romska finns inte heller med bland de 38 språk som upptas i Kammarkollegiets preliminära språkplan fram till och med hösten 2012.[49] Däremot finns det naturligtvis icke-auktoriserade tolkar och översättare, men det är ytterst oklart hur många av dessa som hittills har fullföljt någon tolk- eller översättarutbildning och i vilken omfattning de gjort det.

Det överordande ansvaret för tolk- och översättarutbildningen i landet ligger hos TÖI. Kurser ges dels vid högskolan, dels vid olika folkhögskolor och studieförbund ute i landet. Sedan 1990-talet har romer deltagit i kurser för kontakttolkar, berättar Anna-Lena Gemming, avdelningsdirektör för Kontakttolkutbildningen vid TÖI.[50] Oftast har det endast handlat om enstaka deltagare, och endast en gång har man haft en romsk lärare.[51] I år ges vissa resurser för en lärare på romska trots att man endast har två deltagare vid två olika kurser.

För utbildning till kontakttolk finns en grundkurs som ges på ett år på halvtid eller två år på kvartstid och distans. Tolkar med mindre frekventa tolkspråk kan även delta i korta fristående kurser. Gemming uppger att endast ett fåtal med romska som tolkspråk deltagit i den längre utbildningen och att ingen ännu utexaminerats varken från denna eller de fristående kurserna. Hon menar att "det stora problemet, som vi framfört till Utbildningsdepartementet, är att det är så låst till lång utbildning. Tolkarna är i regel frilansare och vill inte satsa allt på ett kort utan att veta om de får några tolkuppdrag. Men som sagt, romska kan betraktas som ett mindre frekvent tolkspråk och där finns öppningar med fristående kurser så att de kan studera en bit i taget." För ytterligare upplysning om utbildningen hänvisas till TÖI's hemsida.[52]

Vilken eller vilka varieteter av romska som de studerande (eller deras romska lärare) behärskar registreras inte. Ansvaret för anställning av lärare och antagning av elever ligger hos skolorna där kurserna ges.

En viktig språkvårdsuppgift är utarbetande av tolkordlistor i olika språk. För detta arbete har dock TÖI inga fasta resurser. För romska skulle här ett närmare samarbete med Språkrådet vara en möjlighet.

Linköpings universitet (LiU) fick i slutet av 2006 i uppdrag av Utbildningsdepartementet att utveckla och bygga upp högre utbildning inom romani chib, och i januari 2007 beslutade rektor vid LiU om fördelning av medel för detta (dnr LiU 827/06-21). I mars delegerades ansvaret en arbetsgrupp vid **Institutionen för kultur och kommunikation (IKK),** bestående

[49] http://www.kammarkollegiet.se/tolktrans/Sprakplan.pdf (2007-11-01).

[50] Korrespondens och samtal med Anna-Lena Gemming, avdelningsdirektör för Kontakttolkutbildning vid Tolk- och översättarinstitutet, november 2007.

[51] Undantaget var år 2003, då man hade så många som uppskattningsvis kring 15 deltagare, vilket är ovanligt många för ett mindre frekvent tolkspråk som romska. (Exakt antal är svårt att fastställa, eftersom flera av de totalt 30 deltagarna kan ha gått på flera kurser och därmed räknas flera gånger.) Kurserna, som främst var inom sjukvårdsområdet, omfattade 16 timmar och genomfördes oftast på ett par dagar. Detta är den första gången man har gett tolkutbildning för romer med romsk lärare och tolkövningar i det egna språket. Det vanliga är att romska deltagare i kontakttolkutbildning, med hänvisning till deras låga antal, endast kunnat erbjudas realiaundervisning på svenska.

[52] http://www.tolk.su.se/.

av två antropologer och två språkvetare, och i maj rapporterades från sammanträde i Fakultetsstyrelsen för filosofiska fakulteten att styrelsen ”stödjer ett fortsatt utvecklingsarbete under de återstående två år som departementet tillskjuter utvecklingsmedel och ser fram emot en redovisning av resultatet därefter. Styrelsen har sedan, utifrån det redovisade resultatet, att ta ställning till en eventuell fortsatt satsning inom området.” Hittills har arbetsgruppen vid IKK utarbetat kursplaner för två fristående kurser om 7,5 hp, *Romani chib* och *Romska identiteter* (se bilaga 5).[53] Kurserna planeras att ges på halvfart kvällstid under höstterminen 2008.

Beslutet att förlägga ansvaret för romska som universitetsämne till Linköpings universitet förvånade många romer och andra som följt de olika insatserna för det romska språket. Det huvudsakliga skälet till regeringens beslut att förlägga ansvaret för högre utbildning om romska vid LiU förefaller att vara att många romer bor i regionen kring universitetet (se skrivelse från Utbildningsdepartementet 2006-11-27, *Förslag till fördelning av särskilda åtaganden inom den högre utbildningen i språk*).[54] Några hänvisningar till vilken kompetens som finns vid universitet förekom inte – till skillnad från när det gäller några av de andra så kallade småspråken[55] utan tidigare representation på universitetsnivå. Regeringsbeslutet hade inte heller föregåtts av något samråd med romska organisationer, sakkunniga eller andra företrädare för språket, och inte heller av någon undersökning av förutsättningarna för att bygga upp romska som universitetsämne i Sverige. Vid LiU vill man dock gärna framhålla att: ”ämnet dock faller väl inom ramarna för verksamheten vid Institutionen för Kultur och Kommunikation, både vad gäller inriktning och kompetens inom talade språk”.[56]

Ett avgörande problem med det aktuella uppdraget från Utbildningsdepartementet om utveckling och uppbyggande av högre utbildning inom romani chib är att det är mycket begränsat i omfång. Uppdraget omfattar inte uppbyggande av *forskning* om romska (utan endast undervisning) och anslaget garanterar inte ett *permanentande* av romska som universitetsämne.

Svensk högskoleutbildning ska enligt högskolelagen vila på vetenskaplig grund. För att säkra en hög kvalitet på undervisningen i romska – i nivå med andra språkämnen – måste denna undervisning ha stöd i forskning om romska. Medel måste alltså även säkras för (initierande av) forskning om romska vid någon svensk högskola.

För att romska ska kunna permanentas som universitetsämne måste man också beakta de speciella förhållanden som gäller detta minoritetsspråk jämfört med många andra småspråk (relativt kort skriftspråkstradition, bristfällig utbildningssituation, avsaknad av en egen nation, stor variationsbredd inom språket, etc.). Dessa förhållanden gör att det är orealistiskt att tänka sig att det efter ett par års särskilda anslag skulle vara möjligt att säkra en kontinuitet för romska som universitetsämne utan särskilda permanenta medel.

Det framtida arbetet med att etablera romska som undervisnings- och forskningsämne måste alltså bygga på en god grund av interaktion och kunskap. För det första måste detta arbete i alla faser – från planering och beslut till genomförande – ske i samråd med ett brett kontaktnät av romska företrädare och sakkunniga. För det andra måste arbetets alla faser baseras på grundlig

---

[53] http://kdb-5.liu.se/liu/fil/kp_detail_print_sv.lasso?&ID=2010761; http://kdb-5.liu.se/liu/fil/kp_detail_print_sv.lasso?&ID=2010762 (2008-02-04).

[54] ”UU förklarade sig villigt att ansvara för albanska då man utökat sitt samarbete med Tolkskolan (UndSäkC F16) som uttryckt behov av denna kompetens. LU, som har kompetens inom relevanta områden, förklarade sig villigt att ansvara för jiddisch. GU kan överväga att införliva somaliska i ämnet afrikanska språk. LiU kan överväga att ansvara för romani chib då det finns ett stort antal romer bosatta i regionen.” (http://www.su.se/content/1/c6/01/17/63/Sprakforslag.pdf 2007-11-01).

[55] ”Med småspråk avses de språk som står på utbildningsdepartementets lista (f.n. 19) och där ansvar regleras i regleringsbrev.” Se länkar på: http://www.suhf.se/Templates/Article0.aspx?PageID=625e15ee-fb99-4923-98db-0f0125298317 (2008-02-06).

[56] E-postbrev från kursansvariga Eva Carlestå, Björn Alm, Richard Hirsch och Cecilia Wadensjö 2008-02-01.

utredning av behov, förutsättningar och resurser. Om inte dessa förutsättningar uppfylls är det stor risk att romskan fortsatt kommer att missgynnas.

Även i våra intervjuer med romska företrädare kommer frågan om högre utbildning och forskning upp. Flera av de intervjuade framhåller att det i Sverige inte finns någon möjlighet att läsa romska på universitetsnivå och att det inte finns någon forskning om romska, samt att detta har följder inte bara för utbildning av modersmålslärare utan också för framställning av läromedel. Det vanliga sättet att säkerställa kvaliteten på läromedel är att universiteten spelar en viss roll vid framställningen påpekar en av de intervjuade, och han tillägger: ”universiteten borde få ett särskilt uppdrag som är mycket tydligare än det Linköping har fått. Det handlar om att säkerställa språket så att det finns en möjlighet till utbildning men också att få sådana ramar så att det är möjligt att engagera romer i hela den utbildningsprocess som det ändå innebär. Och det är ju en långsiktig satsning.”

Enligt de intervjuade romerna finns det ett stort intresse för en lärarutbildning i romska: ”Det är många romer som vill utbilda sig till lärare men det finns ju ingen utbildning för romska lärare.” Behovet av behöriga modersmålslärare är som nämnts tidigare mycket stort. Uppfyllandet av romernas lagstadgade rättigheter till modersmålsundervisning faller alltså ofta på bristen på behöriga lärare. Idag har ett moment 22 uppstått: Eftersom det inte finns någon utbildning, finns det inga behöriga lärare. Och eftersom det inte finns några behöriga lärare, kan en del kommuner med hänvisning till detta underlåta att anordna modersmålsundervisning. Andra kommuner tar in obehöriga lärare i skolan, men dessa får sällan fast anställning – eftersom de inte är formellt behöriga. De rekommenderas att utbilda sig... men det finns ingen utbildning.

För att bryta detta moment 22 borde man under en övergångsperiod vara flexibel och hitta tillfälliga lösningar, anser de intervjuade. Under tiden som man arbetar med att få igång forskning och högre utbildning i romska och i avvaktan på att det kommer behöriga lärare som har gått igenom hela utbildningssystemet, måste man tillåta speciallösningar. Man kan tänka sig en fortbildning för redan verksamma pedagoger som ger dem behörighet, till exempel en pedagogisk kurs där man lär sig att undervisa i språket. Om man inte har någon pedagogisk utbildning är det väldigt svårt att förstå hur man ska lära ut språket, anser många av de intervjuade. Det räcker inte att vara talare av ett språk.

För att komma ikapp i fråga om utbildning och anställning kan man även tänka sig någon form av positiv särbehandling under en övergångsperiod, anser några av de intervjuade. Romer skulle behöva ett antal garanterade utbildningsplatser på lärarhögskolan för att råda bot på lärarbristen. Då kan romska barn ha utbildade romska lärare på förskola och grundskola – något som är mycket viktigt för bevarandet och utvecklandet av det romska språket och den romska identiteten.

Tolkutbildningen var inte en fråga som vi lyfte fram särskilt i våra intervjuer med romska företrädare, med den kom upp i några intervjuer. En av de intervjuade påpekade att det inte är många romer som arbetar på tolkförmedlingen; därför tar man ofta med en bekant som kan tolka åt en när man till exempel ska till läkaren. Det är också vanligt att romer, framför allt de som nyligen har anlänt till Sverige, väljer en tolk som talar något av de andra språk som de behärskar (serbiska, makedonska, albanska osv.).

3.4.3. SAMMANFATTNING

Trots Sveriges generellt höga utbildningsnivå finns det ännu stora brister i frågan om undervisning och forskning för romer och romska, något som gäller hela fältet från förskola till universitet. Detta påpekas också av Europarådets expertkommitté. Avsaknaden av högre utbildning och forskning utgör ett stort hinder för den romska språkvården i Sverige, och har också direkta effekter för undervisningen inom grund- och gymnasieskolan – och vice versa: ett stärkande av romska elevers tvåspråkighet och skolframgång krävs för att rekryteringsbasen för högre utbildning och forskning ska kunna breddas.

För att det romska språket i Sverige ska kunna bevaras och utvecklas krävs:

- en tydlig målsättning att etablera romska som universitetsämne med samma *status och kvalitet* som andra mindre språk vid högskolan
- särskilda medel för initierande av, inte bara undervisning i, utan även *forskning* om romska – för att säkra undervisningens kvalitet och stödja andra språkvårdsinsatser
- särskilda *permanenta* medel till romska som universitetsämne – för att garantera kontinuitet i uppbyggandet av såväl undervisning som forskning
- ett gediget *beslutsunderlag* för etablerandet av romska vid högskolan – byggt på samråd med ett brett kontaktnät av romska företrädare och sakkunniga, samt grundlig utredning av behov, förutsättningar och resurser

- utbildning av lärare på fler romska varieteter för att fylla behoven av modersmåls-undervisning och -stöd
- anställning av romsk personal på grund- och gymnasieskolan – som förebilder för de romska barnen och brobyggare mellan hem och skola
- flexibilitet och speciallösningar under den tid det tar att utbilda lärare – med anställning av obehöriga lärare och lärarassistenter, samt fortbildning av obehöriga lärare
- kurser för vuxna i romska (för revitalisering av språket)

3.5. Internationella resurser för romska

Utanför Sverige finns omfattande romska resurser i form av nationella och internationella organisationer, akademiska institutioner, publikationer, massmedier, utbildning och forskning. Till skillnad från i Sverige bedrivs till exempel högskoleundervisning i eller om romska i olika omfattning vid flera europeiska universitet, bland annat i Bulgarien, Serbien, Tjeckien, Ungern och Österrike.[57] Här inriktar vi oss främst på sådana institutioner som bedriver forskning och språkplanering för romska och som producerar ordböcker, grammatiker och annat material som kan vara av direkt nytta för den romska språkplaneringen i Sverige.

3.5.1. Institutioner och forskare

Finland har en relativt lång historia av engagemang för dokumentation och bevarande av det romska språket. Redan 1971 utgav kommittén för zigenarspråket (Mustalaiskielen ortografiakomitea), tillsatt av undervisningsministeriet, ett förslag till lättläst ortografi för romska tillsammans med en normativ ordlista. Grundskoleundervisning i romska startade i

[57] Matras, Y. (2004). The future of Romani: Toward a policy of linguistic pluralism. (http://romani.humanities.manchester.ac.uk/downloads/2/Matras_Pluralism.pdf).

början av 1980-talet som frivillig eftermiddagsaktivitet, och sedan 1989 har vissa grundskolor en mer omfattande undervisning i romsk kultur och romska.

Finland är också det enda nordiska land där det har bedrivits systematisk språkvård och forskning om romska. Ansvaret ligger hos Forskningscentralen för de inhemska språken (Focis) i Helsingfors,[58] som också ansvarar för finska, svenska, samiska, teckenspråk m.fl. språk – med en stark inriktning på dokumentation av språken. Man ger även språkvårdskurser och telefonrådgivning. Focis' bibliotek, samlingar och arkiv är öppna för allmänheten, men för tillgång till vissa material krävs särskilda tillstånd. Det gäller bland annat de elektroniska databaserna med romskt material. Dessa innehåller ljudinspelningar med framför allt äldre romer, som gjorts i syfte att bevara språket för kommande generationer romer och för forskning. De omfattar även historiska ordlistor samt texter som bibelöversättningar och tidningsartiklar. Det slutgiltiga beslutet om vem som ges licens för användning ligger alltid hos de romska medlemmarna i den romska språknämnd som är knuten till Focis.

Sedan 1996 har Focis en lagstadgad skyldighet att i sin forskning och språkvård även innefatta romska, eller närmare bestämt den varietet av romska som talas i Finland och som på Focis benämns ”finländsk romani” (dvs. kaale). Focis har två heltidsanställda forskare som arbetar med romska, Kimmo Granquist och Henry Hedman. Hög prioritet har länge lagts vid ordboksarbete. Under redaktion av Viljo Koivisto publicerades redan 1994 en romsk-finsk-engelsk ordbok och 2001 en finsk-romsk ordbok. När det gäller uttal och grammatik är utförliga språkbeskrivningar, baserade på inspelningar och texter, under utarbetande. En första volym, som kom ut 2007, behandlar språkets fonologi och morfologi (dvs. bland annat uttal och böjningsmönster), och en andra volym kommer att behandla syntaxen (dvs. bland annat ordföljd). Man forskar även om sådant som språkets användning och utveckling, samt om kaales relation till andra europeiska varieteter av romska.

På Focis' hemsida beskrivs romska i Finland som ett språk som tidigare främst varit ett familjespråk och ett hemligt språk, men som under senare decennier har fått en mer offentlig roll i skolan, kyrkan, förvaltningen och medierna. Men än har de finländska romerna en ganska kortvarig skriftspråklig tradition, som framför allt inriktats på pedagogiska och religiösa behov.

I de övriga nordiska länderna finns ingen institution med motsvarande resurser för romsk forskning och språkvård. Däremot finns det enskilda språkforskare som arbetar med romska. Peter Bakker vid Århus universitet i Danmark har gett ut en rad publikationer om romska, ensam eller i samarbete med andra forskare som Hristo Kyuchukov i Bulgarien och Yaron Matras i Storbritannien. En begränsad forskning om romska i Norge bedrivs idag vid Oslo universitet av Rolf Theil, som vid sidan av studier av bland annat afrikanska språk också ägnat sig åt romska i Norge. För närvarande arbetar han bland annat med en lärobok i norsk resanderomani.

I övriga Europa finns det ett par akademiska centra och ett antal enskilda forskare som bedriver forskning om romska och romsk språkvård. Ett viktigt internationellt utbyte av information och resurser äger rum mellan framför allt europeiska forskare och språkvårdare genom ett nätverk med två huvudcentra – Universitetet i Manchester, Storbritannien, och Karl-Franzen-universitetet i Graz, Österrike. Den mest omfattande internetresursen om det romska språket och romsk språkforskning finns tillgänglig på Manchester Romani Projects hemsida *The Romani linguistics page*.[59] Projektet leds av språkforskaren Yaron Matras.

En annan viktigt resurs för romskt språkvårdsarbete är *Das Romani-Projekt*[60] förlagt vid Institutionen för lingvistik, Karl-Franzen-universitetet i Graz, Österrike. Projektet startade

[58] http://www.kotus.fi/.
[59] http://www.llc.manchester.ac.uk/Research/Projects/romani/.
[60] http://romani.kfunigraz.ac.at/romani/index.shtml/ .

1993 på initiativ av romer och romer är också aktivt styrande i verksamheten, som leds av språkforskaren Dieter Halwachs. Det syftar till kultur- och identitetsbevarande genom språkvårdande och pedagogiska insatser för de romska varieteter som talas i Österrike, och som idag anses allvarligt hotade av det assimileringstryck de har varit utsatta för. Det handlar om att utveckla skriftspråk, att beskriva och dokumentera varieteterna, men även utveckla undervisningsmetoder. Projektet är idag inte längre bara ett språkprojekt, utan har utvecklats till vad man på hemsidan beskriver som en ”kulturell serviceorganisation” – med engagemang också för bland annat romska media och bibliografier.

De två romaniprojekten i Manchester och Graz erbjuder via sina hemsidor online-lexikon för olika romska varieteter samt exempelmeningar och ljudinspelningar med språkprover från olika varieteter, omfattande och delvis sökbara bibliografier över framför allt språkvetenskaplig litteratur samt länkar till andra bredare bibliografier, länkar till romska radioprogram, nedladdbar litteratur osv.

3.5.2. Ordböcker, grammatikor och andra språkbeskrivningar

De första uppteckningarna och beskrivningarna av romska varieteter gjordes under den senare delen av 1700-talet och det finns idag en omfattande språkvetenskaplig litteratur om det romska språket. En bibliografi över språkvetenskaplig litteratur om romska finns som nämnts tillgänglig på Manchester Romani Projects hemsida.[61] Bibliografin upptar 671 olika titlar på böcker och artiklar, som är indexerade och sökbara på (grupper av) varieteter, aspekter av språkstruktur och andra underämnen som dialektklassificering, kodifiering/standardisering, sociolingvistik osv. En ännu mer omfattande bibliografi, som upptar över 2500 titlar på mer än 30 språk, finns utgiven i bokform.[62] Här är även värt att nämna en sammanställning under utarbetande av publikationer och andra resurser som kan vara användbara i romsk språkundervisning.[63] Sammanställningen omfattar förteckningar över texter, lexikon, grammatikor, ABC-böcker, CD-skivor, dataspel, internethemsidor, tidskrifter och några muséer – alla systematiskt ordnade under aktuell varietet samt med uppgifter om (språkstrukturellt) närliggande varieteter. Förteckningen är under revision och föreligger endast som manuskript från oktober 2003, för närvarande innehållande 710 titlar. Utöver dessa språkligt inriktade bibliografier finns bredare sådana, som även omfattar litteratur om romsk kultur, historia etc. (även dessa tillgängliga på Internet).[64] En stor del av arbetet med att sammanställa och göra tillgängligt olika material och översikter sker genom samarbete mellan forskare i olika länder. Ett ökat utbyte mellan detta internationella nätverk och företrädare för den romska språkvården i Sverige skulle vara värdefullt.

Litteraturen om romer och romska är alltså stor och växande. Översikten nedan koncentreras dock på en inventering av för den romska språkvården i Sverige tänkbart användbara språkbeskrivningar. Uppgifterna om var respektive varietet talas syftar till att påminna om de möjliga skillnaderna inom en och samma varietet i kontakt med olika andra språk. Tonvikten ligger på ordböcker och grammatikor snarare än sådana språkbeskrivningar som behandlar specifika fenomen inom till exempel grammatik eller fonologi. Ett begränsat urval av böcker och artiklar listas i bilaga 3.

Svensk resanderomani: Varieteten talas enbart i Sverige, i ett antal olika dialekter, men har mycket gemensamt med norsk resanderomani. Utöver några äldre ordsamlingar och ordlistor

[61] http://www.llc.manchester.ac.uk/Research/Projects/romani/db/bibliography/index.html (2007-10-22).
[62] Bakker, P. & Matras, Y. (2003). *Bibliography of Modern Romani Linguistics*. Library and Information Sources 28. Amsterdam: Benjamins.
[63] Bakker, P. & Kyuchukov, H. (2003). Publications in Romani, useful for Romani language education. Preliminary and Experimental Edition. October 2003 [manuskript].
[64] http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/41_resources.shtml.

av framför allt historiskt intresse, finns ett fåtal senare beskrivningar. Det handlar främst om ordlistor, eftersom grammatiken i huvudsak överensstämmer med den svenska. Dessutom har det utkommit samlingar av sånger och berättelser på CD. Arbete med en mer omfattande ordbok över resanderomani håller för närvarande på att avslutas av Lenny Lindell och språkforskaren Gerd Carling (med assistans av Språkrådet). Carling har också nyligen fått ett treårigt anslag från Vetenskapsrådet för forskning om svensk och norsk resanderomani.[65] I språkvårdsarbetet för svensk resanderomani kan det även vara av intresse att ta del av det arbete som gjorts och görs om resanderomani i Norge, där det finns både äldre och nyare ordlistor.

Kaale: *Kaale* talas både i Finland och Sverige. En del av talarna har rört sig mellan länderna och är därför (i olika kompositioner) flerspråkiga i svenska, finska och romska, medan andra är mer dominanta i finska–romska eller svenska–romska. *Kaale* såsom det talas i Finland är väl dokumenterat av forskare vid Focis (se avsnitt 3.5.1) Som nämnts ovan finns en romsk-finsk-engelsk och en finsk-romsk ordbok, samt en utförlig beskrivning av fonologi och morfologi, och en utförlig beskrivning av syntaxen är under arbete. När det gäller kaale såsom det talas i Sverige idag finns det inga ordlistor eller grammatikor. På Språkrådet har de romska språkvårdarna påbörat ett arbete med domänordlistor som även omfattar kaale.

Kelderash, lovari m.fl.: Både kelderash och lovari talas i flera länder, med möjliga mindre skillnader i bland annat ordförrådet. *Kelderash* är den mest dokumenterade av alla romska varieteter, följt av *lovari*. Det finns flera beskrivningar av grammatik och ordförråd. En klassiker i romanilitteraturen utgavs i Sverige 1963; den beskriver kelderash såsom det talades av Johan Dimitri Taikon i Sverige i mitten på 1900-talet och omfattar grammatik, ordlista om ungefär 3600 ord och texter. I Sverige har kelderash och lovari på senare tid också dokumenterats i ett antal läroböcker och andra publikationer (se avsnitt 3.3.3). Arbete med en Lexin-ordbok för kelderash och en för lovari pågår för närvarande vid Språkrådet, med planerad utgivning år 2011.

Arli, bugurdji, gurbeti m.fl.: *Arli* talas, förutom i Sverige, i Makedonien, Kosovo, samt i södra delarna av Serbien och Montenegro, och norra Grekland. *Bugurdji* talas huvudsakligen i Makedonien och Kosovo. (Andra namn för bugurdji är *kovatjki*, *rabadji* och *arabadji*.) *Gurbeti* talas framför allt i Serbien, Montenegro, Bosnien-Hercegovina, Makedonien och Albanien. (Andra beteckningar för varieteten är *djambazi*, särskilt i Makedonien, och *das*.) Arli med olika lokala undervarieteter är ännu ganska lite dokumenterat, med endast mer översiktliga språkbeskrivningar tillgängliga. För bugurdji finns vissa grammatiska beskrivningar, och för gurbeti finns en serie ordlistor från 1940-talet. Den i Sverige nyligen utgivna svensk-romska/arli Lexin-ordboken utgör därför ett betydelsefullt bidrag till dokumentationen av arli och närliggande varieteter, även internationellt. Lexikonet omfattar 28500 ord, och mycket arbete har lagts ned av översättaren på nybildningar av ord för företeelser i det moderna svenska samhället.

Övriga romska varieteter: Övriga romska varieteter representerade i Sverige är heterogena vad gäller historia och ursprungsländer: *romungri* talas i bland annat Slovakien och Ungern, *chaladitki/rysk romska* i norra Ryssland, i Polen och Baltikum, och *polsk romska* i Polen och Litauen. *Sinti-manush,* är en oenhetlig grupp varieteter som skiljer sig väsentligt beroende på om de talas i Tyskland, Frankrike, Holland, Belgien, Österrike, Italien (norra), Slovenien, eller något annat land i Europa. För dessa varieteter finns, i begränsad omfattning, beskrivningar av hur de talas i några olika länder.

[65] Se: http://vrproj.vr.se/default.asp?funk=ss (2008-02-04).

3.5.3. SAMMANFATTNING

Det finns en viktig potential i internationellt och transnationellt samarbete för stärkande av det romska språket. De internationella resurserna är användbara och bör på olika sätt göras mer tillgängliga för romer i Sverige. Samtidigt är det viktigt att inte förbise de specifika förhållandena för olika romska varieteter i Sverige, som har påverkats av kontakten med svenska och andra språk som talas i de nordiska länderna – i olika grad beroende på bland annat hur lång kontakten varit.

För att det romska språket i Sverige ska kunna bevaras och utvecklas krävs:

- ökade resurser till Språkrådet för samarbete med forskare och språkvårdare som arbetar med romska i andra länder, framför allt med de större relevanta institutionerna i Finland, Storbritannien och Österrike, samt med enskilda forskare vid institutioner i sydöstra Europa
- anslag till Språkrådet för uppbyggandet av ett referensbibliotek med framför allt språkbeskrivande litteratur från Sverige och andra länder

3.6. Romsk språkvård

Romska var länge ett i huvudsak talat språk. Långt in i vår tid har det också bland många romer funnits ett motstånd mot att nedteckna språket i skrift. Romska var tidigare också i större utsträckning ett språk som användes mest i familjekretsen och i mer lokala sammanhang. Idag är situationen helt annorlunda jämfört med för bara ett par decennier sedan. Såväl i Sverige som internationellt används romska i ett växande antal skrivna medier; tidskrifter, böcker, hemsidor, e-post, chat etc. Både vuxna och ungdomar upptäcker de allt vidare möjligheter till information och kontakter som det transnationella språket romska erbjuder. Som framgår på annan plats i denna rapport (avsnitt 2.3 och 3.6.2) innebär inte skillnaderna mellan varieteterna och frånvaron av en gemensam standard ett oöverstigligt hinder för all sådan kommunikation. Här kommer vi framför allt att fokusera på internationella och nationella erfarenheter av romska som transnationellt språk. Vi presenterar också kort Språkrådets nyligen inledda arbete med romsk språkvård.

En omtvistad fråga är om en *standardisering* av romska är önskvärd, och i så fall på vilket sätt och i vilket tidsperspektiv. För att betona också de skilda varieteternas värde och vikten av att utveckla även dem, rekommenderade European Roma and Travellers Forum 2005 att termen *kodifiering* ska användas i diskussionen om utvecklandet av romsk skriftspråk istället för termen standardisering, som man menar förknippas med sammansmältande.[66] Båda termerna förbinds dock i allmänhet med en gemensam norm. Om vi försöker att med ett ord fånga den utveckling av strategier för att underlätta kommunikationen mellan talare av olika varieteter och i olika länder som flera av dem vi intervjuat har beskrivit och som också skildras i litteraturen, verkar termen *harmonisering mellan varieteter* passa bättre. Harmonisering understryker att det inte handlar om en varietets eller norms dominans på bekostnad av andra, utan om en likställd och frivillig sammanjämkning. Termen kan också användas för att

[66] The European Charter for Regional or Minority Languages (2005). Hearing of the European Roma and Travellers Forum. Council of Europe, Strasbourg, 6 October 2005. Report MIN-LANG 19. http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/5_publications/Report_ERTF_Hearing.pdf (2007-10-10).

beskriva utvecklingen och utvecklandet av de olika varieteterna, där det ju också förekommer variation, alltså *harmonisering inom varieteter*.

I redogörelsen nedan förekommer några fler ord som kan vara bra att ha definierat. *Ortografi* är läran om ordens rätta stavning, rättskrivning, men termen används också i vidare betydelse för stavning i allmänhet eller stavningssätt. Ett *alfabet* är en ordnad lista av de skrivtecken som används för att återge ett visst språks olika språkljud. Grundidén med alfabetisk skrift (till skillnad från till exempel kinesiskans tecken) är att varje betydelseskiljande språkljud (fonem) i språket ska återges av en bokstav, ett tecken. En *teckenuppsättning*, till exempel av tillgängliga tecken på ett datortangentbord, kan omfatta mer än ett alfabet, till exempel en kombination av svenska och romska alfabet.

3.6.1. Romska internationellt

Det finns utanför Sverige en rik mångfald av ansträngningar och erfarenheter att ta del av när det gäller romsk språkvård. Eftersom romska är ett språk utan egen nation, med talare av många olika varieteter spridda över Europa och andra delar av världen, finns det ingen överordnad auktoritet i form av någon statlig institution som kan påbjuda ett visst språkbruk eller skriftsystem. Ingen internationell organisation kan heller göra anspråk på en sådan absolut auktoritet över alla romska språkbrukare. Försök som gjorts att centralt konstruera och uppifrån lansera en internationell standard för romska[67] har inte nått någon framgång i vidare kretsar. Ett känt exempel är språkforskaren Courthiades förslag till bland annat ett gemensamt alfabet, som också fick stöd av International Roma Union 1990. Det alfabetet används nu 17 år senare endast inom undervisningen i Rumänien och av enstaka skribenter i Serbien, Makedonien och Albanien.[68] En av flera anledningar är troligen användningen av vissa tecken som skulle kunna representera olika ljud i olika varieteter och som inte motsvarade bokstäver i något lands alfabet. Men en viktigare orsak är troligen just att mångfalden bland de romska varieteterna går dåligt ihop med med konstruktioner byggda på en eller ett par varieteter, utan ordentlig förankring i det skiftande bruk som faktiskt förekommer.

Idag ser vi många exempel på andra sätt att närma sig de romska språkvårdsfrågorna. Ett sådant har arbetats fram inom Europarådet och European Roma and Travellers Forum (ERTF). ERTF antog 2006[69] ett policydokument för det romska språket (bilaga 6).[70] I dokumentet påpekas bland annat att frånvaron av en internationellt erkänd ”standarddialekt” inte får utgöra ett hinder för statligt stöd åt språkanvändning och undervisning. Man understryker också att undervisningen i romska inte enbart ska inriktas på att ge eleverna god behärskning av *en* romsk varietet, utan också på att de ska förstå och ha kunskap om andra varieteter: ”Samtidigt som en standarddialekt inte är nödvändig, är ömsesidig förståelse och ’språklig pluralism’ oumbärlig.”[71] ERTF-dokumentet förordar att barn får lära sig läsa på sin egen varietet, vilket har visat sig mest effektivt, men att de senare också får bekanta sig med litteratur på andra varieteter. Samarbete på europeisk nivå om lärarutbildning samt en gemensam ”pool” av läromedel och Internetbaserade resurser för pedagoger lyfts också fram som viktiga led i romskt språkvårdsarbete.

Man kan idag urskilja två, samtidiga, huvudtendenser i romsk språkvård internationellt: en regional och en transnationell utveckling. Det kan låta som att dessa två tendenser skulle gå emot varandra, men så behöver inte vara fallet; snarare är det så att de mycket väl kan

[67] Se till exempel Hancock, I. F., 1993. The emergence of a union dialect of North American Vlax Romani, and its implications for an international standard. *International Journal of the Sociology of Language* 99: 91–104.
[68] Matras (ibid.).
[69] http://www.osce.org/documents/odihr/2007/09/26686_en.pdf.
[70] http://www.ertf.org/down/app_VIII_policy_paper_romani_language.pdf.
[71] Ibid., vår övers.

kombineras och till och med stödja varandra. Detta kan jämföras med hur – generellt – globalisering idag går hand i hand med regionalisering (jämför begreppet glokalisering).

Den *regionala* tendensen innebär ett värdesättande av de olika romska varieteterna och de sätt på vilka de används i olika länder. Man eftersträvar en språkbeskrivning och skriftspråksutveckling som så nära som möjligt återspeglar den egna talade varieteten. Skriften baseras oftast på de nationella språk som talarna är tvåspråkiga i och det alfabet man redan är bekant med; man använder majoritetsspråkets latinska eller kyrilliska alfabet – med vissa tillägg av tecken för ljud som inte finns i majoritetsspråket eller för vilka detta använder olika historiskt betingade bokstavskombinationer.

Den *transnationella* tendensen handlar om ett snabbt ökande – även skriftligt – utbyte mellan talare av olika (under)varieteter och i olika länder. Därigenom växer det fram en grundval för något som man kan beskriva som en begynnande harmonisering inom och mellan varieteterna underifrån. En sådan successiv harmonisering bygger alltså inte på en på förhand given standard utformad av experter, centralt och uppifrån, utan på en öppenhet och tolerans för olika varieteter tillsammans med en medvetenhet om likheter och skillnader. Den utgår ifrån en allt bredare språklig kompetens bland språkanvändarna, som omfattar en mer eller mindre aktiv kunskap i och om andra varieteter än den egna – en ”multivarietetskompetens”.

3.6.2. Romska i Sverige

Vi har redan berört situationer där man kan skönja och förutspå en begynnande harmonisering mellan och inom romska varieteter i Sverige, framför allt i samband med framställning av tryckta medier: framtagande av ordlistor, utveckling av läromedel, annan förlagsutgivning av romsk litteratur, romska tidskrifter etc. Men processen pågår också hela tiden i samband med individuella språkanvändares val av teckenuppsättningar för att återge romska i mer flyktiga medier som e-post och chat. Harmonisering inom och mellan olika varieteter äger hela tiden rum när romer från olika grupper och länder kommunicerar – muntligt och skriftligt. Här redogör vi för de erfarenheter och synpunkter som kom fram i våra intervjuer med romska företrädare.

Även i de intervjusvar som rör romsk språkvård finner vi exempel på både regionala och transnationella tendenser. Ofta kom de intervjuade in på frågor kring språkvård när behovet av romska massmedier diskuterades. Många känner till och lyssnar på Radio Romano, vars journalister Adam Szoppe, Veli Brijiani och Agnes Lakatos driver en medveten språkpolitisk linje. Vi börjar därför här med att redogöra för hur man arbetar på Radio Romano och bygger denna redogörelse på den intervju vi genomförde med Adam Szoppe och Veli Brijiani.

Radio Romano har flera uppdrag från regeringen. Ett av uppdragen är att arbeta med språkbevarande och kulturbevarande, ett annat är att förmedla samhällsinformation och främja delaktighet och demokrati. Uppdragen är omfattande med tanke på att Radio Romano endast förfogar över 2,5 timmar sändningstid per vecka. Detta är en av anledningarna till att journalisterna på Radio Romano har valt att *inte* göra program på de olika varieteterna (till exempel en nyhetssändning på arli, en på lovari, en på kelderash osv.; så skulle man kunna göra om man var en stor redaktion och hade mer sändningstid, menar Veli Brijiani). I stället gör journalisterna ”gemensamma” program där de talar romska på ett sätt som de tror kan förstås av så många romer som möjligt. Strävan är att ingen ska känna sig utestängd.

När de intervjuar en person talar de däremot den intervjuades varietet: arli med en arli-talare osv. Men annars försöker journalisterna i sina program använda romska ord som finns i alla varieteter och de undviker ”främmande” ord (dvs. ”nyare” lånord från serbiska eller polska eller något annat majoritetsspråk). Adam Szoppe uppskattar att de klarar det till 70-80%. På så sätt försöker man skapa ett slags mediaspråk, berättar Veli Brijiani. Adam Szoppe betonar dock

att deras sätt att prata i radio självklart ändå är färgat av deras egen språkliga bakgrund, framför allt i fråga om uttal och prosodi (Adam Szoppe och Agnes Lakatos har lovari som modersmål och Veli Brijiani arli och gurbeti).

Lyssnarreaktionerna på detta mediaspråk skiljer sig. I början fick journalisterna mycket kritik för sitt sätt att tala romska. De lyssnare som har en annan varietet tror ibland att Adam Szoppe och Veli Brijiani talar lovari respektive arli, medan talare av lovari och arli inte känner igen sitt språk. Veli Brijani berättar: ”Jag tror att många som lyssnar på radio från början kanske hade lite svårt att förstå allt, men så småningom börjar de förstå allt.” Han tycker att det vore bra om man skulle försöka skapa ett gemensamt romskt språk med en gemensam skrift, ett slags standardspråk som kan användas som arbetsspråk och litterärt språk samt vid internationella kontakter (affärsverksamhet, Internet mm.); det skulle vara effektivt. Han hoppas att journalisterna med det här sättet att arbeta, och med hjälp av språkforskare och språkvårdare, kan bidra till en sådan utveckling. Veli Brijiani och Adam Szoppe betonar dock att varieteterna självklart ska få finnas kvar och utvecklas, att barn bör få modersmålsundervisning i den egna varieteten osv. De har också ett programinslag med rubriken ”veckans ord” där de informerar om variationen i romska och presenterar ord på olika romska varieteter. Journalisterna på Radio Romano skulle gärna samarbeta mer med Språkrådet om utvecklingen av det romska språket. De har diskuterat en del med de romska språkvårdarna och upplyser om telefonnumret till Språkrådets romska språkrådgivning i nästan varje program.

Också bland de intervjuade romerna fann vi olika reaktioner på språket i Radio Romano. De flesta av dem som lyssnar på sändningarna säger att de kan förstå en del men inte allt av det som sägs. Några tycker att det är fint att journalisterna använder en ”blandning” av olika romska varieteter, att de inte blandar in ”främmande” ord utan försöker hålla sig till romska ord. Det är bättre att ta ord från andra varieteter som kaale eller kelderash än till exempel från makedonska, tycker en av de intervjuade, för ”då blir det ren romani”. En av de andra deltagarna i intervjun invänder: ”Fast vad finns det för språk som är helt rent?” Hon, liksom ett flertal andra av de romer vi träffade, skulle önska sig program (och även tidningar och TV) på sin egen romska varietet. Även det är dock inte helt enkelt. De flesta romska varieteter talas ju i flera olika länder och för att ”kompensera” för de ord som saknas i det romska språket brukar talarna låna in ord från majoritetsspråket. Om man vill göra ett program som kan förstås av till exempel lovaritalande från olika länder kan just de (senare inlånade) låneorden utgöra ett problem.

Även om ett flertal av de romer vi träffade uttryckte ett önskemål om ett gemensamt romsk språk, så ville ingen att det skulle ske på bekostnad av variationen: ”Jag skulle inte vilja ha någon standardisering på bekostnad av att dialekterna sedan försvinner. Dialekterna försvårar men det är också de som utgör rikedomen”, säger en av de intervjuade. Genom variationen i språket kan man lära om de olika gruppernas historia, betonar han. En annan av de intervjuade säger att diskussionerna om standardisering skrämmer honom. Han vill inte att någon varietet ska väljas ut och höjas upp till standard – det skulle vara kränkande. Han skulle betrakta det som ett övergrepp på övriga varieteter. Att kunna behålla den egna varieteten är viktigt. Däremot kan man ha en gemensam språkpolitik för romani chib när det gäller utvecklingen och utbyggnaden av ordförrådet (till exempel inom ramen för Lexin-projektet); där kan man arbeta för att skapa nya ord som är gemensamma för alla varieteter så att varieteterna i högre grad börjar närma sig varandra.

Denna linje drivs också av de romska språkvårdarna på Språkrådet. Dimitri Florin och Baki Hasan anser att det vore bra med en romsk standard så småningom men det gäller att inte ha bråttom. För att standardisering ska kunna komma i fråga måste talare av de olika varieteterna

först språkligt närma sig varandra och lära sig att förstå varandras dialekter, menar de. ”Man pratar ju så ofta om standardisering av romani men hur ska man standardisera när man inte kan så mycket om varandras dialekter?” Man måste gå steg för steg tills man når en viss nivå av närhet mellan varieteterna. Sedan blir standardisering ett mer naturligt nästa steg. Baki Hasan skulle för romskans del önska sig en modell som kan jämföras med den svenska, där det finns både ett standardspråk och en stor variation i form av bland annat dialekter och där de dialekttalande också talar en mer standardnära svenska. Men det kommer att ta tid att nå dit, språkvårdsarbetet har precis börjat, säger Baki Hasan. Det som behövs just nu är mer utrymme och fler satsningar på alla de olika varieteterna, betonar han.

I samband med språkvårdsdiskussionerna kom även frågan om ett gemensamt skriftsystem för romska upp under intervjuerna. Några av de intervjuade nämner att det finns ett standardalfabet för romska som antogs på ett möte i Polen på 1990-talet, men att få verkar känna till det. Alfabetet är inte heller så användbart; inte alla varieteter har de där bokstäverna, säger en av de intervjuade. I en del länder används dessutom kyrilliska bokstäver, vilket gör att man kan ha ett motstånd mot ett standardalfabet med latinska bokstäver.

Trots avsaknaden av ett standardiserat alfabet används romska idag i skrift i stor utsträckning, mycket tack vare datoriseringen. Många av dem vi har träffat berättar om hur romska ungdomar chattar med ungdomar i andra länder på romska. Bäst fungerar det med ungdomar som talar samma varietet, säger en av de intervjuade som arbetar som modersmålslärare. Precis som bland alla chattande ungdomar används det en del förkortningar och olika tecken som man inte förstår om man inte har lärt sig dem – det är ett eget internetspråk. Ungdomarna använder även sina andra språkkunskaper vid internationella kontakter.

Några av de intervjuade har själva erfarenhet av att använda det skrivna språket vid internationella kontakter. En av dem säger att man gör lite anpassningar när man chattar med någon som talar en annan varietet, till exempel när det gäller skrift. Beroende på i vilket land man bor så har man lite olika tecken. De som har ett slaviskt tangentbord använder diakritiska tecken medan andra använder en kombination av tecken för olika ljud (’ch’, ’dj’, ’dz’ och ’sh’ osv.) – det är väldigt smidigt och bra och alla kan förstå, säger han. På så sätt har man tillsammans skapat ett slags skriftspråk: ”Just på grund av Internet och kontakterna med andra länder så har vi omedvetet skapat och haft ett skriftspråk som alla kan använda liksom.” Vid internationell korrespondens är det vanligt att båda parter skriver på sin egen varietet men att man försöker undvika ord som kan vålla förståelseproblem. Detta förutsätter förstås att man kan en del om andra romska varieteter. “Om man går in på vissa sådana här chatsidor eller diskussionsgrupper kan man se att nästan var och en använder sin egen varietet men samtidigt försöker man anpassa sig lite såsom vid vanlig kommunikation”, säger en av de intervjuade.

Datoriseringen och den ökade internetanvändningen gör också att många fler romer idag möter det romska språket i skrift. ”Många går in på romska hemsidor.” Några av dem vi har träffat uppger att de inte är vana att läsa texter på romska. En av dem berättar att det kändes konstigt i början att se språket nedskrivet. Han fick börja läsa sakta men kom sedan in i det: ”Jag vet inte, jag har aldrig läst eller skrivit på romska. Man måste vänja sig vid det”. Men han uppskattar möjligheten.

Endast en av de intervjuade anser att avsaknaden av en gemensam skrift i stort sett omöjliggör internationell kommunikation. Han menar att ett standardiserat alfabet är en förutsättning för att romer från olika grupper och länder kan läsa varandras texter och därigenom också höja medvetenheten om variationen i romani.

Sammanfattningsvis visar intervjusvaren att det finns en stark önskan att bevara och utveckla, beskriva och skriva den romska man själv talar. Samtidigt finns det en önskan att ha

tillgång till ett gemensamt romsk språk som kan förstås av alla romer. Från ett traditionellt standardiseringsperspektiv skulle detta kunna se ut som oförenliga målsättningar. Men det ena behöver som nämnts inte utesluta det andra; tvärtom kan dessa strävanden stödja varandra. Flera av de romer vi intervjuat har, förutom att de är flerspråkiga i romska, svenska och ett eller flera andra språk, en bred kunskap om andra varieteter av romska än den egna. Samtidigt som de genom att vårda den egna romska varieteten (och den kultur och historia som finns inlagrad i denna) bidrar till det romska språket som helhet, behärskar de strategier för att anpassa sig både i tal och skrift till andra varieteter genom till exempel ordval och val av ortografi.

3.6.3. Språkrådet

I Sverige är det Språkrådet som är det officiella språkvårdsorganet för svenska och vissa av de nationella minoritetsspråken, däribland romani chib. Språkrådet är en del av den nya språkmyndigheten Institutet för språk och folkminnen.[72]

I juni 2006 tog regeringen beslut om en ny organisation för språkvården. Bakgrunden till beslutet är propositionen *Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik*, som regeringen överlämnade till riksdagen i september 2005. Regeringen föreslog en samordning av den centrala, statliga språkvården. Flera språkvårdande verksamheter – bland annat olika dialekt-, ortnamns- och/eller folkminnesarkiv, Svenska språknämnden, Sverigefinska språknämnden och Klarspråksgruppen – samlades under den nya myndigheten Institutet för språk och folkminnen. Språkrådet är den avdelning som ansvarar för det huvudsakliga språkvårdsarbetet. Rådet har bland annat som uppgift att arbeta för att språksituationen i Sverige utvecklar sig i enlighet med riksdagens fyra mål för svensk språkpolitik:

- Svenska ska vara huvudspråk i Sverige.
- Svenskan ska vara ett komplett och samhällsbärande språk.
- Den offentliga svenskan ska vara vårdad, enkel och begriplig.
- Alla ska ha rätt till språk: att utveckla och tillägna sig svenska språket, att utveckla och bruka det egna modersmålet och nationella minoritetsspråket och att få möjlighet att lära sig främmande språk.

När det gäller det fjärde målet ansvarar Språkrådet för arbetet med finska, romani chib, svenskt teckenspråk och jiddisch, medan Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (Daum) ansvarar för meänkieli och Sametinget för samiskan. Den 1 juli 2007 inrättades två halvtidstjänster för romsk språkvård vid Institutet för språk och folkminnen med placering vid Språkrådet. Redan under detta första halvår har denna satsning visat sig vara framgångsrik. De romska språkvårdarna Dimitri Florin och Baki Hasan har initierat flera aktiviteter som gagnar bevarandet och utvecklingen av det romska språket i Sverige. Språkvårdarna arbetar för närvarande med att:

- ge rekommendationer till översättning av begrepp som beskriver det svenska samhället
- ge råd i frågor om romska, till exempel om textskrivande, lexikon och språklitteratur
- utarbeta svensk-romska ordlistor inom olika samhällsområden
- anordna språkvårdsseminarier.

[72] http://www.sofi.se, http://www.sprakradet.se.

Ett romskt bibliotek är under uppbyggande vid Språkrådet, med huvudsaklig inriktning på språkbeskrivningar av olika romska varieteter. Ett första seminarium om romska som skriftspråk kommer att hållas den 25–26 april 2008. Seminariet vänder sig till romer som arbetar med det romska språket: modersmålslärare, tolkar och översättare, romer i medieföretag, författare etc.

3.6.4. SAMMANFATTNING

Målsättningen för den romska språkvården i Sverige bör vara att bevara och utveckla såväl de olika romska varieteterna som deras gemensamma språkliga arv. Det är den egna varieteten som föräldrar för vidare till sina barn och som fungerar bäst i särskilt de tidiga stadierna av modersmålsundervisningen. Samtidigt utgör romska som ett gemensamt och transnationellt språk en högt värderad resurs för kommunikation med romer från andra grupper och länder. Den ömsesidiga förståeligheten mellan olika varieteter kan underlättas av ökad kunskap i och om andra varieteter än den egna, men kräver också språkvårdande insatser i form av samarbete kring utvecklandet av ortografi, ord för nya företeelser m.m. En sådan process pågår redan, både spontant och mer organiserat, och kan (snarare än som traditionell standardisering) beskrivas som en harmonisering mellan jämbördiga varieteter.

För att det romska språket i Sverige ska kunna bevaras och utvecklas krävs ökade resurser till Institutet för språk och folkminnen, Språkrådet, även för:

- dokumentation: inspelningar av talare, återutgivning av äldre skriftligt material
- språkbeskrivning i form av lexikon och grammatikor
- utarbetande av specialordlistor i form av domänordlistor och tolkordlistor
- arbete med IT-standarder: utredning av behov och möjliga lösningar i Sverige och internationellt
- samverkan med språkvårdande/-forskande institutioner/personer i Sverige
- rådgivning om romska och romska varieteter till svenska myndigheter och andra som har kontakt med romer (även vad gäller svenska beteckningar för romska grupper och varieteter)
- utbildning och rekrytering av fler romska medarbetare (en förutsättning för ovanstående)

3.7. Den romska frågan i majoritetssamhället

Utöver de synpunkter som har beskrivits i tidigare avsnitt av denna rapport har de intervjuade framfört synpunkter av mer övergripande natur som vi sammanfattar här. De romer vi har talat med är mycket tillfredställda med att deras språk har fått status som nationellt minoritetsspråk i Sverige. Många upplever dock att det inte har hänt så mycket sedan ratificeringen av språkstadgan för nästan åtta år sedan. Det gäller såväl kunskaperna om romska hos svenska myndigheter som de insatser för romskan som stat och kommuner hittills har gjort.

3.7.1. Kunskap om romska i majoritetssamhället

Flera tidigare utredningar har pekat på brister när det gäller majoritetssamhällets kunskaper om romer och romska (liksom andra minoriteter och minoritetsspråk). I en enkät till kommunerna 2005 saknade mer än hälften av de kommuner som svarade överhuvudtaget kunskap om huruvida det fanns elever som tillhörde de nationella minoriteterna (Skolverket 2005). I en undersökning av hur bland annat etnisk tillhörighet framställs i ett urval av läroböcker inom

grundskola och gymnasieskola framgår det att romer eller deras språk inte tas upp alls i de granskade läroböckerna (Skolverket 2006).

Samtidigt kan konstateras att det av olika myndigheter har producerats en del lättillgängligt material om romer och deras språk såväl på hemsidor som i form av broschyrer och faktablad.[73] Detta antyder att det kanske inte i första hand är en fråga om brist på informationsmaterial utan snarare att den romska frågan har låg prioritet i många kommuner. En bidragande faktor kan vara att många ansvariga upplever situationen med de olika varieteterna som komplicerad och svår att förstå.

De romer vi har intervjuat är alla av den uppfattningen att det finns en stor okunskap om romer och romska i majoritetssamhället. Framför allt de myndigheter som romer kommer i kontakt med borde ha bättre kännedom om romernas kultur och historia. Men för att inte de romska frågorna ska försvinna bland de många andra ärenden som tjänstemännen arbetar med, skulle det också behövas särskilda tjänster vars innehavare har i uppgift att överblicka och samordna frågor som rör romer och det romska språket. Som positiva exempel nämns DO, Forum för levande historia, Delegationen för romska frågor och Språkrådet. Det vore också önskvärt att olika statliga myndigheter skulle träffas och tillsammans diskutera vad de kan göra för att förbättra romernas situation – ett slags nätverk, även där med en ansvarig person.

Det är viktigt att statliga myndigheter och institutioner känner till romernas speciella status som nationell minoritet samt att de har kunskap om att det finns många olika romska varieteter. De bör också ha kunskap om grad av språkbevarande i de olika grupperna för att kunna vidta nödvändiga gruppspecifika åtgärder.

Detsamma gäller kommunerna, menar ett flertal av de intervjuade. Även här finns en okunskap om vilka rättigheter romerna har som nationell minoritet. I många kommuner saknas t.o.m. kunskap om att romska är ett språk med många olika varieteter, vilket gör att det fortfarande förekommer att man ordnar med ”fel” modersmålslärare. Nyligen har Delegationen för romska frågor framställt en hemsida som är tänkt att vara en plats där man kan hämta information som är relevant för kommuner (faktablad, rapporter, grundskoleförordning osv.).[74]

Det kom också fram i intervjuerna att det finns en okunskap om variationen inom det romska språket hos en del tolkförmedlingar, vilket leder till att man ibland skickar en tolk som talar ”fel” varietet. En av de intervjuade berättar att han i sin anställning på en kommunal förvaltning brukar ge information till tolkförmedlingen om vilken tolk som ska beställas i ett visst ärende. Han använder sig då av sin kunskap om ömsesidig förståelighet mellan olika romska varieteter och han kollar också namn och hemland hos dem som behöver en tolk – detta ger anvisningar om vilken varietet han/hon/de har. En liknande kompetens finns tyvärr inte i alla kommuner.

Kunskap om de nationella minoriteterna borde också ingå i all skolledar- och lärarutbildning, påpekar några av de romer vi har träffat. Det finns redan ett litet moment inom lärarutbildningen, men det är endast ytterst begränsat. En av de intervjuade undrar också vilken roll skolinspektörer kan spela för att främja det romska språket. Kan de vid en inspektion påpeka att skolan har allvarliga brister i hur de arbetar med minoriteterna? Kan en skolinspektör anmärka på en rektor som sätter stopp för modersmålsundervisning på grund av brist på ekonomiska medel? Det borde vara lättare för en skolinspektör att påpeka sådant än för en familj att överklaga ett avslag på begäran om modersmålsundervisning hos DO med allt vad det innebär.

---

[73] Till exempel Delegationen för romska frågor (2007). [informationsbroschyr]; Regeringskansliet (2007), *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. [faktablad]; Skolverket (2007), *Nationella minoriteter i skolan*.
[74] http://www.romadelegationen.se/.

Även hos majoritetsbefolkningen i stort finns en stor okunskap om romer och det romska språket; det finns många fördomar och stereotyper. Romerna är så gott som osynliga i läromedel i till exempel samhällsorienterande ämnen, men också ute i samhället. En av de intervjuade säger: ”Vi måste visa oss, så att folk verkligen träffar oss och inte bara hör talas om oss och har en massa fördomar.”

3.7.2. Myndigheternas insatser för romskan

Det romska språkets framtid i Sverige är beroende av hur stat och kommuner idag hanterar denna fråga, hur mycket romskan prioriteras. Det handlar inte bara om överlevnad, utan också om utveckling, betonar en av de intervjuade, och då måste man satsa mer på språket. Det är bra med två språkvårdare på Språkrådet på halvtid, men det är inte tillräckligt.

Flera av de intervjuade upplever ett stort glapp mellan statens politik och kommunernas. Staten har tagit en del beslut för att stödja romerna och det romska språket, men implementeringen fungerar inte riktigt. Kommunerna tar inte sitt ansvar, säger någon av de intervjuade: ”Kommunerna måste liksom ta lite mer ansvar. De skyller på de där i Stockholm, det är staten bara. Vi har inte något med det att göra, tror de.”

Några romer som vi talat med tror att det beror på att få kommuner har någon person som är ansvarig för dessa frågor; de romska frågorna tappas lätt bort. Helst borde det finnas romer anställda i kommunen och på olika myndigheter. Det är egentligen en förutsättning för att det ska fungera, säger en av de intervjuade. En annan är inne på en liknande tanke; han skulle vilja ha ett mandat för att övervaka kommunerna, och också få större möjligheter att hjälpa kommunen genom att komma med konkreta förslag och genomföra dessa tillsammans med kommunen och också återrapportera vad som hänt och vad som inte hänt.

Kommunerna har inte heller några öronmärkta pengar för de nationella minoriteterna. En av de intervjuade har påpekat detta i den kommun han bor i. Han fick till svar att kommunen anser att regeringen ska betala för romska språk- och kulturbevarande insatser, och att man då från kommunens sida eventuellt kan skjuta till lite. Han vidareförmedlade denna synpunkt till regeringen, men hittills har ingenting hänt. ”Dom [stat och kommuner] kommunicerar tydligen inte med varandra”. En annan av de romer vi träffat sammanfattar: ”Rättigheterna finns men de efterlevs inte”. Någon menar att de resurser som finns för de nationella minoritetsspråken fördelas orättvist. Romerna får en mycket liten andel. Han tycker att det är dubbelmoral: nu kan Sverige rapportera till Europarådet att man arbetar med språkkonventionen och satsar pengar, ”men egentligen bryr man sig inte om resultaten”.

En annan synpunkt som framfördes i flera intervjuer är vikten av kontinuitet och långsiktig planering i arbetet med att främja det romska språket. Mycket av det som händer idag sker i projektform. Flera av de intervjuade nämner utbildningsprojekt för romer – bland annat till barnskötare, lärarassistenter och behandlingsassistenter. Så länge det finns projektpengar och det inte kostar kommunerna och skolorna något att anställa de romska studerande (under praktiktiden) är alla intresserade av dem och deras arbetsinsatser värderas positivt. Men när projekttiden är över är det inte många som får en anställning. Sådana erfarenheter sprider sig inom den romska gruppen och blir till ett slags gemensam ”kunskap” som gör att en del ungdomar inte vill satsa på att utbilda sig.

Under en övergångsperiod kan det vara nödvändigt med positiv särbehandling, menar flera av de intervjuade. Någon påpekar att de senaste tre regeringarna har erkänt att romerna ligger efter på olika områden (utbildning, arbetsmarknad osv.) jämfört med andra minoritetsgrupper och att man borde satsa mer på den romska gruppen. Ändå har det inte hänt speciellt mycket på dessa områden. Flera tror att det behövs positiv särbehandling eller kompensatoriska åtgärder åtminstone under en viss period för att romerna ska kunna komma ikapp när det gäller till

exempel utbildning: “I början måste man ha positiv särbehandling. Vi ska ha pedagoger, vi ska ha journalister, vi ska ha lingvister.” Man skulle till exempel kunna tänka sig att staten går in och köper två eller tre utbildningsplatser på högskolenivå för romer.

Många betonar också vikten av att hitta tillfälliga lösningar under en övergångsperiod. Som exempel nämns de romer som idag arbetar som modersmålslärare utan att vara formellt behöriga. Dessa borde kunna få gå en pedagogisk kurs för att lära sig hur man lär ut språket och sedan borde de få arbeta som lärare i avvaktan på att det kommer behöriga lärare som har gått igenom hela utbildningssystemet. Det finns en stor efterfrågan och intresse för undervisning i romska hos såväl barn, ungdomar och föräldrar, betonar många. Nu faller romernas rätt till modersmålsundervisning ofta på att det inte finns behöriga lärare. Men det tar tid att utbilda folk. Under tiden borde man vara flexibel och hitta tillfälliga lösningar.

Några av de intervjuade framhöll också att de olika romska grupperna har olika behov. I och med att romani chib har erkänts som nationell minoritetsspråk med all sin variation och bredd är det viktigt att det satsas på alla grupper så att ingen grupp halkar efter. Om till exempel kaale inte får något lexikon finns risken att det uppstår statusskillnader mellan olika grupper och att man ser ner på den finska gruppen, säger en av de intervjuade. Men samtidigt som man ser och tillgodoser de skilda behoven hos olika grupper är det väldigt viktigt att tillvarata och utveckla allt det som romer har gemensamt. Splittring mellan romska grupper försvårar ansträngningarna att bevara och utveckla det romska språket i Sverige.

Avslutningsvis anser många av de intervjuade att det i arbetet med att främja det romska språket i Sverige krävs ett ömsesidigt samarbete mellan romer och myndigheter. Många romer vill idag samarbeta med myndigheterna: ”Det finns mycket vi kan göra tillsammans.”

3.7.3. SAMMANFATTNING

För sju år sedan ratificerade Sverige Europarådets minoritetsspråkkonvention och romani chib erkändes som ett av de nationella minoritetsspråken. De svenska myndigheternas insatser för romskan granskas nu inte bara av Sveriges romska befolkning utan även av det europeiska samfundet genom Europarådets expertkommitté – och bilden som framkommer är samstämmig: Trots de insatser som gjorts både före och efter ratificeringen, kvarstår många problem. Många av dessa kan kopplas till frågor av mer övergripande karaktär.

För att det romska språket i Sverige ska kunna bevaras och utvecklas krävs:

- grundläggande kunskap om det romska språket och dess varieteter hos alla statliga och kommunala myndigheter som har kontakt med romer; befintlig information kompletteras med rådgivning på nationell/kommunal nivå
- ökad kunskap om romska varieteter hos ansvariga för tolkutbildning och -förmedling
- ett tydligare uppdrag åt skolinspektörerna att bevaka minoritetsspråkens rättigheter
- kunskap om romska som ett obligatoriskt moment i all lärarutbildning
- översyn av läroböcker i grund- och gymnasieskola med avseende på information om romska

Vid planering och genomförande av insatser för romskan i Sverige krävs:

- generellt och brådskande: ökade statliga och kommunala resurser för att bevara och utveckla det romska språket i Sverige
- tydliggörande av ansvarsfördelningen mellan stat och kommuner vad gäller åtgärder för romskan; öronmärkta anslag i statliga och kommunala organ

- kontinuitet och långsiktig planering, uppföljning och utvärdering, anställning av personal med särskilt ansvar för romska och romska frågor
- särskilda rättigheter och tillfälliga lösningar under en övergångsperiod
- utbildning, rekrytering och anställning av romer i olika myndigheter såsom Skolverket, Socialstyrelsen och kommunerna.
- samverkan med romer i planeringen och genomförandet av all verksamhet

4. Förslag till åtgärder för främjande av romska i Sverige

I detta avsnitt sammanfattas de förslag om det fortsatta romska språkvårdsarbetet och andra åtgärder för att främja romska i Sverige som rör de områden som är av mest central betydelse för det aktuella uppdraget – *Språkrådets verksamhet, forskning och högre undervisning*, samt *media och litteratur* – tillsammans med några övergripande synpunkter. Förslag rörande sådant som ligger utanför uppdragets huvudfokus upptas endast i de sex sammanfattningarna ovan efter respektive avsnitt. De prioriterade förslagen från avsnittssammanfattningarna presenteras alltså här något utförligare.

Institutet för språk och folkminnen, Språkrådet, har ett huvudansvar för den samlade romska språkvården i Sverige. Ett lovande språkvårdsarbete har kunnat påbörjas tack vare anställningen av två romska språkvårdare fr.o.m. den 1 juli 2007. I allt romskt språkvårdsarbete är det viktigt att beakta både enheten och mångfalden bland romskan i Sverige, dvs. att beakta både det som de romska varieteterna har gemensamt och skillnaderna inom och mellan dem. Skillnader såväl rent språkligt som i språkbevarandegrad medför olika behov av språkvårdande åtgärder, vilket förutsätter en olik men likvärdig behandling. Samtidigt måste det gemensamma romska arvet tillvaratas och utvecklas genom harmonisering inom och mellan varieteterna, till exempel i arbetet med ordvård.

För att det romska språket ska kunna bevaras och utvecklas behöver Institutet (Språkrådet) arbeta på bred front med en rad delvis brådskande uppgifter: dokumentation och beskrivning av olika varieteter, utveckling av ortografier, terminologiarbete, sammanställning och utgivning av domänordlistor och större lexikon, redigering och återutgivning av äldre referenslitteratur, samt språkrådgivning åt allmänhet och myndigheter. Flera av dessa uppgifter bör ske i samarbete med andra språkvårdande och forskande institutioner och personer – både nationellt (till exempel Skolverket, TÖI, Radio Romano) och internationellt (till exempel Universitetet i Manchester och Karl-Franzen-universitetet i Graz).

Regeringen bör garantera Språkrådet tillräckliga ekonomiska och personella resurser för att kunna axla dess ansvar för det romska språkvårdsarbetet. För att täcka de mest överhängande behoven bör Språkrådet få medel för finansiering av språkvårdande insatser för romska motsvarande fyra årsverken.

Målsättningen för etablering av romska som universitetsämne bör vara att det ska ha samma status och kvalitet som andra mindre språkämnen vid högskolan. Detta kräver ett genomtänkt förfarande som involverar: särskilda permanenta medel för såväl undervisning som forskning, ett gediget beslutsunderlag byggt på samråd med ett brett romskt kontaktnät och en

grundlig utredning av behov, förutsättningar och resurser, samt en kreativ öppenhet för särskilda lösningar anpassade efter romernas aktuella situation och behov.

Romska media och utgivning av romsk litteratur bör få ökat stöd i form av öronmärkta anslag. Romska media och romsk litteratur är viktiga språkbevarande resurser för romerna i Sverige idag, speciellt med tanke på den romska befolkningens spridning över landet. För att kunna tillgodose behoven hos talarna av de många olika romska varieteter i Sverige bör Radio Romano bör få ökad sändningstid och egen redaktion, och romsk TV bör etableras. Utgivning av tidningar, tidskrifter och romsk skönlitteratur på olika varieteter och för olika åldrar är också ett prioriterat område.

Vid planering och genomförande av insatser för romskan i Sverige krävs ökade och öronmärkta statliga och kommunala medel och en större kontinuitet och långsiktighet än vad som är fallet idag. Ansvarsfördelningen mellan olika myndigheter bör vara tydligare. Alla språkvårdande insatser som görs med olika former av projektbidrag bör följas upp och utvärderas. Romer ska involveras i alla myndighetsbeslut som rör det romska språket – inte endast som referenspersoner utan även som anställda med ansvar för romska frågor vid olika statliga och kommunala myndigheter.

Bilaga 1: Frågeguide för intervjuer

VARIETETER AV ROMSKA SOM TALAS I SVERIGE
Vilka olika romska varieteter talas i Sverige?
Vilka romska varieteter talas av romer som du känner?
Vilka romska varieteter känner du bäst till?
Vilka olika beteckningar/namn används för olika varieteter (på romska och svenska)
Hur är förhållandet mellan olika varieteter när det gäller ömsesidig förståelighet? (viktigt bl.a. vid val av tolk och modersmålslärare) Finns det personer som talar flera varieteter?
Finns det ordböcker, grammatikor och läroböcker tillgängliga på de varieteter du känner till? (Var? T.ex. skola, bibliotek, föreningar...)
Finns det tidningar, tidskrifter och annan litteratur på varieteten tillgängliga? Var?

SPRÅKANVÄNDNING
Vilka olika språk, utöver svenska, talas av romer som du känner?
Vilka av språken används mest?
Var och i vilka situationer går det bra att prata romska? (t.ex. hemma, i skolan, i kyrkan...)
Var och i vilka situationer tror du att romer kan uppleva att det finns hinder för att prata romska?
Finns det vissa samtalsämnen som ”lockar fram” romska? (t.ex. barndomsminnen, semesterresor, arbete)
Finns det vissa samtalsämnen där det är svårare att prata enbart romska?
Pratar föräldrar romska med barnen i familjen? ... med ungdomarna?
(Vet alla föräldrar att deras barn har rätt att få modersmålsundervisning i romska redan i förskolan? I vilken utsträckning får barnen modersmålsundervisning eller studiehandledning?)
Pratar barnen romska med vuxna? ... med varandra? ... med andra barn och ungdomar, utanför familjen? Varför / varför inte, tror du?
Vilka romska varieteter används i internationella sammanhang och transnationella kontakter (resor, Internet, e-post, chat...)

ÅTGÄRDER SOM FRÄMJAR DET ROMSKA SPRÅKET
Positiva (och negativa) exempel
Kan du berätta om något positivt exempel på aktivitet för att främja det romska språket? (Eller om någon aktivitet som inte lyckats med detta syfte.) Varifrån kom initiativet? Vilka var involverade? Hur finansierades aktiviteten? Vad var tankarna bakom? Fungerade det som tänkt? Vad kunde gjorts annorlunda? Finns utvärderingar? Kommer aktiviteten att fortsätta? Vad kan andra lära av detta?
Vad tror du är viktigt för att romska ska bevaras och utvecklas i Sverige?
Vad tror du behövs för att barnen och ungdomarna ska utveckla och använda romska?
Vad tror du behövs för att romska ska användas oftare och i fler situationer än idag?
Vad kan romerna själva göra?
Vad kan myndigheterna göra?
Kunskaper om romska och romska rättigheter
Vad är viktigast att svenska institutioner (skola, tolkförmedlingar...) vet om det romska språket? I vilken utsträckning har de denna kunskap?
Det finns redan en del ganska lättillgänglig information om romska och dess särskilda status som nationellt minoritetsspråk (broschyrer, hemsidor etc.). Hur ska den spridas? ...till romer? ...till majoritetssamhället?
Vad tror du om framtiden för de romska varieteterna i Sverige?
Har du i övrigt synpunkter som du vill förmedla till oss när det gäller hur man kan stärka romskans ställning?

Bilaga 2: Språkbytes-/språkbevarandefaktorer

FAKTORER PÅ SAMHÄLLSNIVÅ

- Politiskt-legala förhållanden
- Majoritetssamhällets ideologi
- Språklagstiftning
- Implementering
- Ekonomiska faktorer
  - Industrialisering-urbanisering
  - Majoritetsnäringar
  - Kommunikationer
  - Arbetsmarknad
- Sociokulturella normer
- Utbildning

FAKTORER PÅ GRUPPNIVÅ

- Demografi
  - Storlek
  - Kärnområde
  - Migration
  - Åldersfördelning
  - Könsfördelning
  - Äktenskapsmönster
- Språkförhållanden
  - Officiellt språk
  - Officiellt språk i annat land
  - Talas i mer än ett land
  - Dialekt- eller språksplittring
  - Standardisering och modernisering
  - Förhållandet mellan tal och skrift
  - Tvåspråkighet
  - Språkbehärskning
  - Språksyn
- Heterogenitet/homogenitet
- Näringar
- Typ av etnicitet
- Intern organisation
- Institutioner
  - Utbildning
  - Kyrka
  - Språkplanering och språkvård
  - Forskning och kultur
- Medier
- Kulturyttringar

FAKTORER PÅ INDIVIDNIVÅ

- Språkval
- Socialisation

(Hyltenstam & Stroud 1991: 112)

Bilaga 3: Ett urval av språkbeskrivningar för aktuella romska varieteter

För att ge en uppfattning om befintliga resurser för romsk språkvård i Sverige i form av ordböcker (O), skrivregelsamlingar/ortografier (S) och grammatikor (G, här: syntax, morfologi, ngn. fonologi), listas här ett begränsat urval av sådana språkbeskrivningar, några även innefattande textsamlingar (T). Utöver typ av beskrivning återges angivna uppgifter om varietet/dialekt eller land/område samt i vissa fall sidantal (för att ge en indikation om omfång). För resanderomani, kaale och sinti inkluderas även några beskrivande verk av huvudsakligen historiskt intresse (H).

Svensk (och norsk) resanderomani

Björckman, Samuel P., 1730. *Dissertatio academica de cingaris*. Upsala. Tryckt i: The Gypsy Lore Society New Series, 3, 1909–1910. [H; Sverige]

Etzler, Allan, 1944. *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige: historia och språk*. Stockholm studies in Scandinavian philology. Uppsala: Almquist & Wiksells. [O, T; Sverige; 332 s.]

Etzler, Allan, 1959. Svenskt tattarspråk. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 82: 130-151. [O; Sverige]

Ganander, Christfrid, 1780. *Undersökning om de så kallade tattare eller zigeuner*. Manuskript i Kgl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens arkiv, Stockholm. [H; Sverige-Finland]

Iversen, Ragnvald, 1944. *Secret languages in Norway. Part I: Romany Language in Norway. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1944, No. 3.* Oslo: Jacob Dybwad. [G, O, (T); Norge; 275 s.]

Johansson, Roger, 1977. *Svensk rommani*, upptecknad av Roger Johansson, med etymologiska och grammatiska kommentarer av Gösta Bergman och Erik Ljungberg samt förord av Adam Heymowski. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. Uppsala: Gustav Adolfs akad. [O, (G); Sverige; 90 s.]

Karlsen, Ludvig, 1993. *Romani-folkets ordbok.* Oslo: Norbok. [O; Norge; 154 s.]

Resandefolkets riksorganisation, 2006. *Ordlista. Resandespråket romani* (2:a rev. uppl.). Malmö: Föreningen resandefolkets riksorganisation. [O; Sverige; 85 s.]

Sundt, Eilert, 1850/1852. *Beretning om Fante eller landstrygerfolk i Norge. Bidrag till kunskab om de laveste samfundsforholde*. Christiania. [O, H; Norge; 394 s.]

Kaale

Granqvist, Kimmo, 2007. *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: Suomen Itämainen Seura: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. [G, (S); Finland; 714 s.]

Koivisto, Viljo, 1994. *Romano-finitiko-angliko laavesko liin / Romani-suomi-englanti sanakirja / Romany-Finnish-English dictionary*. Helsinki: Painatuskeskus XIX. [O; Finland; 366 s.]

Koivisto, Viljo, 2001. *Suomi-romani-sanakirja / Finitiko-romano laavesko liin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. [O; Finland; 462 s.]

Mustalaiskielen ortografiakomitean mietintö, 1972. Komiteanmietintö 1971: A 27. Helsinki. [S; Finland]

Thesleff, Arthur, 1901. *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Helsinki. [O, H; Finland]

Kelderash, lovari m.fl.

Boretzky, Norbert, 1994. *Romani. Grammatik des Kalderaš-Dialekts mit Texten und Glossar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Balkanologische Veröffentlichungen Band 24. [O, G, T; kelderash]

Calvet, Georges, 1993. *Dictionnaire Tsigane-Francais. Dialecte Kalderaš*. Paris: Asiathèque. [O; kelderash; 462 s.]

Cech, Petra, Fennesz-Juhasz, Christiane, Halwachs, Dieter W. & Heinschink, Mozes F. i samarb. m. Ambrosch, Gerd, Deman, Katharina & Schrammel, Barbara, 2003. *Wörterbuch des Lovara-Romani (Lovari)*. Lovari-Deutsch-Englisch, Deutsch-Lovari, Englisch-Lovari. Arbeitsbericht 5 des Romani-Projekts, hrsgg. von Dieter W. Halwachs. Graz: Romani-Projekt. [O; lovari; 186 s.]

Demeter, R. S. & Demeter, P. S., red. av Cherenkov, Lev N., 1990. *Gypsy-Russian and Russian-Gypsy Dictionary (Kalderaš-Dialect).* [O; kelderash, Ryssland; 5300 ord]

Fennesz-Juhasz, Christiane, Halwachs, Dieter W., Heinschink, Mozes F. & Jevremović, Dragan i samarb. m. Ambrosch, Gerd, Deman, Katharina & Schrammel, Barbara, 2003. *Wörterbuch des Kalderaš-Romani*. Teil I: Romani-Deutsch-Englisch. Teil II: Deutsch-Romani, Englisch-Romani. Arbeitsbericht 6 des Romani-Projekts, hrsgg. von Dieter W. Halwachs. Graz: Romani-Projekt. [O; kelderash; 168 s.]

Gjerde, Lars & Kristiansen, Knut, 1994. *"The Orange of Love" and Other Stories: the Rom-Gypsy Language in Norway*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B Skrifter. Oslo: Scandinavian University Press. [O, G, T; kelderash, Norge; 305 s.]

Gjerdman, Olof & Ljungberg, Erik, 1963. *The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon. Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-Index*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XL 40. Falköping. [O, G, T; kelderash; 455 s.]

Hancock, Ian F., 1995. *A Handbook of Vlax Romani*. Austin: Slavica Publishers, Inc. [G; valakiska;178 s.]

Hutterer, Claus Jürgen (Miklós) & Mészáros, György, 1967. *A Lovari Cigány Dialektus Leíró Nyelvtana. Hangtan, Szóképzés, Alaktan, Szótar*. Budapest: Kiadja A Magyar Nyelvtudományi Társág. [G, O; lovari; 94 s.]

Ljungberg, Erik & Scherp, Lambert, 1977. Contribution à la discussion sur l'orthographe de la langue tsigane. Stockholm: Skolöverstyrelsen. [S; kelderash m.fl.]

Matras, Yaron, 1994. *Untersuchungen zu Grammatik und Diskurs des Romanes: Dialekt der Kelderasa/Lovari.* Balkanologische Veröffentlichungen. Wiesbaden: Harrassowitz. [G; kelderash/lovari; 256 s.]

Pobozniak, Tadeusz, 1964. *Grammar of the Lovari Dialect*. Prace Komisji Orientalistycznej, Polska Akademia Nauk 3. Krakow: PWN. [G; lovari, Polen; 78 s.]

Vekerdi, József, 2000. *A comparative dictionary of Gypsy Dialects in Hungary*. 2:a rev. utg. m. ass. av Várnai, Zsuzsa. Budapest: Terebess Publications. [O; lovari¸ Ungern; 224 s.]

Arli, bugurdji, gurbeti m.fl.

Boretzky, Norbert, 1993. *Bugurdži: Deskriptiver und historischer Abriß eines Romani-Dialekts*. Wiesbaden: Boretzky, Norbert, 1996. Arli. Materialien zu einem südbalkanischen Romani-Dialekt. *GLS* 46: 1-30. [arli]

Harrasowitz. [G; bugurdji; 214 s.]

Boretzky, Norbert, 2000. South Balkan II as a Romani dialect branch: Bugurdži, Drindari, and Kalajdži. *Romani Studies*, Fifth Series, 10: 105-183.) [bugurdji m.fl.]

Kepeski, Krume & Jusuf, Šaip, 1980. Romani Gramatika. Skopje: Nasha Kniga. [G, (O); arli, djambazi, Makedonien; 220 s.]

Svenskt-romskt/arli lexikon. *Švedikano-Romano/Arlikano leksikoni. LEXIN*. 2007. Övers. Hasan, Baki. Institutet för språk och folkminnen. Språkrådet. [O; arli; 954 s.]

Uhlik, Rade, 1941. Bosnian Romani: Vocabulary. *JGLS*, third series, 20/3-4: 100-140. [O; gurbeti]

Uhlik, Rade, 1942. Bosnian Romani: Vocabulary (G-L). *JGLS*, third series, 21/1-2: 24-54. [O; gurbeti]

Uhlik, Rade, 1942. Bosnian Romani: Vocabulary (M-R). *JGLS*, third series, 21/3-4: 110-140. [O; urbeti]

Uhlik, Rade, 1943. Bosnian Romani: Vocabulary (S-S). *JGLS*, third series, 22/1-2: 38-46. [O; gurbeti]

Uhlik, Rade, 1943. Bosnian Romani: Vocabulary (T-Z). *JGLS*, third series, 22/3-4: 107-118. [O; gurbeti]

Uhlik, Rade, 1983/1989. *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik. Romengo alavari*. Sarajevo: Svjetlost. [O; gurbeti; 473 s.]

Övriga: sinti, romungri, polsk r., russka r.

Finck, Franz Nikolaus, 1903. *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. [H; sinti, Tyskland; 95 s.]

Holzinger, Daniel, 1993. *Das Romanes. Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft (Sonderheft) 85. Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. [G; sinti, Tyskland; 336 s.]

Holtzinger, Daniel, 1995. *Romanes (Sinte)*. Languages of the World/Materials 105. München & Newcastle: LINCOM EUROPA. [G; sinti, Tyskland; 45 s.]

Sowa, Rudolf von, 1898/1902. *Wörterbuch des Dialekts der Deutschen Zigeuner*. Leipzig: Deutsche Morgenlandkundliche Gesellschaft. Omtryck: 1966. Nendeln: Kraus. [O; sinti; Tyskland].

Valet, Joseph, 1986/1974. *Vocabulaire des Manouche d'Auvergne*. Clermont-Ferrand: J. Valet. [O; manush, Frankrike; 190 s.]

Elšik, Viktor, Hübschmannová, Milena & Šebková, Hana, 1999. The Southern Central (ahi-imperfect) Romani dialects of Slovakia and northern Hungary. I: Halwachs, Dieter & Menz, Florian (red.), 1999. *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava. [romungri, Slovakien, N. Ungern; 114 s.]

Vekerdi, József,. 2000. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. A comparative dictionary of Gypsy Dialects in Hungary*. 2:a rev. utg. m. ass. av Várnai, Zsuzsa. Budapest: Terebess Publications. [O; romungri; 224 s.]

Matras, Yaron, 1999. The speech of the Polska Roma: Some highlighted features and their implications for Romani dialectology. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Fifth Series, 9 (1): 1-28. [polsk r., Polen]

Rozwadowski, Jan M., 1936. *Wörterbuch des Zigeunerdialekts von Zakopane*. Mit Einleitung, Ergänzungen und Anmerkungen von Edward Klich. Kraków: Polska Akademja Umiejętności. [O; polsk r., Polen; 116 s.]

Sergijevsky, M. V. & Barannikov, A. P., 1938. *Cigansko russkij slovar*. Moscow: Inostrannix i Nacionalinix Slovarej. [O, (G); rysk r., Ryssland; 191 s.]

Ventzel, Tatjana V., 1980. *Die Zigeunersprache (Nordrussischer Dialekt).* Leipzig: Enzyklopädie. [I engelsk övers. fr. ryska av Gitman, S. S., 1983. *The Gypsy language*. Languages of Asia and Africa. Moskow: Nauka.] [G; nordrysk r., Ryssland; 164 s.]

Bilaga 4: Läromedel och andra publikationer helt eller delvis på romska utgivna i Sverige

Titel	Typ	Författare/medarbetare	Varieteter	År	Utgivare
Amari śib	L	Jan Michaj, Monica Caldaras, Wladislaw Grondowski, Johan Dimitri Taikon, Stefan Lakatos (Lambert Scherp, Erik Ljungberg)	flera varieteter	1979	Skolöverstyrelsen & Skriptor
O Tari thaj e Zerfi	S	Władysław Jakowicz	lovari (ungersk), ordlista på andra varieteter	1981	Invandrarförlaget
Amare anglune betivura	L	Mihalj Berta, Dragan Kuzhicov	lovari	1996	Skolverket
Somnakune vurmi	S	Mihalj Berta, Dragan Kuzhicov	lovari	1997	Skolverket
Aven Dzilaben	Ö	Marian Dolgiras, Ros-Mai Tan Janovich	kelderash	1998	Skolverket
Akana ginas romanes	T	Milja Grönfors, Baki Hasan	flera varieteter	1998	Skolverket
Aljosha zigenar-hövdingens pojke	D	Gunilla Lundgren, Aljosha Nils-Erik Dimiter Taikon	svenska, (kelderash)	1998	Bonnier Carlsen Bokförlag (1)
Sar keren le glati romane buti škálaki ande Anglia	D	Övers. Angelina Dimiter Taikon	kelderash	2000	Skolverket
So ame kerdam	T	Monica Caldaras, Ivan Nikolizsson, Erland Kaldaras Nikolizsson	kelderash, lovari	2000	Skolverket
Amaro ljil	L	Baki Hasan	arli	2001	Skolverket
É' Pippi lungo strifna (Pippi Långstrump)	S	Astrid Lindgren (övers. Jonny. G. Ivanovitch, Hasse J. Columbus)	kelderash	2001	Podium förlag (2)
O Tariq o birevo la plajako (Tareq Bergets hövding)	S	Gunilla Lundgren (övers. Jonny G. Ivanovitch, Hasse J. Columbus)	kelderash	2001	Podium förlag (2)
O Aljoša o šiav le birevosko (Aljosha zigenarhövdingens pojke)	D	Gunilla Lundgren (övers. Jonny G. Ivanovitch, Hasse J. Columbus)	kelderash	2001	Podium förlag (2)
Ett spel mot droger	Ö	(uppg. saknas)	kelderash, lovari, sinti	2001/2?	(ursprungligen utarbetat i Danmark, 3)
Pay źúvindó - Vishetens brunn. Romska ordspråk och talesätt	Ö	Mikael Demetri, Angelina Dimiter-Taikon	kelderash, svenska.	2002	Skolverket
Bi kheresko bi limoresko –Utan hus utan grav	Ö	red. Gunilla Lundgren, (Donald Kenrick, Fred Taikon, Adam Parno Szoppe)	flera varieteter , svenska	2002	Wahlström & Widstrand (4)
Nadja Taikon. Tjejen från Tanto	D	Karine Mannerfelt, Ann Eriksson (övers. Maja-Lena & Fred Taikon)	kelderash, svenska	2003	LL-förlaget (3)
Kale ruže – Svarta rosor. Romsk litteratur, kultur och historia	D&S	Gunilla Lundgren	flera varieteter , svenska	2003	Bokförlaget Tranan (5)

O Tsatsiki ai leski dei (Tsatsiki och morsan)	S	Moni Nilsson-Brännström (övers. Jonny G. Ivanovitch, Hasse J. Columbus)	kelderash	2003	Podium förlag (2)
Mure anglune Paramići – Sagor på romani chib-kelderash	S	Erland Kaldaras Nikolizsson	kelderash	2004	Myndigheten för skolutveckling
Žofi Z-4515 – Sofia Z4515	D	Gunilla Lundgren (övers. Zandra Brzezínska, Lars Demetri)	kelderash	2005	Bokförlaget Tranan, Podium förlag (6)
Latsjo divus. Kurs i resandesprket romani	L	Föreningen Resandefolkets Riksorganisation	svensk reseanderomani	2006	Föreningen Resandefolkets riksorganisation
Miro rakkar romani – Lärobok i svensk romani.	L	Jasmine Rosengren	svensk reseanderomani	2007	Myndigheten för skolutveckling

Typ av publikation m.m.:
L = läslära, T = textsamling, D = dokumentär berättelse, S= sagor/skönlitteratur, Ö = övrigt: sånger, dikter m.m.

Med ekonomiskt stöd av:
(1) Stockholms läns landsting, Stiftelsen Sigurd och Elsa Goljes minne, ABF.
(2) Statens kulturråd. (En skolutgåva av de tre första Podiumböckerna distribueras gratis till modersmålsklasserna; stöd: Skolverket och Statens kulturråd.)
(3) Skolverket.
(4) Skolverket och Statens kulturråd.
(5) Myndigheten för skolutveckling, Statens kulturråd, Stiftelsen Sigurd och Elsa Goljes minne.
(6) Forum för levande historia, Integrationsverket, Statens Kulturråd och Stiftelsen Solkatten.

Bilaga 5: Kursplaner för romska vid LiU

FILOSOFISKA FAKULTETEN
LINKÖPINGS UNIVERSITET

Kursnamn
Romani chib, 7,5hp

Kurskategori Fristående kurs **Kurskod** 762G01

Mål

Kursens mål är att studenten ska förvärva kunskaper om språket romani chib.

Efter avslutad kurs ska studenten kunna:
- beskriva språket romani chib, dess historia, dialekter och nutida användning
- relatera ord och uttryck i romani chib till romanitalares kultur
- analysera utvalda texter och sånger på romani chib.

Kursinnehåll

• Att studera levande språk; att kunna ett språk; talspråk och skriftspråk.
• Språkvetenskapliga begrepp: språkkontakt och kontaktspråk.
• Språkvetenskaplig beskrivning av romani chib – formlära, ljudlära, syntax.
• Språkets historia. Flekterade/blandade dialekter.
• Dialekter/varieteter av romani chib. Likheter och skillnader.
• Ord med historia. Språk och kultur. Kulturspecifika talesätt.
• Språk i användning: exempel från svensk romani, kale/finsk romani, kelderash.

Undervisning/Arbetsformer

Kursen ges i form av föreläsningar och seminarier som kräver aktivt deltagande av studenten. Studentens deltagande kräver inläsning av litteratur och förberedelser inför diskussioner med andra kursdeltagare.

Kursen kräver studier på halvtid och en arbetsinsats motsvarande minst 200 timmar.

Examination

Studenten examineras genom en bedömning av studentens aktiva deltagande i kursen samt en inlämningsuppgift (projektarbete). Ämnet för detta arbete skall väljas från en given lista eller i samförstånd med kursansvarig.

Godkänt resultat på samtliga moment är en förutsättning för att bli godkänd på kursen.

Studerande som underkänts två gånger på kursen eller del av kursen har rätt att begära en annan examinator vid förnyat examinationstillfälle.

Den som godkänts i prov får ej delta i förnyat prov för högre betyg.

Förkunskap

För tillträde till kursen krävs grundläggande behörighet

Betyg

På kursen ges betyget Väl Godkänd, Godkänd eller Underkänd. Internationella studenter får dessutom betyg enligt ECTS-skalan.

Kursbevis

Kursbevis utfärdas av filosofiska fakultetsstyrelsen, efter begäran av den studerande. Begäran om bevis ska göras på särskild blankett som finns att hämta på Centrala studerandeexpeditionerna eller via http://www.liu.se/gf/studc/examen/ . Blanketten lämnas till StudentCentrum

Kurslitteratur

Lista över kurslitteratur fastställs av ansvarig institution/motsvarande

Övrigt

Planering och genomförande av kurs skall utgå från kursplanens formuleringar. Den kursvärdering som skall ingå i varje kurs skall därför behandla frågan om hur kursen överensstämmer med kursplanen.

Kursen bedrivs på ett sådant sätt att både mäns och kvinnors erfarenhet och kunskaper synliggörs och utvecklas.

Romani chib
Romani Chib

Kursansvarig är: IKK - Institutionen för kultur och kommunikation

Dnr: LiU-2008/00111

Kurskod: 762G01

Provkoder: (se förteckning i LADOK)

Ämne: Språk och kultur - SKI

Nivå	Utbildningsnivå	Ämneskod	Utbildningsområde
A	Grundläggande	SKI	HU

http://kdb-5.liu.se/liu/fil/kp_detail_print_sv.lasso?&ID=2010761 (2008-02-06)

FILOSOFISKA FAKULTETEN
LINKÖPINGS UNIVERSITET

Kursnamn
Romska identiteter, 7,5hp

Kurskategori Fristående kurs **Kurskod** 762G02

Mål
Kursens mål är att ge en orientering om romska identiteter, särskilt med anknytning till Sverige.

Efter avslutad kurs ska den studerande kunna:
- redogöra för aktuell forskning om identitet och etnicitet, om minoriteter och deras rättigheter och skyldigheter, samt om diskriminering som socialt och politiskt fenomen.
- redogöra för identitetsskapande processer på individ och gruppnivå, med särskild hänvisning till romska identiteter.
- redovisa betydelsen av kulturella uttryck i identitetsskapande processer, med särskild tonvikt på musikens roll.
- redovisa betydelsen av historia och historieskrivning för romska identiteter.

Kursinnehåll
Kursen fokuserar på identitetsskapande processer på individ- och gruppnivå.
Kursen byggs upp kring fyra moment, varav det första har en övergripande karaktär, medan de senare särskilt sätter romska identitetsskapande processer i centrum. Det första momentet behandlar identitet och etnicitet i ett generellt perspektiv. Det andra momentet fokuserar på minoriteter, rättigheter och skyldigheter, och diskriminering. I de tredje och fjärde momenten diskuteras kulturella uttryck i identitetsskapande processer, med speciell tonvikt på historia och historieskrivning och på musikens roll.

Undervisning/Arbetsformer
Kursarbetet består i huvudsak av föreläsningar, seminarier och enskilt arbete, kompletterat med litteraturstudier på egen hand. Seminarierna innebär i samtliga fall arbete som skall utföras i förväg.

Examination
Kursen examineras i form av ett enskilt, självständigt projektarbete, vars inriktning bestäms i samråd med kursansvarig. Projektarbetet kan redovisas i muntlig eller skriftlig form.

Studerande som underkänts två gånger på kursen eller del av kursen har rätt att begära en annan examinator vid förnyat examinationstillfälle.

Den som godkänts i prov får ej delta i förnyat prov för högre betyg.

Förkunskap
För tillträde till kursen krävs grundläggande behörighet

Betyg
På kursen ges betyget Väl Godkänd, Godkänd eller Underkänd. Internationella studenter får dessutom betyg enligt ECTS-skalan.

Kursbevis
Kursbevis utfärdas av filosofiska fakultetsstyrelsen, efter begäran av den studerande. Begäran om bevis ska göras på särskild blankett som finns att hämta på Centrala studerandeexpeditionerna eller via http://www.liu.se/gf/studc/examen/ . Blanketten lämnas till StudentCentrum

Kurslitteratur

Lista över kurslitteratur fastställs av ansvarig institution/motsvarande

Övrigt

Planering och genomförande av kurs skall utgå från kursplanens formuleringar. Den kursvärdering som skall ingå i varje kurs skall därför behandla frågan om hur kursen överensstämmer med kursplanen.

Kursen bedrivs på ett sådant sätt att både mäns och kvinnors erfarenhet och kunskaper synliggörs och utvecklas.

Romska identiteter
Romani Identities

Kursansvarig är: IKK - Institutionen för kultur och kommunikation

Dnr: LiU-2008/00111

Kurskod: 762G02

Provkoder: (se förteckning i LADOK)

Ämne: Språk och kultur - SKI

Nivå	Utbildningsnivå	Ämneskod	Utbildningsområde
A	Grundläggande	SKI	HU

http://kdb-5.liu.se/liu/fil/kp_detail_print_sv.lasso?&ID=2010762 (2008-02-06)

Bilaga 6: Policydokument om romska från ERTF

The European Charter for Regional or Minority Languages
Committee of Experts

HEARING OF THE EUROPEAN ROMA AND TRAVELLERS FORUM
European Roma and Travellers Forum
Council of Europe, Strasbourg, 14 November 2005

MIN-LANG (2005) 19
Appendix II

POLICY PAPER ON THE ROMANI LANGUAGE
October 2005

It is the view of the ERTF that;

- The Romani language must be recognized as a language, according to the Charter for Regional and Minority Languages, in every member state. It must be allocated a position in the national curriculum and afforded an appropriate budget.

- It is the belief of the ERTF that the Romani language should also have status as an European language.

- The lack of an internationally recognized 'standard dialect' is not a barrier to a state's implementation of rights related to language use and learning. Roma and Travellers, like others have language-related rights which can and should be respected.

- Roma and Travellers must have the opportunity to choose bilingual education, so that they may learn both in the national language and in their own language. This must be a choice of parents and not of the schooling system or others.

- Romani language teaching must be available in different forms for pupils who speak the language at home and pupils with no prior basis in the language.

- The goal of teaching Romani language is not only to enable a student to speak one dialect well but also to understand and have some knowledge of the Romani used by others across Europe. While a Standard Dialect is not needed, mutual comphrension and 'linguistic pluralism' are essential.

- It is desirable to pursue international networking for the production of texts and teaching materials in Romani, even if one accepts that material creation is ultimately regional, national or local. There is every reason to draw on a wider pool of talent, experience and expertise and pursue the development of language resources for Romani in an international context.

- Teacher training should not only be carried out on the national level; teacher training organized at the European level would be valuable.

- The acquisition of literacy itself is best carried out in the language variety that the learner – child or adult – can call their own. But subsequent language teaching can and should incorporate strategies to acquaint learners with different forms of written Romani.

- An electronic pool of teaching resources would allow teachers to have access to a range of materials, and to choose and adapt those that may be of use to them. The ERTF should be entrusted with funds for a project which would create such an electronic multi-dialectal resource for educators;

- Much of the above goals are furthered well by the current work of the Council of Europe's ad-hoc group on a curriculum framework for Romani.

- Young people should be able to study Romani without losing the opportunity to study other subjects.

- Whenever a country's compliance to the Charter is examined, the Secretariat of the Charter should consult the ERTF on whether a Roma or Traveller population is present and has concerns.

- There is a link between protection of the Romani language and Roma's integration in the countries where they live. Protection and promotion of Romani teaches both Roma and their non-Roma neighbours that Roma have a place in that society.

- The ERTF asks the Committee of Experts of the Charter to consider taking a Romani person with relevant expertise as a permanent member of the Committee.